

ПУТІВНИК ДЛЯ УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

СЕРІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНІХ БРОШУР ПРО СУДОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

ПУТІВНИК ДЛЯ УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Оновлене видання

Київ – 2016

ПУТІВНИК ДЛЯ УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ/

Автори-упорядники О.А. Банчук, П.М. Залізняка, А.О.Шаіпов. Видання перероблене та доповнене за редакцією к.ю.н., доц. О.Ю.Костюченко. – К., 2016. – 148 с.

У брошурі мовою, доступною для широкого загалу читачів, описано порядок захисту прав та інтересів потерпілих осіб від злочину, порядок відшкодування завданої їм шкоди. Роз'яснено, які права є в осіб під час затримання органами влади. Проаналізовано права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, свідка, цивільного позивача і відповідача. Описано алгоритм, який дає можливість зрозуміти порядок та процедуру оскарження судового рішення в кримінальній справі. Використано законодавство (станом на 31 січня 2016 року). Видання розраховане на учасників кримінального процесу, передусім потерпілих, затриманих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків, адвокатів, працівників апаратів судів, студентів і викладачів права та кожного, кого цікавить захист прав людини.

**УВАГА! НА МОМЕНТ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У ЗАКОНОДАВСТВІ
МОЖУТЬ ВІДБУТИСЯ ЗМІНИ.
СЛІД ПОРАДИТИСЬ З ЮРИСТОМ АБО ДІЗНАТИСЯ ПРО ЗМІНИ ЗА
ДОПОМОГОЮ БАЗИ ЗАКОНОДАВСТВА:
<http://ZAKON.RADA.GOV.UA>**

Ця публікація була здійснена за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Погляди авторів, викладені у цьому виданні, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

(c) USAID, 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ОСОБА СТАЛА ПОТЕРПІЛИМ (ЦИВІЛЬНИМ ПОЗИВАЧЕМ ЧИ ВІДПОВІДАЧЕМ) ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ?9

Дії особи, котра постраждала від кримінального правопорушення.....9	9
Хто вважається потерпілим від кримінального правопорушення?...11	11
Чи може потерпілий мати свого представника?.....13	13
Які права має потерпілий?.....14	14
Які клопотання може заявляти потерпілий?.....16	16
Чи може потерпілий подавати докази?18	18
Які обов'язки має потерпілий?.....19	19
Чи може потерпілий одержати відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження?20	20
Як особі стати цивільним позивачем?22	22
Як правильно пред'явити цивільний позов?23	23
Як забезпечити цивільний позов у кримінальному провадженні?27	27
Як набувається статус цивільного відповідача?.....28	28
Які права має цивільний відповідач?29	29

РОЗДІЛ ІІ.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ОСОБА ОПИНИЛАСЯ ПІД ПІДОЗРОЮ І ЇЇ ЗАТРИМАЛИ?.....31

Що таке затримання та які види затримання існують?31	31
Які службові особи вповноважені здійснювати затримання?33	33
На який строк може бути затримано особу?34	34
З якого моменту особа вважається затриманою?37	37
Права затриманої особи.....38	38
Хто персонально відповідає за затриманих і які їхні обов'язки?.....45	45

РОЗДІЛ ІІІ.

ЯКІ ПРАВА МАЮТЬ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ? ПІДОЗРЮВАНИЙ, ОБВИНУВАЧЕНИЙ, ВИПРАВДАНИЙ, ЗАСУДЖЕНИЙ ...46

Коли особа вважається підозрюваною?46	46
Коли особа вважається обвинуваченою?47	47
Коли особа вважається виправданою чи засудженою?.....48	48

Які права має підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений?.....	48
Як особі дізнатися про зміст підозри/обвинувачення?.....	50
Хто може бути захисником?	51
Хто може бути законним представником?	54
Як забезпечується допуск захисника до клієнта?	55
Чому участь захисника у кримінальному провадженні є важливою?	56
Що робити, якщо захисник працює неефективно?	58
Якими є наслідки збирання доказів із порушенням права на захист?	59
Якими є підстави і порядок застосування тримання під вартою як запобіжного заходу?	60
Які строки тримання під вартою?	63
Які права має особа, яка тримається під вартою?	66
Як і за яких умов здійснюється відсторонення від посади?.....	68
Як і за яких умов здійснюється тимчасовий доступ до речей і документів ..	69
Як і за яких умов здійснюється тимчасове вилучення й арешт майна?	70
Що необхідно знати підозрюваному, обвинуваченому про допит? ..	74
У який спосіб може бути викликано підозрюваного, обвинуваченого? ..	75
Як забезпечується участь підозрюваного, обвинуваченого?	76
Які обов'язки покладаються на підозрюваного, обвинуваченого? ..	77
Як і коли обвинувачений, виправданий чи засуджений можуть отримати копію вироку суду?	78
Як близьким родичам побачитись із засудженим, який утримується під вартою?	79
Які заходи піклування вживають щодо неповнолітніх і непрацездатних, житла та майна обвинуваченого, які залишилися без нагляду?	79
Які угоди може укласти підозрюваний, обвинувачений?	80
Які особливості кримінального провадження щодо неповнолітнього? ..	82
Хто може бути свідком?.....	83
Чи допускаються показання з чужих слів?	83
Хто може відмовитися давати показання?	84
Про які обставини особа не може бути допитана як свідок?	86
Як можна перевірити достовірність показань свідка?	87
Чи може свідок одержати відшкодування витрат у зв'язку з його участю у кримінальному провадженні?	87

Які права має свідок і що йому необхідно знати про слідчі (розшукові) й інші процесуальні дії?	88
Який порядок проведення допиту свідка?	90
Які обов'язки має свідок?	101
Що робити, коли існує загроза життю, здоров'ю, житлу чи майну особи, яка бере участь у кримінальному судочинстві?	102

РОЗДІЛ IV.

ЯК ОСКАРЖИТИ РІШЕННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ?

Де закріплено право на оскарження рішень органів влади?	105
Як оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора в позасудовому порядку?	105
Як оскаржити недотримання розумних строків під час досудового розслідування?	106
Як оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора до суду під час досудового розслідування?	107
Зміст скарги до слідчого судді	109
Який порядок розгляду судом скарг під час досудового розслідування?	111
Які особливості реалізації права на оскарження до суду позбавлення свободи (затримання, тримання під вартою без судового рішення)?	112
Які особливості реалізації права на оскарження особою під вартою? ..	113

АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ

Хто має право на оскарження?	114
Які судові рішення можна оскаржити?	114
Якими є мотиви апеляційного оскарження?	117
Який порядок оскарження судового рішення?	119
Які вимоги до апеляційної скарги ?	119
Які вимоги можна заявити до апеляційного суду?	120
Змістапеляції.....	121
Яка процедура прийняття апеляційної скарги до розгляду?	124
Коли судові рішення набирає законної сили?	126

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ

Які судові рішення можна оскаржити і хто має право на оскарження? ..	127
Якими є підстави касаційного оскарження?	128

Який порядок касаційного оскарження судового рішення?	129
Вимоги до касаційної скарги	129
Які вимоги можна заявити до суду касаційної інстанції?	130
Зміст касаційної скарги	130
Яка процедура касаційного провадження?	132
ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ.....	135
Які є підстави для перегляду рішень верховним судом України?	135
Хто має право звертатися до верховного суду про перегляд судових рішень?	135
Який строк подання заяви про перегляд судового рішення?	136
Як подати заяву про перегляд судового рішення верховним судом України?	137
Зміст заяви про перегляд судового рішення Верховним судом України	138
Який порядок розгляду заяви верховним судом України?	140
Яке значення мають правові позиції верховного суду України?	142
ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ.....	143
Що може бути нововиявленими обставинами?	143
Які строки ініціювання провадження за нововиявленими обставинами?	143
Вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами	144
Якими є особливості провадження за нововиявленими обставинами? ...	145

РОЗДІЛ І.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ОСОБА СТАЛА ПОТЕРПІЛИМ (ЦИВІЛЬНИМ ПОЗИВАЧЕМ ЧИ ВІДПОВІДАЧЕМ) ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ?

■ ДІЇ ОСОБИ, КОТРА ПОСТРАЖДАЛА ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Держава гарантує захист життя, здоров'я, волі, честі, гідності, майнових та інших прав людини. Більшість правопорушень (вбивства, тілесні ушкодження, грабежі, крадіжки тощо) посягають саме на ці соціальні цінності і мають характер кримінально караних.

Якщо особа постраждала від кримінального правопорушення або їй стало відомо про факт його вчинення, необхідно негайно повідомити про це правоохоронні органи. Із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення можна звернутися до найближчого органу Національної поліції (наприклад, до чергового), до іншого органу досудового розслідування (органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро), до прокуратури чи за телефоном 102. Якщо кримінальне правопорушення щодо особи вчинено працівником правоохоронного органу, суддею – слід звертатись до найближчого органу Державного бюро розслідувань (до початку його функціонування – до органів прокуратури).

Звернення (заяви і повідомлення) можна оформити письмово або зробити усно (наприклад, за телефоном 102). Із заявами та повідомленнями також можуть звертатися особи, які затримали підозрюваного на місці вчинення відповідного правопорушення.

Слід переконатися в тому, що звернення було прийнято і зареєстровано, на прохання особи їй повинні видати документ, який підтверджує його прийняття і реєстрацію або зробити помітки на копії звернення з датою та номером реєстрації. Потрібно мати на увазі, що відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення є незаконною.

Після подання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення слідчий чи прокурор невідкладно й у будь-якому разі – не пізніше 24 годин після отримання такого повідомлення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування цього кримінального правопорушення.

В Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації за зверненням особи та присвоюється номер кримінального провадження, про який особа має право бути поінформованою. Крім того, особу обов'язково мають повідомити про результати досудового розслідування за її зверненням.

Невнесення слідчим і прокурором відомостей за заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути оскаржене до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, бездіяльність якої оскаржується, в 10-денний строк із моменту цієї бездіяльності. Ця скарга повинна бути розглянута слідчим суддею в 72-годинний термін з моменту її надходження.

Для визнання особи *заявником* достатньо звернутися із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування: органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державного бюро розслідувань; підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Для набуття статусу *потерпілого* особі слід подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до певного кримінального провадження як потерпілого.

Права й обов'язки *потерпілого* виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до певного кримінального провадження як *потерпілого*. Набуття особою зазначеного статусу не вимагає прийняття жодних процесуальних рішень слідчим або прокурором. Таким чином, статусу потерпілого особа набуває автоматично за наявності вказаних вище умов.

Слідчий або прокурор за наявності для того очевидних та достатніх підстав можуть лише винести вмотивовану постанову про відмову у визнанні особи потерпілим, яка може бути оскаржена цією особою шляхом звернення до слідчого судді в 10-денний строк із моменту ухвалення такої постанови. Ця скарга має бути розглянута слідчим суддею в 72-годинний термін із моменту її надходження.

Ніхто не має права призначити особу потерпілим поза її волею, якщо вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до вже наявного кримінального провадження як потерпілого. В такому випадку може постати питання про залучення особи до цього кримінального провадження як свідка.

Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки повинна обов'язково бути вручена потерпілому особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

■ ХТО ВВАЖАЄТЬСЯ ПОТЕРПІЛИМ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ?

Потерпілим у кримінальному провадженні є:

- фізична особа (як громадян України, так й іноземець або особа без громадянства), якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди та/або:
- юридична особа (установа, підприємство, господарське товариство, кооператив тощо), якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

При цьому немає жодної різниці у статусі потерпілих, яким заподіяно моральної, фізичної чи майнової шкоди.

Моральна шкода від кримінального правопорушення може полягати в тому, що:

- завдано страждань через застосоване насильство, каліцтво чи інше ушкодження здоров'я;
- спричинено душевні страждання через протиправну поведінку стосовно особи, членів її сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач, усиновлений, опікун, піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, особи, які перебувають у фактичному шлюбі);

- виникли душевні страждання у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням майна особи;
- понижено честь та гідність, а також репутацію особи.

Щоб стверджувати про моральну шкоду, не потрібна наявність усіх перерахованих проявів моральної шкоди, достатньо лише одного з них.

Якщо завдано шкоди здоров'ю людини (захворювання, втрата органу чи функції, інвалідність тощо)чи створено загрозу її життю, то мова йтиме про фізичну шкоду.

Ознакою майнової шкоди є заподіяння фізичній чи юридичній особі збитків. Вони поділяються на реальні збитки й упущену вигоду. Реальними збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна чи речі, а також витрати, які особа здійснила або має здійснити для відновлення порушеного права (наприклад, витрати на лікування, щоб відновити здоров'я). Упущеною вигодою визнаються доходи, які фізична чи юридична особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Для прикладу, припустимо, що у приватного підприємця викрали його товар. Таким чином, йому було завдано як реальних збитків – його позбавлено можливості володіти, користуватися і розпоряджатися власним майном (товаром), так і упущеної вигоди, яка полягає у втраті доходу від реалізації викраденого товару.

Потерпілим може бути визнано близького родича чи члена сім'ї особи (їх перелік викладено вище), якій кримінальним правопорушенням було завдано моральної, фізичної або майнової шкоди в таких випадках:

- якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи;
- особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви (наприклад, у комі, недієздатному стані тощо).

Потерпілим може бути визнана одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька з цих осіб. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею заяви, вийде з цього стану, вона сама може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

■ ЧИ МОЖЕ ПОТЕРПІЛИЙ МАТИ СВОГО ПРЕДСТАВНИКА?

Потерпілий від кримінального правопорушення може мати представника, який користується всіма його процесуальними правами, крім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику – наприклад, право на відмову від представника, право на одержання відшкодування, право давати свідчення тощо.

Представником потерпілого – дорослої фізичної особи, може бути лише адвокат, внесений до Єдиного реєстру адвокатів України. Якщо потерпілим є неповнолітня особа або ж особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі у процесі разом з нею залучається її законний представник (у такій ролі можуть виступати батьки (усиновлювачі), за їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває особа).

Представником потерпілого – юридичної особи, може бути її керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, або працівник юридичної особи за довіреністю, а також адвокат, внесений до Єдиного реєстру адвокатів України.

Потерпілий має право обрати собі представника з числа вищевказаних осіб на власний розсуд, керуючись будь-якими мотивами та не пояснюючи їх нікому. Якщо потерпілий – фізична особа, вважає, що може самотужки ефективно реалізувати свої права і відстояти їх у суді, то може й не скористатися своїм правом мати представника. Водночас, якщо особа бажає отримати кваліфіковану правову допомогу, то доцільно обрати собі представника з числа досвідчених адвокатів, внесених до Єдиного реєстру адвокатів України.

У випадках, визначених Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 19.11.2012 року, потерпілий – фізична особа, може скористатися послугами представника за рахунок держави (в тому випадку, коли потерпілий належить до осіб, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких є нижчим від суми прожиткового мінімуму; інвалідів, які отримують пенсію чи допомогу замість пенсії, розмір якої менший двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб; ветеранів

війни; осіб, які мають особливі заслуги й особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї тощо). Згідно із Законом України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 року право на безоплатне одержання правової допомоги має особа, яка постраждала від торгівлі людьми.

Звернення про надання безоплатної правової допомоги подаються потерпілими до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (контактні дані є на веб-сайті <http://www.legalaid.gov.ua/ua/kontakty>) чи до територіального органу юстиції за місцем свого фактичного проживання незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи. Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний протягом десяти днів із моменту надходження цього звернення прийняти відповідне рішення. В разі подання звернення до територіального органу юстиції, останній зобов'язаний протягом трьох днів надіслати його до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, який, у свою чергу, повинен вже в семиденний строк із моменту отримання звернення особи прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Повноваження адвоката – представника потерпілого, підтверджуються свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Не можна для вступу адвоката у кримінальне провадження як представника потерпілого вимагати від нього якихось інших документів (крім пред'явлення документа, що посвідчує його особу).

■ ЯКІ ПРАВА МАЄ ПОТЕРПІЛИЙ?

На будь-якій стадії кримінального провадження потерпілий має зокрема такі права:

- дізнатися й отримати роз'яснення своїх прав і обов'язків, передбачених законами України, зокрема Кримінальним процесуальним кодексом України (надалі також – КПК);
- знати сутність підозри й обвинувачення у кримінальному провадженні, в якому він бере участь;

- бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, таких, як арешт майна, відсторонення від посади, затримання, запобіжні заходи тощо);
- бути повідомленим про закінчення досудового розслідування;
- подавати докази слідчому, прокуророві, слідчому судді, судові;
- заявляти відводи (слідчому судді, судді, присяжному, прокуророві, слідчому, захисникові, спеціалісту, перекладачеві, експерту тощо);
- заявляти клопотання;
- на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи/та членів своєї сім'ї, майна та житла за визначених у законодавстві умов;
- мати представника та відмовитись від нього в будь-який момент кримінального провадження;
- давати пояснення, показання рідною чи іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;
- на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди;
- знайомитись із матеріалами досудового розслідування, які мають безпосереднє відношення до вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в тому числі у випадку закриття провадження;
- застосовувати технічні засоби при проведенні тих процесуальних дій, в яких він бере участь (заборонити потерпілому робити це можуть лише на підставі вмотивованого рішення слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду);
- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення.
- На стадії досудового розслідування потерпілий також має право:
 - на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення та про визнання його потерпілим;
 - отримувати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;
 - подавати докази на підтвердження своєї заяви;
 - брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку їх проведення, що заносяться до протоколу, знайомитись із протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які проводилися за його участю;
 - отримувати копії матеріалів стосовно вчиненого щодо нього кримінального правопорушення після закінчення розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право:

- бути завчасно повідомленим про час і місце судового розгляду;

- брати участь у судовому провадженні;
- брати участь у безпосередній перевірці доказів;
- підтримувати обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення;
- висловлювати свою думку при вирішенні питання про призначення покарання обвинуваченому чи застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- знайомитись із судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді;
- оскаржувати судові рішення в передбаченому законом порядку.

Зазначені права об'єднано і детально викладено у статті 56 КПК. Слід мати на увазі, що цей перелік прав потерпілого не є вичерпним. Зокрема, потерпілий має також право до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку примиритися з підозрюваним, обвинуваченим й укласти угоду про примирення (ч. 1 ст. 469 КПК), оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 303 КПК) тощо.

■ ЯКІ КЛОПОТАННЯ МОЖЕ ЗАЯВЛЯТИ ПОТЕРПІЛИЙ?

Для реалізації певних своїх прав потерпілий повинен проявити ініціативу – заявити клопотання. Під клопотанням слід розуміти звернення в письмовій або усній формі до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду з певними вимогами щодо реалізації певних процесуальних прав.

Зокрема, потерпілий може заявити клопотання із приводу:

- необхідності здійснення кримінального провадження (окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК (ч. 6 ст. 28 КПК);
- поновлення слідчим суддею чи судом пропущеного процесуального строку (ч. 1 ст. 117 КПК);
- відшкодування витрат, пов'язаних із участю у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 122 КПК), зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат чи звільнення від їх оплати, відстрочки, розстрочки їх сплати на визначений строк (ч. 1 ст. 119 КПК);
- необхідності здійснення судового виклику певної особи (ч. 1 ст. 134 КПК) або її приводу (ч. 2 ст. 140 КПК);
- вжиття заходів безпеки щодо себе, близьких родичів та/чи членів своєї сім'ї, майна й житла в разі наявності реальної чи потенційної загрози (п. 5 ч. 1 ст. 56 КПК);

- вжиття заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжні заходи, відсторонення від посади, тимчасове вилучення ф арешт майна тощо), зокрема арешту майна для забезпечення пред'явленого цивільного позову (ч. 1 ст. 171 КПК);
- необхідності проведення слідчих (розшукових) чи процесуальних дій (ч. 3 ст. 93, ст. 220 КПК) – допиту свідка чи інших осіб, в тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, обшуку, огляду, слідчого експерименту, освідчування тощо;
- залучення експерта (ч. 1 ст. 243, ч. 1 ст. 332 КПК), проведення допиту експерта в суді для роз'яснення висновку (ч. 1 ст. 356 КПК);
- здійснення дистанційного досудового розслідування та допиту слідчим суддею у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 232 КПК), здійснення дистанційного судового провадження (ч. 2 ст. 336 КПК)
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК), після його завершення (ст. 290 КПК), під час підготовчого судового засідання (ст. 317 КПК) та судового розгляду;
- здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування судом певних речей і документів (ч. 2 ст. 315 КПК), обрання, зміни і скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного щодо обвинуваченого (ч. 3 ст. 315 КПК);
- визнання доказів недопустимими під час судового розгляду (ч. 3 ст. 89 КПК);
- оголошення в судовому засіданні протоколів слідчих (розшукових) дій та інших долучених до матеріалів кримінального провадження документів (ч. 1 ст. 358 КПК), доповнення судового розгляду (ст. 363 КПК);
- відновлення в судовому засіданні з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження (ч. 4 ст. 365 КПК).

Зазначений вище перелік клопотань не є вичерпним і містить лише деякі клопотання, які має право заявити потерпілий у кримінальному провадженні. Окрім заявлення клопотань, потерпілий має право висловлювати свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду.

Вимоги до змісту письмового клопотання потерпілого в законі відсутні. Як правило, у ньому зазначаються такі дані: орган чи особа, яким воно адресується, доводи (мотиви) і зміст клопотання (про що просить особа), дата і підпис особи, яка його заявляє. Зазвичай

клопотання має бути вмотивованим, і для досягнення позитивного результату потерпілому варто обґрунтувати свої вимоги чи заперечення конкретними фактами.

■ ЧИ МОЖЕ ПОТЕРПІЛИЙ ПОДАВАТИ ДОКАЗИ?

Подання доказів учасниками кримінального провадження має важливе значення для судового розгляду справи. Суд може ухвалити справедливе рішення лише на підставі всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження на підставі належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Потерпілий також має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді та суду, тобто має право робити це як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Потерпілий може здійснювати збирання доказів шляхом витребування й отримання від органів влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і окремих осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання потерпілим клопотань слідчому чи прокуророві. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена потерпілим до слідчого судді, який повинен розглянути її в 72-годинний строк із часу надходження.

Під час досудового розслідування потерпілий має право подавати докази слідчому чи прокуророві, заявивши їм про це відповідне клопотання. Оскільки джерелами доказів у кримінальному провадженні є показання, речові докази, документи і висновки експертів, потерпілий має право клопотати перед слідчим чи прокурором про допит тих чи інших осіб у кримінальному провадженні, залучення експерта для проведення експертизи, отримання зразків для експертизи, поставлення на вирішення експертизи тих чи інших питань, має право надати слідчому чи прокурору речі чи документи для огляду і використання як доказів тощо. Визначення обсягу доказів, які підлягатимуть дослідженню під

час судового розгляду, та порядку їх дослідження здійснюється судом. Враховуючи вимоги КПК щодо надання сторонам кримінального провадження та потерпілому можливості ознайомитись із зібраними під час досудового розслідування матеріалами (доказами) та неможливість використання в суді доказів, щодо яких не було реалізовано право на ознайомлення, слід потурбуватись про відкриття сторонам наявних у потерпілого на цей час доказів. Докази, які з'явилися у розпорядженні потерпілого вже під час судового розгляду, можуть бути прийняті судом лише за умови попереднього відкриття їх сторонам обвинувачення та захисту. Крім того, потерпілий, так само як і сторона кримінального провадження, має право за законом отримувати *пояснення* від тих чи інших осіб *за їх згодою*. Хоча ці пояснення не є джерелом доказів, вони можуть використовуватися потерпілим із метою реалізації інших прав у провадженні, наприклад, для обґрунтування своїх клопотань.

■ ЯКІ ОБОВ'ЯЗКИ МАЄ ПОТЕРПІЛИЙ?

Потерпілий у кримінальному провадженні зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а якщо не може своєчасно прибути – завчасно повідомити про неможливість прибуття і причини цього, не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення та не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю (нотаріальну, лікарську, комерційну, банківську, державну таємницю тощо).

Крім того, потерпілий зобов'язаний у разі потреби проходити освідування (ст. 241 КПК), письмово підтверджувати прокурору факт надання йому доступу до матеріалів кримінального провадження (ч. 9 ст. 290 КПК), не спілкуватись із присяжними поза межами кримінального провадження (ст. 389 КПК), не розголошувати без дозволу слідчого чи прокурора дані розслідування, які стали відомі потерпілому у зв'язку з участю у ньому (ст. 222 КПК) тощо. Якщо потерпілий не з'явиться на виклик без поважних причин або не повідомить про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення в розмірі від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого чи

прокурора, та в розмірі від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – в разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

Слід враховувати, що КПК не дозволяє застосовувати до потерпілого привід, тобто примусове супроводження до місця виклику. Водночас за злісне ухилення від явки до вказаних вище осіб чи органів потерпілий несе адміністративну відповідальність.

Потерпілий несе кримінальну відповідальність за:

- завідомо неправдиве показання (ст. 384 Кримінального кодексу України (надалі також – КК);
- розголошення відомостей досудового розслідування без дозволу слідчого чи прокурора, якщо він у встановленому законом порядку був попереджений про обов'язок не розголошувати їх (ч. 1 ст. 387 КК).

Варто наголосити на тому, що потерпілий не несе кримінальну відповідальність за відмову від давання показань.

Потерпілий несе адміністративну відповідальність за:

- неповагу до суду (злісне ухилення від явки в суд, порушення порядку під час судового засідання, непідкорення розпорядженням головуючого, вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 1 ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення);
- злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Під злісним ухиленням у вищезгаданих статтях слід розуміти систематичну неявку без поважних причин після отримання відповідних повісток про виклик чи за наявності інших достовірних даних, які підтверджують ознайомлення особи з повісткою про виклик, приховування місця свого перебування, надання недостовірної інформації про причини свого неприбуття тощо.

ЧИ МОЖЕ ПОТЕРПІЛИЙ ОДЕРЖАТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЙОГО ЗАЛУЧЕННЯМ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ?

Витрати, пов'язані з участю потерпілого у кримінальному провадженні, у тому числі з його прибуттям до місця досудового розслідування і судового провадження, здійснюються за рахунок

коштів Державного бюджету України. Порядок і розміри відшкодування вказаних витрат визначаються Інструкцією, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України (надалі також – КМУ) № 710 від 01.07.1996 року з урахуванням положень Постанови КМУ № 1104 від 19.11.2012 року.

Так, потерпілому, який не є найманим працівником, виплачується компенсація за відрив від звичайних занять. Сума відшкодування за відрив від звичайних занять підлягає обчисленню пропорційно до розміру мінімальної заробітної плати особи, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія, та не може перевищувати її розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять.

За потерпілим – найманим працівником, зберігається його середня заробітна плата за весь час, затрачений ним у зв'язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури чи суду. Сума компенсації за втрачений особою заробіток обчислюється за кожен годину пропорційно до її середньої заробітної плати, розрахованої відповідно до Порядку, який затверджено Постановою КМУ № 100 від 08.02.1995 року, а загальний розмір виплати не може перевищувати трикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Окрім того, якщо виконання процесуальних функцій потерпілого пов'язане з перебуванням поза межами населеного пункту його проживання, йому відшкодовуються також такі витрати: вартість проїзду до місця виклику й назад, витрати, пов'язані з найманням житла та добові в розмірах, встановлених законодавством для відряджених працівників.

Зазначені виплати проводяться органом, який здійснив виклик за рахунок коштів, які передбачені на вказані цілі його кошторисом.

Грошовий розмір процесуальних витрат (до яких також долучають витрати на правову допомогу, витрати, пов'язані зі зберіганням та пересиланням речей і документів тощо), які мають бути компенсовані потерпілому, визначається судом за клопотанням потерпілого, його представника чи законного представника. Питання щодо процесуальних витрат вирішується судом у вирoku або ухвалі. При ухваленні

обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені останнім та документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для їх відшкодування, вони компенсуються потерпілому з Державного бюджету України у вищезазначених межах. Компенсація судових витрат потерпілому в таких випадках здійснюється Державною судовою адміністрацією шляхом перерахування коштів на його поточний рахунок, відкритий у банківській установі.

Компенсація витрат потерпілого на правову допомогу (участь представника) в разі зменшення обвинуваченому розміру належних до сплати витрат або звільнення його від їх оплати повністю чи частково, здійснюється за такою ж процедурою та в розмірах, що встановлені Порядком, затвердженим Постановою КМУ № 305 від 18.04.2012 року.

■ ЯК ОСОБІ СТАТИ ЦИВІЛЬНИМ ПОЗИВАЧЕМ?

Відшкодування заподіяних кримінальним правопорушенням збитків повинно відбуватися, за загальним правилом, у рамках цивільного процесу. Проте для того, щоб спростити механізм відшкодування збитків і не змушувати особу після завершення кримінального провадження окремо звертатися до суду в цивільному порядку, в рамках кримінального провадження передбачена окрема процедура розгляду цивільного позову, яка є набагато простішою від цивільного провадження. Тому, якщо особі завдано шкоди внаслідок кримінального правопорушення, рекомендується скористатися цією спрощеною процедурою для її відшкодування.

Будь-яка фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно-небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право претендувати на статус цивільного позивача у кримінальному провадженні. Аналогічну можливість має і юридична особа, якій цим діянням завдано майнової шкоди.

Для набуття статусу (прав і обов'язків) цивільного позивача така особа повинна проявити ініціативу і подати до органу досудового розслідування або до суду відповідну позовну заяву. Як і у випадку зі статусом потерпілого, закон не вимагає прийняття жодних процесуальних рішень слідчим, прокурором чи судом для визнання особи цивільним позивачем, тобто цей статус набувається автоматично за

дотримання вказаних вище умов. У більшості випадків цивільним позивачем виступає потерпілий, однак особа має право сама обирати, в якій ролі їй виступати у кримінальному провадженні. Зазвичай потерпілому варто подавати цивільний позов у кримінальному провадженні й виступати в обох ролях, що розширює коло його процесуальних прав та можливостей.

■ ЯК ПРАВИЛЬНО ПРЕД'ЯВИТИ ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ?

Цивільний позов має бути пред'явлений у кримінальному провадженні до початку судового розгляду. Таким чином, необхідно подавати позовну заяву на стадії досудового розслідування, у крайньому разі – під час підготовчого судового засідання, оскільки на стадії судового розгляду він уже не може бути за законом прийнятий судом.

Цивільний позов у кримінальному провадженні повинен бути викладений у письмовій формі та з обов'язковим зазначенням такої інформації:

<p>Найменування органу, до якого подається цивільний позов</p>	<p>Найменування органу досудового розслідування або суду, який здійснює відповідне кримінальне провадження</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові цивільного позивача, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Наприклад: Позивач: Кузьменко Кузьма Кузьмич, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Шевченка, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000.</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові представника, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Такі дані наводяться в разі, якщо позов подає та/або особу представляє представник. Наприклад: Представник: Юрченко Юрій Юрійович, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Ушинського, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000, адреса електронної пошти: yurchenko@gmail.com</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові цивільного відповідача, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такі відомі позивачеві Важливо: ці дані зазначаються лише тоді, коли відомо, хто може відповідати за позовом</p>	<p>Наприклад: Цивільний відповідач: Янченко Ян Янович, який проживає за адресою: 00000, м. Київ, вул. Яскрава, буд.0, кв.0, тел. 050-000000, адреса електронної пошти: yuy@ukr.net.</p>
<p>Реквізити кримінального провадження, в якому подається позов</p>	<p>Тут необхідно зазначити номер кримінального провадження й/або стосовно кого або за яким фактом воно здійснюється.</p>

<p>Назва документа</p>	<p>ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ або ПОЗОВНА ЗАЯВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільнонебезпечним діянням) (Обидві назви є допустимими, а посилання на суспільнонебезпечне діяння стосується випадків застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру).</p>
<p>Виклад обставин, якими особа обґрунтовує свої вимоги щодо відшкодування шкоди</p>	<p>У цій частині потрібно у хронологічній послідовності описати обставини, за яких позивачу було заподіяно шкоди, а також обґрунтувати її розмір. Кожну важливу обставину і розмір шкоди доцільно підтверджувати посиланням на наявні у позивача або відомі йому докази.</p>
<p>Зміст вимог</p>	<p>У цій частині після слова «прошу» потрібно вказати вимоги щодо розгляду цивільного позову в рамках відповідного кримінального провадження та стягнення конкретної грошової суми на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.</p>
<p>Процесуальні клопотання (в разі потреби)</p>	<p>За потреби позивач має право в позовній заяві або окремих документах заявити додаткові клопотання. Наприклад, про:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення цивільного позову, зокрема шляхом арешту майна; - витребування певних речей чи документів; - виклик і допит свідка тощо. <p>Клопотання мають бути вмотивованими. Наприклад, заявляючи клопотання про виклик і допит свідка, слід вказати, які саме обставини ця особа може підтвердити, її прізвище, ім'я (за змогою – по-батькові), місце проживання чи роботи. Якщо йдеться про витребування речей чи документів – яке саме значення вони мають для підтвердження позовної заяви або забезпечення цивільного позову, кому вони належать (точні анкетні дані) та їх точне місцезнаходження (адреса).</p>

<p>Перелік матеріалів, що додаються до позову</p>	<p>Після слова «додатки» наводиться перелік документів та інших матеріалів, що додаються до заяви:</p> <ul style="list-style-type: none"> - висновки експертів чи інші письмові докази, якщо вони єв позивача; - документи, що підтверджують повноваження представника, якщо заяву підписує й/або подає представник тощо.
<p>Дата й підпис</p>	<p>Заява має бути підписана позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання.</p>

Зазначену позовну заяву слід подавати до органу досудового розслідування (в цьому разі цивільний відповідач може не зазначатися, якщо ще не встановлено особу, яка має відповідати за позовом) або до суду обов'язково до початку судового розгляду (якщо до суду передано обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру).

Цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється до підозрюваного, обвинуваченого або ж до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяннями цих осіб або неосудної особи, яка вчинила відповідне суспільно небезпечне діяння. Таким чином, цивільними відповідачами можуть виступати батьки, опікуни, піклувальники, інші особи, а також підприємства, установи й організації, які за законом відповідають за завдану підозрюваним чи обвинуваченим шкоду.

В інтересах неповнолітніх, недієздатних чи обмежено дієздатних осіб цивільний позов може бути поданий їхніми законними представниками (батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, органи опіки та піклування тощо).

Заподіяння матеріальної, фізичної, моральної шкоди, витрати на лікування особи мають підтверджуватись відповідними доказами. Матеріальна шкода, наприклад, може бути підтверджена письмовими доказами (довідками, рахунками, чеками), речовими доказами (пошкодженими речами), висновками експерта. Витрати на лікування особи можуть бути підтверджені довідками закладу охорони здоров'я, розрахунковими чеками, які засвідчують придбання ліків чи медпрепаратів, довідками лікарів про призначення лікування тощо.

Якщо особа через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік тощо не в стані самостійно захистити свої права, вона або її законний представник можуть письмово звернутися до прокуратури із проханням подати в її інтересах цивільний позов у кримінальному провадженні та підтримувати його.

Якщо особа не впевнена в достатності своїх знань для підготовки цивільного позову у кримінальному провадженні, вона може звернутися за правовою допомогою до адвоката чи іншого фахівця в галузі права, проте, якщо він не адвокат, то зможе лише підготувати позовну заяву від імені особи, але не зможе самостійно її подати чи бути представником у кримінальному провадженні.

Якщо позов подає представник, то його повноваження мають бути підтверджені відповідними документами. Такими документами для адвокатів (представників цивільних позивачів – громадян) є свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордер, договір із адвокатом чи доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Якщо цивільним позивачем є підприємство, установа, організація, то цими документами є копія установчих документів чи довіреність (які передбачають такі повноваження керівника або працівника цієї юридичної особи).

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами цивільного судочинства з урахуванням певних особливостей. На відміну від цивільного процесу **розгляд цивільних позовів у кримінальному провадженні не потребує сплати судового збору.**

Суд вирішує цивільний позов при вирішенні кримінального провадження по суті. Він може задовольнити його повністю чи частково за наявності до того підстав лише в разі ухвалення обвинувального вироку чи постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо обвинуваченого було виправдано судом через відсутність події кримінального правопорушення, суд відмовляє в цивільному позові. Якщо суд виправдовує обвинуваченого з інших підстав – цивільний позов залишається без розгляду, що не позбавляє особу права подати його в порядку цивільного судочинства.

Одночасно слід пам'ятати, що відмова судом під час цивільного, господарського чи адміністративного провадження в позові до цієї ж особи з тих самих підстав позбавляє позивача права знову звертатися з аналогічним позовом уже у кримінальному провадженні (суд не може двічі розглядати одне й те ж саме питання). Водночас, якщо особа не скористалася своїм правом подати цивільний позов у кримінальному провадженні або поданий нею в цьому порядку позов було залишено без розгляду, особа має право пред'явити такий позов у порядку цивільного судочинства.

■ ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ?

На стадії досудового розслідування цивільний позивач може самостійно звернутися до слідчого судді або ж просити слідчого чи прокурора звернутися до нього із клопотанням про арешт майна для забезпечення поданого ним цивільного позову у кримінальному провадженні. Водночас слідчий і прокурор можуть вжити відповідних заходів і з власної ініціативи. На стадії судового провадження відповідне клопотання цивільному позивачеві слід скеровувати до суду.

Вказаних заходів слід вживати якнайшвидше, якщо цивільний позивач має реальні побоювання, що підозрюваний чи обвинувачений або інші особи в їхніх інтересах можуть приховати відповідне майно чи інші цінності до вирішення судом цивільного позову по суті, що може унеможливити чи значно ускладнити виконання вироку в частині цивільного позову.

За законом арешт може бути накладений на нерухоме майно (будинки, квартири, земельні ділянки, офісні приміщення тощо), рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, грошові кошти в будь-якій валюті та формі, корпоративні права, цінні папери (акції, облігації тощо), які перебувають у власності підозрюваного чи обвинуваченого і фізично можуть знаходитися в нього або в інших осіб, підприємств, установ, організацій.

Необхідно мати на увазі, що у клопотанні цивільного позивача про арешт майна слід обов'язково зазначити розмір завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди та докази на підтвердження факту її заподіяння і розміру шкоди. Цивільний

позивач може ставити у клопотанні питання про виклик свідків і витребування доказів на його підтримку. У клопотанні також можна ставити питання про заборону для відповідної особи, на майно якої просять накласти арешт, чи іншої особи, у володінні якої майно перебуває, будь-яким чином розпоряджатися таким майном чи використовувати його. Тоді мають бути наведені доводи на користь того, що невжиття таких заходів може призвести до зникнення, втрати чи пошкодження майна. При цьому вартість майна, про яке йдеться у клопотанні про арешт майна, повинна відповідати розмірові дійсно завданої шкоди.

Крім того, якщо цивільний позивач має достовірні дані про майно, місце його розташування/місцезнаходження, банківські чи інші реквізити відповідача – варто всі ці дані вказувати в клопотанні або додатку до нього – це суттєво спростить і пришвидшить пошук та арешт відповідного майна в разі задоволення клопотання.

Клопотання цивільного позивача про арешт майна розглядається слідчим суддею або судом не пізніше двох днів із дня його надходження до суду. Враховуючи, що закон дозволяє розглядати це клопотання в разі неприбуття його ініціатора на судове засідання, для врахування важливих доводів цивільного позивача йому необхідно з'являтися до слідчого судді чи суду або забезпечити участь у засіданні кваліфікованого представника. Ухвала слідчого судді про арешт майна або відмову в ньому під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК).

ЯК НАБУВАЄТЬСЯ СТАТУС ЦИВІЛЬНОГО ВІДПОВІДАЧА?

Наслідком вчинення будь-якого кримінального правопорушення часто є завдання особі шкоди. Зазвичай цю шкоду має відшкодувати особа, яка її заподіяла і визнана судом винуватою в учиненні кримінального правопорушення або взяла на себе такі зобов'язання за умовами укладеної і затвердженої судом угоди (підозрюваний чи обвинувачений за угодою, засуджений за вироком суду).

Проте в певних випадках закон передбачає, що цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного/обвинуваченого чи неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, несуть інші фізичні чи юридичні

особи, до яких і пред'являється в таких випадках цивільний позов у кримінальному провадженні і які є в силу цього цивільними відповідачами.

Момент подання позовної заяви у кримінальному провадженні (до органу досудового розслідування чи суду, однак не пізніше стадії підготовчого судового засідання) щодо такої фізичної чи юридичної особи породжує виникнення в неї прав і обов'язків цивільного відповідача. Жодного рішення слідчого, прокурора чи суду з цього приводу не потрібно.

Типовим прикладом фізичних осіб, які можуть виступати як цивільні відповідачі, є батьки (усиновлювачі чи піклувальники) тих неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці від 14 до 18 років і не мають майна або заробітку, достатніх для відшкодування завданої ними шкоди. Що стосується юридичних осіб, то можна навести ситуацію, коли за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням працівника, вчиненим при виконанні своїх трудових обов'язків, перед третіми особами відповідальність повинен нести роботодавець.

■ ЯКІ ПРАВА МАЄ ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ?

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають із моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний відповідач має ті ж права, що й підозрюваний та обвинувачений, але в частині, що стосується цивільного позову.

Таким чином, він має право знайомитися з матеріалами досудового розслідування до його завершення в частині цивільного позову, зокрема з цивільним позовом, додатками до нього та доказами на підтвердження позовних вимог, робити необхідні виписки і копії з них, якщо ознайомлення з ними на цій стадії не може зашкодити розслідуванню.

Перед направленням до суду обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру цивільного відповідача повинні повідомити про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів досудового розслідування, після чого він має право ознайомитись із ними в тій частині, що стосується цивільного позову, робити з них виписки, копії, відображення.

Цивільний відповідач має право визнавати цивільний позов повністю чи частково або заперечувати проти нього, отримувати повідомлення про прийняті у кримінальному провадженні рішення, які стосуються цивільного позову, а також отримувати їх копії в тому ж порядку, в якому здійснюється інформування та надіслання копії процесуальних рішень підозрюваному й обвинуваченому.

Цивільний відповідач має право заявляти ті самі клопотання, що й підозрюваний чи обвинувачений (про виконання тих чи інших процесуальних дій, проведення експертизи, виклик і допит свідків тощо), з метою спростування підстав та доводів цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК). Він має право мати представника з таким же статусом і процесуальними правами, як і у представника цивільного позивача.

РОЗДІЛ II.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ОСОБА ОПИНИЛАСЯ ПІД ПІДОЗРОЮ І ЇЇ ЗАТРИМАЛИ?

Цінності та принципи

Чому важливий судовий контроль – Habeas corpus

Чому та які існують гарантії від свавільного затримання та арешту

ЩО ТАКЕ ЗАТРИМАННЯ ТА ЯКІ ВИДИ ЗАТРИМАННЯ ІСНУЮТЬ?

Затримання – це короткострокове позбавлення особи свободи, здійснене іншою особою, якій законом надане право його здійснювати.

За загальним правилом затримати особу можна лише на підставі рішення суду (ч. 2 ст. 29 Конституції України). Зокрема, за законом саме суддя зі спеціальним статусом – слідчий суддя – вирішує під час досудового розслідування питання про надання дозволу на затримання з метою приводу, про застосування виняткового запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про застосування тимчасового та екстрадиційного арешту з метою видачі особи (екстрадиції).

Водночас Конституція України в ч. 3 ст. 29 передбачає можливість затримання особи без рішення суду «в разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити». Таке кримінальне затримання КПК України поділяє на «законне затримання будь-якою особою» та «затримання вповноваженою службовою особою».

Будь-яка особа має право без рішення суду здійснити затримання особи при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення. В цьому випадку особа, яка здійснила таке затримання, зобов'язана негайно доставити затриманого до найближчого відділку поліції або негайно повідомити поліцію(за тел. 102) про затримання та місцезнаходження затриманої особи.

Уповноважена службова особа має право без рішення суду здійснити затримання лише тієї особи, яка підозрюється в учиненні

злочину, за який законом передбачене покарання у виді позбавлення волі, й лише за таких умов:

- якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- якщо відразу після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;
- якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної в учиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Слід мати на увазі, що затримання особи будь-якими вповноваженими службовими особами без рішення суду в усіх інших випадках законом ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ. Зокрема, вповноважена службова особа, слідчий чи прокурор не має права затримувати особу вході досудового розслідування без рішення слідчого судді за відсутності вищевказаних умов. Єдиним винятком із цього правила є право вповноваженої службової особи без ухвали слідчого судді затримати підозрюваного в учиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, винятково у випадку, якщо підозрюваний не виконав покладені на нього при обранні запобіжного заходу обов'язки або не виконав вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, який підтверджує внесення коштів.

Будь-яке інше кримінальне затримання здійснюється тільки на підставі рішення слідчого судді чи суду. Клопотання про дозвіл на затримання особи з метою приводу подається до слідчого судді/суду прокурором чи слідчим (за погодженням із прокурором) щодо *підозрюваного або обвинуваченого*, має на меті забезпечення прибуття вказаних осіб до слідчого судді/суду для розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і розглядається слідчим суддею чи судом негайно після його одержання.

Затримання вповноваженою службовою особою підозрюваного чи обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді/суду про дозвіл на

затримання може здійснюватись у межах строку дії цієї ухвали (якщо він в ухвалі вказаний) або до закінчення шести місяців із дня її винесення (якщо такий строк в ухвалі не зазначений).

Затримання судді та народного депутата України у кримінальному провадженні не може бути здійснено без попередньої згоди Верховної Ради України.

Крім того, законодавство України дозволяє затримання осіб в адміністративному порядку. Його основною метою є припинення адміністративного правопорушення (коли вичерпано інші заходи впливу) або оформлення вже вчиненого правопорушення. Таке затримання є короткостроковим і може здійснюватися лише вповноваженими органами (посадовими особами).

Затримання в адміністративному порядку для збирання доказів у кримінальному провадженні або з метою видворення чи видачі особи (екстрадиції) забороняється.

Затримання і примусове видворення іноземців та осіб без громадянства з території України може здійснюватись лише на підставі рішення адміністративного суду, крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави.

■ ЯКІ СЛУЖБОВІ ОСОБИ ВПОВНОВАЖЕНІ ЗДІЙСНЮВАТИ ЗАТРИМАННЯ?

Затримання за підозрою в учиненні злочину мають право здійснювати службові особи:

- органів Національної поліції;
- органів безпеки;
- органів, що здійснюють контроль за дотриманням податкового і митного законодавства;
- Державного бюро розслідувань;
- Національного антикорупційного бюро України;
- органів Державної пенітенціарної служби України;
- органів Державної прикордонної служби України;
- інших правоохоронних органів України, якщо вони прямо вповноважені на це законом.

Адміністративне затримання проводиться посадовими особами:

- органів Національної поліції;
- органів прикордонної служби;
- воєнізованої охорони в місцях розташування охоронюваних об'єктів;
- Військової служби правопорядку у Збройних силах;
- органів безпеки;
- органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів;
- органів Державної міграційної служби.

Запобіжне затримання здійснюють працівники органів Національної поліції.

НА ЯКИЙ СТРОК МОЖЕ БУТИ ЗАТРИМАНО ОСОБУ?

Згідно зі ст. 29 Конституції України затримання особи без рішення слідчого судді чи суду **не може перевищувати 72 годин із моменту затримання**. Протягом цього строку обґрунтованість тримання під вартою має бути перевірена слідчим суддею/судом або особою має бути звільнено.

Чинний КПК вимагає, щоб особа, затримана у кримінальному провадженні, була доставлена до слідчого судді/суду або звільнена:

- не пізніше **60 годин** із моменту затримання, якщо затримання було здійснене без ухвали слідчого судді/суду;
- не пізніше **36 годин** із моменту затримання, якщо затримання було здійснене на підставі ухвали слідчого судді/суду (для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу);
- на пізніше **60 годин** із моменту затримання особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення (для розгляду клопотання про застосування тимчасового або екстрадиційного арешту);

У разі обрання слідчим суддею/судом запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, які були оголошені в міжнародний розшук, питання про застосування чи зміну їм обраного запобіжного заходу вирішується слідчим суддею/судом не пізніше як через 48 годин після затримання і доставки до місця кримінального провадження в Україні відповідної особи.

Таким чином, за загальним правилом, якщо протягом 72 годин із моменту затримання у кримінальному провадженні особі не вручено рішення слідчого судді/суду про тримання її під вартою, така особа підлягає негайному звільненню.

Так, негайному звільненню підлягає затриманий підозрюваний чи обвинувачений, до якого було застосовано запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Якщо ж до такої особи застосовано особисту поруку, вона звільняється з-під варти як тільки надано відповідне зобов'язання поручителями. В разі застосування домашнього арешту до особи, яка була затримана, вона негайно доставляється до місця проживання і звільняється там (якщо їй заборонено залишати житло цілодобово) або негайно звільняється з-під варти в залі суду (якщо їй було заборонено залишати житло в певний час доби). Затриманий підозрюваний чи обвинувачений, до якого застосовано заставу як запобіжний захід, має бути звільнений з-під варти після отримання та перевірки документа, що підтверджує її внесення. В будь-якому разі така перевірка не може тривати більше одного робочого дня.

Обов'язок із забезпечення негайного звільнення з-під варти затриманого лежить у таких випадках на керівнику місця ув'язнення. Він прямо зобов'язаний законом негайно звільнити з-під варти підозрюваного/обвинуваченого в разі відсутності іншого судового рішення, яке набрало законної сили і прямо передбачає тримання цієї особи під вартою (ч. 5 ст. 202 КПК).

Додатковою гарантією від свавільних затримань є закріплені в законі *обов'язки слідчого судді у кримінальному провадженні щодо захисту прав людини*. Зокрема, якщо хто-небудь усно чи письмово повідомить слідчого суддю або слідчий суддя сам виявить дані (наприклад, у засобах масової інформації чи з інших джерел) про те, що в межах територіальної юрисдикції суду перебуває особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, чи не звільнена з-під варти після внесення застави, він має своєю ухвалою зобов'язати орган влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити її до нього для з'ясування підстав позбавлення свободи. При цьому слідчий **суддя зобов'язаний законом звільнити** позбавлену свободи особу, якщо орган влади чи службова особа, під вартою яких вона тримається, **не надасть судове рішення, яке набрало законної сили**, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи (наприклад, затримання без рішення суду, якщо ще не минули встановлені законом строки доставлення до слідчого судді/суду).

Також затриманий у кримінальному провадженні підлягає негайному звільненню, якщо йому не вручено письмове повідомлення про підозру протягом **24 годин** із моменту затримання.

Затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, не може тривати за загальним правилом більше **трьох годин** для складання протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці (ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Винятки з цього правила передбачені лише у двох випадках:

- щодо осіб, які порушили прикордонний режим або режим у пунктах пропуску через державний кордон, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які порушили правила перебування в Україні чи транзитного проїзду через територію України, – строк затримання може становити до трьох діб і лише у випадках, необхідних для встановлення особи і з'ясування обставин порушення, з письмовим повідомленням про це прокурора протягом 24 годин із моменту затримання (в інших випадках діє загальне правило – не більше трьох годин);
- щодо осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, – строк затримання може становити до трьох діб винятково у випадках, коли необхідно встановити особу, провести медичний огляд, з'ясувати обставини придбання вилучених наркотичних засобів чи психотропних речовин і здійснити їх дослідження, з письмовим повідомленням про це прокурора протягом 24 годин з моменту затримання (в інших випадках діє загальне правило – не більше трьох годин);

Адміністративне затримання особи на строк понад три години в будь-яких інших випадках **забороняється**.

Запобіжне затримання (затримання з метою соціального чи медичного контролю) може тривати:

- щодо неповнолітніх, які вчинили суспільнонебезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, – до передачі їх батькам чи іншим законним представникам або направлення у

- приймальники-розподільники для дітей, але не більш як на вісім годин;
- щодо неповнолітніх віком до 16 років, які залишились без опіки, – на строк до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більш як на вісім годин;
 - щодо осіб, які перебували у громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль чи якщо вони втратили здатність самостійно пересуватися або могли завдати шкоди собі чи оточуючим – на строк до передачі їх у спеціальні медичні заклади або доставки до місця їхнього проживання, а за відсутності таких – до їх витверезіння;
 - щодо осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе й оточуючих – до передачі в лікувальні заклади, але не більш як на 24 години.

У будь-якому разі, якщо орган влади чи службова особа намагається продовжити затримання понад установлені законом строки, особі слід вимагати дотримання своїх конституційних прав і свобод щодо можливості тримання під вартою протягом більшого строку лише за рішенням суду, за відсутності якого особу має бути звільнено.

З ЯКОГО МОМЕНТУ ОСОБА ВВАЖАЄТЬСЯ ЗАТРИМАНОЮ?

Момент визнання особи затриманою має важливе значення, оскільки саме з цього моменту починають перебіг строки затримання.

Особа вважається затриманою у кримінальному провадженні з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженим працівником правоохоронного органу чи у визначеному ним приміщенні. Таким чином, закон вважає моментом затримання в цих випадках фактичне позбавлення особи волі.

Затримання може починатися з практичних дій щодо фізичного захоплення особи та позбавлення її можливості вільно пересуватися на свій розсуд, а також зі слів службових осіб правоохоронних органів на зразок: «Прошу пред'явити документи й іти за мною», «Прошу пройти за мною в найближчий відділок поліції, безпеки тощо для встановлення вашої особи», «Прошу пройти до автомашини або приміщення для складення протоколу про адміністративне правопорушення», «Вас затримано за підозрою у кримінальному правопорушенні» тощо. Вповноважена службова особа зобов'язана законом доставити затриману особу якнайшвидше до найближчого підрозділу органу розслідування (відділку поліції, безпеки тощо),

в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого й інші відомості.

Із цього часу затримана особа може користуватися всіма правами і гарантіями, встановленими Конституцією України, Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (надалі також – ЄКПЛ), КПК України, положення яких повинні застосовуватися при обмеженні права на свободу й особисту недоторканість.

Закон пов'язує затримання також із формальною процедурою складення протоколу про затримання особи, підозрюваної в учиненні злочину, протоколу про адміністративне затримання чи протоколу про адміністративне правопорушення. В разі їх оформлення необхідно наполягати на записі у протоколі часу, який відповідає моменту фактичного затримання (дата, година і хвилини), як цього прямо вимагає зокрема ч. 5 ст. 208 КПК. Якщо у протоколі вказано інший час чи взагалі його не зазначено, з цього приводу в цьому ж протоколі затриманому слід зробити відмітку про це (як правило, у графі стосовно заяв чи зауважень затриманого), зазначивши за змогою відповідний час. Враховуючи, що за законом затриманому зобов'язані надати під розпис копію протоколу про затримання, він буде мати на руках додаткові докази точного часу фактичного затримання.

КПК вимагає, щоб доставлення затриманої особи до органу розслідування тривало не довше, ніж це необхідно. Якщо ця вимога порушена, затриманий має право звернутися до слідчого чи прокурора з вимогою про проведення перевірки з цього приводу та вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб (ч. 3 ст. 210 КПК).

ПРАВА ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ

Затримання для будь-якої людини є серйозним психологічним стресом. Однак і в цій складній ситуації затриманій особі необхідно пам'ятати про свої права, які вповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана оголосити та роз'яснити при затриманні, зокрема: зрозумілою для затриманого мовою повідомити підстави затримання й у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри

проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно, вимагати перевірку обґрунтованості затримання й інші процесуальні права (ч. 4 ст. 208 КПК України).

Наприклад, *право знати причини затримання*. Це можуть бути підозравучиненні злочину, встановлення особистих даних для оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, інші підстави.

Слід вимагати чіткого пояснення зрозумілою мовою стосовно змісту і часу вчинення кримінального або адміністративного правопорушення, факти про які встановлюються. Зокрема потрібно вимагати пояснення фактичних обставин простою мовою, а не надання юридичної кваліфікації (номера статті закону, який передбачає відповідальність за те чи інше діяння). В разі невиконання цієї вимоги – слід фіксувати це у протоколі затримання чи окремому документі. Необхідність порівняння особи з фотороботами розшукуваних осіб, незвичайна поведінка особи тощо не можуть бути самі по собі причиною для затримання. За наявності рішення слідчого судді/суду про надання дозволу на затримання з метою приводу, про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо особу повинні з ним ознайомити;

■ *Право знати, хто здійснив затримання*

Для цього слід попросити службову особу назвати її ім'я та прізвище, займану посаду і вимагати пред'явлення нею службового посвідчення. Потрібно з'ясувати, чи відповідна службова особа має право здійснювати затримання (див. підрозділ «Які службові особи вповноважені здійснювати затримання?» цього розділу).

■ *Право знати особу, відповідальну за перебування затриманих у місці тримання під вартою (ст. 212 КПК)*

Обов'язки вказаної особи із забезпечення належного поведіння із затриманим і дотримання його прав викладені детально нижче в цьому розділі.

■ *Право затриманого на повідомлення та роз'яснення його прав*

Необхідно, щоби службова особа не обмежувалася простим перерахуванням прав, передбачених законом, а надала письмово викладений їх перелік простою і зрозумілою мовою зі змістом усіх можливостей затриманої особи і порядок їх реалізації.

Затриманий має право вимагати роз'яснення цих прав у тій частині, яка залишилась йому незрозумілою. Повідомлення прав має бути своєчасним, тобто здійснюватись одразу ж після затримання.

- *Право затриманого **негайно** повідомити близьких родичів, членів сім'ї чи **інших осіб на свій вибір** як **про факт затримання**, так і **про конкретне місце свого перебування***

За загальним правилом затриманий має законне право здійснити таке повідомлення самостійно, а службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана надати особі можливість використати засоби зв'язку для цього. Лише у випадку, якщо ця службова особа обґрунтовано підозрює, що затриманий при такому повідомленні може зашкодити розслідуванню, вона може повідомити обрану затриманим особу про затримання самостійно, але в будь-якому випадку це має бути зроблено негайно після затримання. Для цього слід надати контактні дані такої обраної затриманим особи (номер телефону). В разі затримання неповнолітнього про цей факт мають бути негайно повідомлені його батьки або усиновителі, опікуни, піклувальники, орган опіки та піклування.

- *Право мати захисника на власний вибір чи на правову допомогу захисника за рахунок держави в передбачених законом випадках*

Затриманий має право на *професійну допомогу* захисника з моменту *затримання*, і це право включає в себе право зв'язатися з обраним захисником за його власний рахунок або право на виклик захисника за рахунок держави, право на конфіденційне побачення із захисником до першого допиту і подальші побачення з ним без обмеження кількості і тривалості тощо. При цьому закон зобов'язує службових осіб, які здійснили затримання, слідчого, прокурора надати затриманому допомогу в установленні контакту з обраним ним захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для цього. Закон забороняє цим особам надавати рекомендації щодо залучення конкретного захисника, тому в разі таких спроб – варто заперечити проти цього, зафіксувати цей факт у протоколі чи в іншому документі й не дотримуватись таких рекомендацій. Слід мати на увазі, що КПК дозволяє вповноваженим службовим особам за наявності виняткових вагомих підстав здійснювати

візуальний контроль за зустрічами затриманого і захисника, але в умовах, що виключають прослуховування чи підслуховування. Якщо в затриманого є знайомий адвокат, якому він довіряє, – йому має бути надана можливість зв'язатися з ним і запросити для здійснення захисту за його рахунок. Якщо такого адвоката немає – затриманому має бути надана можливість увійти в контакт із родичами чи знайомими, які допоможуть залучити адвоката до захисту у провадженні.

У разі відсутності в затриманого коштів на оплату послуг захисника на власний вибір або якщо участь захисника є обов'язковою за законом – уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, слідчий, прокурор повинні забезпечити залучення захисника в рамках програми безоплатної правової допомоги за рахунок держави. Якщо затриманий бажає мати захисника, але в нього немає коштів для оплати його послуг, він має право вимагати від службової особи, яка здійснила затримання, негайно повідомити про факт затримання орган (установу), вповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та забезпечити прибуття призначеного державою захисника для здійснення його захисту за рахунок держави. Важливо також те, що відмова від захисника, зроблена за відсутності захисника та без надання можливості конфіденційно поспілкуватися з ним, є недійсною і вважається порушенням права на захист.

- *Право на огляд лікарем на власний вибір (на отримання медичної допомоги)*

Затриманий відповідно до КПК має право на медичну допомогу і може вимагати від особи, відповідальної за перебування затриманих, невідкладного отримання ним у разі потреби належної медичної допомоги та фіксації медичним працівником будь-яких наявних у нього тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я.

Згідно з рекомендацією. 12-тої Загальної доповіді (2002) Європейського комітету із запобігання катуванням (надалі також – КЗК), право затриманої особи бути оглянутою лікарем включає також її право бути оглянутою тим лікарем, на якому вона зупинить свій вибір (додатково до будь-якого огляду, здійсненого лікарем, якого викликала поліція чи інші правоохоронці). Якщо затриманий не довіряє лікарю, якого йому викликала поліція чи інший правоохоронний

орган, він має повне право вимагати виклику лікаря на його власний вибір (і, відповідно, за власний кошт), і йому зобов'язані забезпечити такий огляд, причому поза полем зору і межами чутності з боку осіб немедицинного персоналу. За проханням затриманого чи за клопотанням його захисника йому повинна бути надана можливість безперешкодно і без затримок бути оглянутим у місці тримання під вартою офіційним судово-медичним експертом на власний вибір і за свій рахунок, без додаткових дозволів та інших практичних перешкод. Затриманий також має право отримати від експерта чи лікаря на руки документи щодо результатів такого огляду.

- *Право на мовчання і право не відповідати на запитання, в тому числі з приводу підозри проти затриманого, не давати пояснень /показань*

Будь-які запевнення службових осіб поліції чи іншого правоохоронного органу про те, що мовчання підтверджує підозри і лише надання свідчень покращить становище затриманого, не ґрунтуються на законі. Більше того, ст. 63 Конституції України передбачає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

- *Право на належну фіксацію факту і перебігу затримання*

Затримання має бути оформлене протоколом, в якому повинні бути зафіксовані місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання, його підстави, результати особистого обшуку, клопотання, заяви і скарги затриманого, якщо вони надходили, повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол підписується особою, яка його склала, і затриманим, а його копія негайно під розпис повинна бути вручена затриманому та направлена прокуророві для контролю. Подальше тримання особи під вартою повинно також підлягати максимальній фіксації (мають фіксуватися час повідомлення про затримання третіх осіб за власним вибором особи, виклику захисника та конфіденційного побачення з ним, час візиту лікаря чи експерта, час, коли надавалася їжа, час початку і закінчення слідчих чи інших процесуальних дій за участю затриманого, дані всіх осіб, які відвідували затриманого та підстави для їх побачення тощо). Потрібно також фіксувати час

прибуття і виходу з приміщення органів досудового розслідування та інших правоохоронних органів, інших осіб, які туди викликаються, наприклад, свідків, та дані про службових осіб, які їх викликали. Щоби уникнути свавільних затримань (без фіксації), в деяких відділках поліції запроваджено постійний відеоконтроль відвідувачів.

■ *Право на належне поводження у відповідності до загальновизнаних стандартів*

Так, до затриманих осіб в абсолютній формі забороняється застосування катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Вони в місці затримання мають бути забезпечені елементарними умовами. Зокрема, камери утримання повинні бути чистими та належного розміру (з огляду на кількість осіб у них), мати освітлення, достатнє для читання в час, що не відводиться для сну (бажано природне), вентиляцію, засоби для відпочинку (наприклад, закріплений стілець або лавку). Особи, які повинні провести ніч у місці тримання, мають бути забезпечені чистим матрацом та ковдрами. Затриманим особам мають забезпечити право справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, у чистих і пристойних умовах, їм слід надавати можливість для вмивання. Ці особи повинні бути забезпечені питною водою й, у відведений для цього час, харчуванням, включаючи, як мінімум один раз на день, повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж канапка). Якщо особу тримають під вартою 24 години або довше, їй треба за змогою щодня пропонувати прогулянки на свіжому повітрі. Затримана особа повинна мати можливість безперешкодного контакту за допомогою засобів виклику з персоналом місця тримання, зокрема для забезпечення безпеки й особистої недоторканості.

■ *Право роботи заяви і зауваження до протоколів*

Протоколи під час затримання складаються службовими особами. Проте затримана особа має право в окремій графі викласти свою позицію з будь-яких важливих для неї питань, наприклад, щодо точного часу і місця затримання, обґрунтованості затримання, завданих під час затримання тілесних ушкоджень тощо. Важливо ніколи не підписувати бланки протоколів до їх заповнення службовими особами і завжди читати їх зміст, а у випадку незгоди – робити письмові зауваження до них, це допоможе відстояти свої права у кримінальному провадженні.

- *Право оскаржити дії щодо затримання та вимагати звільнення в разі відсутності підстав для затримання*

Затриманий має право оскаржити незаконне затримання до керівника органу, де він утримується, прокурора, слідчого судді чи суду. Найбільш ефективним за таких обставин є звернення до слідчого судді/суду, підготовлене кваліфікованим захисником. Питання про законність затримання і подальшого тримання під вартою, а також скарга затриманої особи мають бути розглянуті слідчим суддею/судом не пізніше 72 годин із моменту затримання, інакше особу має бути звільнено.

- *Право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконним затриманням*

Шкода, завдана незаконним затриманням, повинна бути відшкодована державою за рахунок державного бюджету України незалежно від результатів кримінального провадження щодо затриманої особи, що вбачається з п. 5 ст. 5 ЄКПЛ. Положення Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 року в частині, що не суперечить п. 5 ст. 5 ЄКПЛ. Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані роз'яснити затриманому порядок поновлення порушених прав. В інших випадках шкода, завдана порушенням прав особи при затриманні, може бути стягнута за рішенням суду на підставі положень Цивільного кодексу України. При цьому відшкодуванню підлягає як майнова, так і моральна шкода.

Перелік цих прав затриманої особи не є вичерпним.

Окремо слід наголосити, що якщо під час будь-якого судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання під вартою представниками влади, слідчий суддя прямо зобов'язаний законом:

- зафіксувати таку заяву або прийняти від особи письмову заяву про це;
- забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи;
- доручити відповідному органіві розслідування провести дослідження фактів, які викладені в цій заяві та
- вжити дієвих заходів для забезпечення безпеки цієї особи.

При цьому слідчий суддя зобов'язаний діяти таким чином навіть у разі відсутності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання чи тримання під вартою.

■ ХТО ПЕРСОНАЛЬНО ВІДПОВІДАЄ ЗА ЗАТРИМАНИХ І ЯКІ ЇХНІ ОBOB'ЯЗКИ?

КПК запроваджує додаткову гарантію для затриманих, передбачаючи обов'язкове призначення в кожному підрозділі органу досудового розслідування однієї чи кількох службових осіб, персонально відповідальних за дотримання прав затриманих. Якщо особа, наприклад, була затримана і доставлена до відділку поліції, вона має право вимагати надання їй даних такої особи та звертатися до неї з метою найповнішої реалізації своїх прав. Слід мати на увазі, що за законом такими особами не можуть бути слідчі.

Закон чітко зобов'язує службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, виконати такі дії:

- негайно зареєструвати затриманого;
- роз'яснити затриманому підстави затримання, а також його права й обов'язки;
- негайно звільнити затриманого після зникнення підстави для затримання або спливу його строку (особа в 24-годинний строк із моменту затримання не була повідомлена про підозру, в 60-годинний строк – не доставлена до суду, або ж у 72-годинний строк не отримана ухвала слідчого судді/суду про тримання її під вартою);
- забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, які передбачені Конституцією, КПК та іншими законами України;
- забезпечити запис усіх дій, які проводяться за участю затриманого, в тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були при цьому присутні;
- забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого, забезпечити виклик лікаря/судово-медичного експерта на власний вибір затриманого.

Особа, відповідальна за перебування затриманих, за невиконання цих обов'язків несе відповідальність у кримінальному чи дисциплінарному порядку.

РОЗДІЛ III.

ЯКІ ПРАВА МАЮТЬ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ? ПІДОЗРЮВАНИЙ, ОБВИНУВАЧЕНИЙ, ВИПРАВДАНИЙ, ЗАСУДЖЕНИЙ

КОЛИ ОСОБА ВВАЖАЄТЬСЯ ПІДОЗРЮВАНОЮ?

Підставами для набуття особою статусу підозрюваного є:

- повідомлення особі про підозру;
- або затримання особи за підозрою в учиненні кримінального правопорушення;
- складення щодо особи повідомлення про підозру, яке однак не вручено їй внаслідок невстановлення її місцезнаходження, проте при цьому вжито заходів для вручення повідомлення про підозру в передбачений для цього спосіб.

Необхідність встановлення процесуального статусу є важливою для самої особи. Адже з цього моменту вона може в повній мірі реалізовувати своє право на захист і право не свідчити проти себе. Більше того, встановлений законом обов'язок звільнення особи, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, якщо їй не було протягом 24 годин із цього моменту повідомлено про підозру, є додатковою гарантією дотримання права особи на свободу й особисту недоторканість.

Із часу повідомлення про підозру починають спливати встановлені законом строки досудового розслідування – як загальні (один місяць із дня повідомлення про підозру в учиненні кримінального проступку; два місяці – зі дня повідомлення про підозру в учиненні злочину), так і граничні (два місяці з дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку; шість місяців – у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 12 місяців – у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину).

Повідомлення про підозру має бути викладене в письмовій формі та вручене в день його складення слідчим чи прокурором, а у випадках неможливості особистого вручення – шляхом направлення відповідного повідомлення.

Повідомлення має містити такі відомості:

- 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по-батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;
- 3) найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється повідомлення;
- 4) зміст підозри;
- 5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, в учиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в учиненні якого підозрюється особа, в тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;
- 7) права підозрюваного;
- 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Якщо особу формально не повідомляють про підозру, але процесуальні дії чи рішення слідчого або прокурора фактично свідчать про існування такої підозри щодо неї, такі їхні дії є незаконними, й із цього моменту особа має право вимагати реалізації всіх передбачених законом прав підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення, в тому числі і права на захист.

КОЛИ ОСОБА ВВАЖАЄТЬСЯ ОБВИНУВАЧЕНОЮ?

Підставою для набуття особою статусу обвинуваченого (підсудного) є направлення обвинувального акту щодо неї до суду для розгляду по суті. Обвинувальний акт може бути складений лише після відкриття й ознайомлення підозрюваного та його захисника з матеріалами досудового розслідування.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

- назва та номер кримінального провадження;
- анкетні відомості обвинуваченого(них) та потерпілого(лих) – прізвище, ім'я, по-батькові, дата, місце народження, місце проживання, громадянство;
- прізвище, ім'я, по-батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, його правова кваліфікація з посиланням на норми закону та формулювання обвинувачення;

- обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- розмір витрат на залучення експерта (у випадку проведення експертизи під час досудового розслідування);
- дату, місце його складання та затвердження.

Зазначений акт має бути підписаний слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він складав його самостійно.

Слід також пам'ятати, що прокурор має одночасно з переданням обвинувального акта до суду надати підозрюваному, його захисникові *під розписку* копію обвинувального акта, реєстру матеріалів досудового розслідування та цивільного позову (якщо він уже був пред'явлений). Недотримання цих вимог є підставою для повернення судом прокурору відповідного обвинувального акта і додатків до нього.

КОЛИ ОСОБА ВВАЖАЄТЬСЯ ВИПРАВДАНОЮ ЧИ ЗАСУДЖЕНОЮ?

Підставою для набуття обвинуваченою особою статусу виправданої чи засудженої є набрання законної сили, відповідно, виправдувальним чи обвинувальним вироком суду першої інстанції щодо неї за результатами судового розгляду.

Вирок набирає законної сили після спливу строку на його апеляційне оскарження (за загальним правилом – 30 днів *із дня проголошення*), а в разі подання апеляції – після прийняття рішення судом апеляційної інстанції.

ЯКІ ПРАВА МАЄ ПІДОЗРЮВАНИЙ, ОБВИНУВАЧЕНИЙ, ВИПРАВДАНИЙ, ЗАСУДЖЕНИЙ?

Підозрюваному, обвинуваченому повинна бути вручена пам'ятка про його процесуальні права й обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Підозрюваний, обвинувачений, а також виправданий і засуджений (на відповідних стадіях судового провадження) мають право для свого захисту:

- знати, в чому саме його підозрюють чи обвинувачують;
- бути обізнаним зі своїми правами й отримувати їх зрозуміле роз'яснення;
- на першу вимогу мати захисника і конфіденційне побачення з ним до першого опитування, бесіди, допиту, а після цього – мати такі побачення без обмеження їх кількості і тривалості;
- на участь захисника під час допиту й інших процесуальних дій;

- на відмову від захисника в будь-який момент провадження;
- на отримання допомоги захисника за рахунок держави у визначених законом випадках, у тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на оплату захисника;
- не говорити нічого з приводу підозри проти себе чи обвинувачення або в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- давати пояснення, показання або в будь-який момент відмовитись їх давати;
- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- у разі затримання або застосування як запобіжного заходу тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб на їхній вибір про затримання й місце свого перебування;
- збирати і подавати докази;
- брати участь у проведенні процесуальних дій, які зачіпають його інтереси;
- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку їх проведення, які заносяться до протоколу;
- застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, що може бути заборонене лише вмотивованою постановою слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду й тільки з метою нерозголошення відомостей про охоронювану законом таємницю чи інтимне життя особи;
- заявляти клопотання, в тому числі про проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, житла і майна тощо;
- заявляти відводи;
- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування до його завершення (крім тих із них, які на цій стадії можуть зашкодити розслідуванню), робити з них виписки й копії;
- вимагати відкриття матеріалів досудового розслідування перед складенням і направленням до суду обвинувального акта та робити копії або відображення цих матеріалів;
- одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення;
- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду в установлених законом випадках і порядку;
- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, а також вимагати відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердились;
- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів цією мовою або іншою мовою, якою він володіє, користуватись у разі необхідності послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачений, а також виправданий та засуджений (якщо для цього є підстави на відповідних стадіях судового провадження), також мають право:

- брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- висловлювати в судовому засіданні свою думку з приводу клопотань інших учасників судового провадження;
- виступати в судових дебатах;
- ознайомлюватися з журналом і технічним записом судового засідання, давати на них свої зауваження;
- оскаржувати в установленому законом порядку судові рішення й ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них свої заперечення.

Зазначені права об'єднано і детально викладено в статті 42 КПК. Слід мати на увазі, що наведений перелік прав підозрюваного, обвинуваченого, виправданого та засудженого не є вичерпним. Зокрема, підозрюваний та обвинувачений також має право в будь-який час до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку примиритися з потерпілим й укласти угоду про примирення або укласти угоду з прокурором про визнання винуватості в разі відсутності у провадженні потерпілого (ст. 469 КПК), підозрюваний має право бути письмово повідомленим про факт і результати проведення щодо нього негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 253 КПК) тощо.

Слід мати на увазі, що вказані процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, виправданого та засудженого має право здійснювати також захисник відповідної особи, крім тих, які за їх змістом можуть здійснюватися винятково самою особою (наприклад, право на мовчання).

ЯК ОСОБІ ДІЗНАТИСЯ ПРО ЗМІСТ ПІДОЗРИ/ОБВИНУВАЧЕННЯ?

Право знати суть підозри й обвинувачення є вкрай важливим для вибудовування лінії і тактики захисту особи у кримінальному провадженні.

Саме тому закон гарантує право особи на отримання письмового повідомлення про підозру в день його складення слідчим або прокурором, а в разі її затримання – не пізніше 24 годин із його моменту. В разі появи підстав для повідомлення про нову підозру чи зміну раніше повідомленої підозри діє той самий порядок і строки (ст. ст. 278–279 КПК).

Про підстави затримання й у вчиненні якого злочину він підозрюється затриманого має бути повідомлено та чітко зазначено у протоколі затримання, копія якого повинна бути вручена затриманій особі під розпис (ч. 5 ст. 208 КПК), а службова особа, відповідальна за перебування затриманих, прямо зобов'язана законом роз'яснити затриманому підстави його затримання (п. 2 ч. 3 ст. 212 КПК).

Крім того, підозрюваний може звертатися зі клопотанням до слідчого і прокурора про надання йому й /або його захисникові для ознайомлення матеріалів розслідування до його завершення (ст. 221 КПК). Не надаються для ознайомлення лише матеріали з приводу застосування заходів безпеки й матеріали, ознайомлення з якими на цій стадії може завдати шкоди розслідуванню.

Встановлені детальні обставини кримінального правопорушення, його юридична кваліфікація та формулювання обвинувачення містяться в обвинувальному акті, копія якого за законом має бути вручена підозрюваному, його захисникові під розписку прокурором (ст. 293 КПК). Закон також зобов'язує прокурора або слідчого за його дорученням відкрити доступ до матеріалів розслідування після його завершення і до направлення обвинувального акта до суду для розгляду по суті (ст. 290 КПК).

■ ХТО МОЖЕ БУТИ ЗАХИСНИКОМ?

Захисником у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, тобто особа, яка має чинне (не зупинене і не припинене) свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю й унесена до Єдиного реєстру адвокатів України відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 року. Крім того, захисниками можуть бути й адвокати іноземних держав, які внесені в установленому законом порядку до Єдиного реєстру адвокатів України.

Перевірити наявність у тієї чи іншої особи діючого статусу адвоката можна на веб-сайті Національної асоціації адвокатів України за адресою <http://www.unba.org.ua/>.

Слід мати на увазі, що професійний адвокат із відповідним досвідом захисника є запорукою більш ефективного захисту прав особи у кримінальному провадженні.

Захисник залучається для участі у кримінальному провадженні:

- самим підозрюваним, обвинуваченим, виправданим/засудженим, їхніми законними представниками, іншими особами на прохання або за згодою підозрюваного, обвинуваченого, виправданого/засудженого (так званий захисник на власний вибір і за власний кошт) *або*
- слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом у визначених законом випадках (так званий захисник за призначенням і за рахунок держави).

Завжди треба пам'ятати, що особа має першочергове право на захисника *на власний вибір* за наявності в неї коштів на оплату його послуг. За цих обставин слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд не мають права нав'язувати особі захисника *за призначенням*. Більше того, закон прямо зобов'язує цих службових осіб *утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника* чи то за кошти особи, чи за призначенням (ч. 1 ст. 48 КПК).

У випадку залучення захисника за власний кошт особа є вільною у своєму виборі, має право зв'язатися із захисником, якого вона особисто знає або якого рекомендують ті особи, яким вона довіряє. У разі перебування особи під вартою закон зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд надати їй допомогу в установленні зв'язку із захисником чи тими, хто може запросити захисника, а також надати їй можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Особа може запросити кількох захисників для захисту в кримінальному провадженні, і їх кількість на стадії досудового розслідування законом не обмежується. Проте в судовому розгляді можуть брати участь не більше п'яти захисників одного обвинуваченого.

Призначення захисника відбувається у випадках, коли:

- особа не бажає або не може запросити собі захисника, але участь захисника в цьому провадженні чи його частині є обов'язковою;
- особа бажає мати захисника, але за відсутності коштів чи з інших об'єктивних причин не може його запросити;
- необхідно провести невідкладну процесуальну дію за участю захисника, а вчасно повідомлений захисник не може прибути для участі в ній чи забезпечити участь іншого захисника, або особа не встигла запросити собі захисника чи своєчасне прибуття обраного нею захисника неможливе;
- обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а особа не залучила його (при вирішенні цього питання до уваги повинні

прийматися такі фактори як складність кримінального провадження, тяжкість правопорушення, суворість можливого покарання);

- в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги

Зокрема Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 19.11.2012 року передбачає обов'язок надання захисника за рахунок держави особам, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких нижчий суми прожиткового мінімуму; інвалідам, які отримують пенсію або допомогу замість пенсії в розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб; дітям-сиротам, дітям, які позбавлені батьківського піклування, та безпритульним дітям і дітям, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; особам, до яких застосовано адміністративне затримання чи адміністративний арешт; особам, які затримані за підозрою в учиненні злочину; особам, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою (протягом 72 годин із моменту затримання) тощо.

За наявності таких обставин слідчий і прокурор виносять постанову, а слідчий суддя чи суд ухвалу про призначення адвоката для здійснення захисту за призначенням і про забезпечення його прибуття в певний час і місце для участі у кримінальному провадженні. Ця постанова чи ухвала направляється для виконання до відповідного територіального Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (телефон цілодобової гарячої лінії 0-800-213-103, контактні дані є на веб-сайті www.legalaid.gov.ua). У разі отримання такої постанови чи ухвали про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії Центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний призначити захисника **негайно**. Слід мати на увазі, що слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд не мають права у своїй постанові/ухвалі зазначати дані конкретного захисника за призначенням, така особа в кожному конкретному випадку призначається вказаним Центром у порядку черговості, з урахуванням спеціалізації, досвіду роботи, навантаження, складності справ, які він/вона веде, тощо.

Слід зауважити, що закон вимагає від службової особи, яка здійснила затримання, і від службової особи, відповідальної за перебування затриманих, **негайно повідомити про кожен випадок**

затримання територіальний Центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги для негайного призначення захисника та забезпечення захисту такого затриманого.

Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні:

- щодо особливо тяжких злочинів (за вчинення яких передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі) – з моменту набуття особою статусу підозрюваного;
- щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються в учиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років – із моменту встановлення цього факту або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;
- щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) нездатні повною мірою реалізувати свої права – з моменту встановлення цих вад;
- щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться провадження, – з моменту встановлення цього факту;
- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання чи інших даних, що викликають сумнів в її осудності;
- щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення відповідного права на реабілітацію;
- щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення;
- у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди.

Чинне законодавство не передбачає участі у кримінальному провадженні як захисників близьких родичів особи.

ХТО МОЖЕ БУТИ ЗАКОННИМ ПРЕДСТАВНИКОМ?

Законний представник залучається до участі у процесуальних діях з неповнолітнім, недієздатним або обмежено дієздатним підозрюваним, обвинуваченим, виправданим, засудженим чи потерпілим.

Законними представниками особи можуть виступати батьки (усиновлювачі), за їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші

повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, та представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває особа.

Законний представник залучається за постановою слідчого, прокурора або ухвалою слідчого судді чи суду.

У разі, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа вищезазначених осіб.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим і не може бути доручена представнику.

■ ЯК ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ ДОПУСК ЗАХИСНИКА ДО КЛІЄНТА?

Для допуску до клієнта закон вимагає лише наявності в захисника документів, які підтверджують його повноваження й особу, а саме:

- свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (повинен мати кожен адвокат);
- ордера, договору із клієнтом або особами, які діють за дорученням клієнта чи за його згодою (для захисника на власний вибір) чи доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (для захисника за призначенням);
- будь-якого документа, що посвідчує особу (посвідчення адвоката, члена спілки чи об'єднання адвокатів, паспорт, посвідчення водія тощо);
- витягу з Єдиного реєстру адвокатів України.

Важливо пам'ятати, що будь-які інші вимоги чи умови підтвердження повноважень захисника або для його залучення до участі у кримінальному провадженні законом прямо забороняються. Тому намагання правоохоронних органів чи установ тримання під вартою не допустити до особи захисника з посиланням на необхідність здійснення якихось інших дій чи пред'явлення додаткових документів, наприклад, дозволу від слідчого, прокурора чи суду, є незаконними і будуть порушенням права особи на захист.

ЧОМУ УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ Є ВАЖЛИВОЮ?

Участь захисника у кримінальному провадженні є головним фактором зменшення випадків маніпуляцій і зловживань представників органів досудового слідства, прокурорів і навіть суду. Адже захисник є тією особою, що здатна професійно проконсультувати свого клієнта, який, як правило, не обізнаний із законодавством і не має досвіду спілкування з правоохоронними та судовими органами, про всі аспекти кримінального провадження.

Ще більш важливою є участь захисника у випадку взяття особи під варту, коли вона обмежена в можливостях зібрати необхідні докази, в тому числі й щодо жорстокого поводження стосовно неї. В таких ситуаціях захисник знає, як правильно діяти, може донести інформацію щодо жорстокого поводження, незаконності затримання чи безпідставності підозри до компетентних органів, оскаржити відповідні рішення, дії та бездіяльність, закріпити докази, тобто може ефективно представляти інтереси свого підзахисного перед органами влади.

Захисник користується процесуальними правами свого клієнта, крім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо клієнтом і не може бути доручена захиснику (зокрема право на негайне повідомлення третіх осіб про затримання, на мовчання, на ініціювання угоди у кримінальному провадженні тощо), і знає, як краще їх реалізувати.

Серйозною гарантією захисту осіб є закріплене в законі право на конфіденційне побачення із захисником до першого отримання від неї доказової інформації в будь-якій формі (опитування, бесіда, допит тощо) – п. 3 ч. 3 ст. 42, ч. 5 ст. 46 КПК, п. 41 12-тої Загальної доповіді КЗК (2002). Для затриманих осіб таке право виникає вже з моменту затримання – ч. 4 ст. 208, ч. 4 ст. 213 КПК, п. 41 12-тої Загальної доповіді КЗК (2002). Якщо працівник поліції, слідчий, прокурор порушили цю вимогу і за наявності заяви про необхідність побачення із захисником допитали особу без участі захисника, то у процесі судового розгляду будь-яка інформація, здобута в такий спосіб, повинна визнаватися недопустимим доказом.

Захисник має право брати участь не лише в допитах свого підзахисного, але й у будь-яких інших процесуальних діях, які проводяться за його участю або ж зачіпають законні інтереси

підзахисного. Наприклад, якщо захисник дізнався про проведення обшуку вдома чи в офісі у свого підзахисного, який перебуває під вартою, він має право вимагати своєї участі під час такого обшуку, а відмова в цьому буде тягнути визнання зібраних під час обшуку доказів недопустимими через істотне порушення права на захист.

Адвокат має право самостійно збирати докази невинуватості свого клієнта шляхом витребування й отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, актів ревізій і перевірок, ініціювання проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій тощо. Відмова слідчого чи прокурора в задоволенні клопотання захисника щодо проведення слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді згідно зі ст. 303 КПК.

Важливою гарантією забезпечення права на захист є закріплена в законі заборона слідчому, прокуророві, слідчому судді чи судові оглядати, вилучати і розголошувати без згоди захисника документи, пов'язані з виконанням ним своїх обов'язків.

Захисника варто підбирати ретельно з числа адвокатів, яка мають добру репутацію і вважаються справжніми фахівцями своєї справи. Розмір гонорару адвоката при цьому не повинен бути визначальним критерієм. Але потенційного клієнта має насторожити надто низька вартість послуг адвоката, посилання адвоката на свої добрі знайомства у правоохоронних органах чи його обіцянки вирішити питання за допомогою хабара, якого він може передати «потрібній» людині.

Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений мають право в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від захисника та здійснювати свій захист самостійно, але відмова не приймається, коли участь захисника є обов'язковою за законом. У такому випадку можлива також заміна захисника. Така відмова чи заміна має бути цілком добровільною, тобто особа повинна висловити її за власною ініціативою, недвозначно й цілковито розуміти всі можливі наслідки такої відмови. Слід пам'ятати, що закон вимагає, щоб **відмова/ заміна** була зафіксована у протоколі процесуальної дії і здійснена тільки **за присутності захисника** і після надання особі можливості для конфіденційного спілкування з ним.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ЗАХИСНИК ПРАЦЮЄ НЕЕФЕКТИВНО?

Вибір конкретного захисника за власний рахунок є особистою справою кожного підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого. На відміну від цього, той чи інший захисник за рахунок держави призначається територіальним Центром із надання безоплатної вторинної правової допомоги без урахування позиції з цього приводу сторін у провадженні.

Важливим є те, що закон гарантує право особи на **кваліфіковану** правову допомогу у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 20 КПК) й обов'язок забезпечити її покладається на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд. Дійсно, на практиці трапляються ситуації, коли обраний чи призначений захисник належним чином не здійснює захист свого клієнта з різних причин (зайнятість у багатьох провадженнях, стан здоров'я, недостатня кваліфікація тощо). Що ж робити в таких ситуаціях?

Якщо особа незадоволена роботою обраного й оплачуваного нею захисника, то слід перш за все негайно обговорити це із захисником і з'ясувати причини та мотиви тієї чи іншої його поведінки у кримінальному провадженні. Якщо порозуміння не вдалося досягти чи ситуація не виправилася, особа має право без будь-якої мотивації відмовитися від цього захисника і замінити його іншим захисником на власний вибір чи здійснювати подальший свій захист самостійно, якщо участь захисника в цьому провадженні не є обов'язковою за законом. Така відмова чи заміна захисника можлива в будь-який момент провадження. Слід пам'ятати, що відмова від захисника чи його заміна повинні відбуватися винятково за присутності захисника та після надання можливості для конфіденційного спілкування з ним. Відмова від захисника не позбавляє права запросити того ж чи іншого захисника на інших стадіях провадження. Якщо особа відмовляється від захисника на власний вибір і не обирає собі іншого, а участь захисника у відповідному провадженні є обов'язковою згідно з законом, то їй має бути негайно призначений захисник за рахунок держави.

За подібних правил здійснюється й відмова від захисника, призначеного для захисту за рахунок держави. Відмінність полягає в тому, що в цьому разі відмова особи та прохання щодо заміни адвоката мають бути вмотивованими. Особа має право ставити питання щодо недостатньої кваліфікованості правової допомоги перед слідчим,

прокурором, слідчим суддею чи судом, які зобов'язані за законом забезпечити їй право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного та з боку призначеного захисника (ст. 20 КПК), а також перед Центром із надання безоплатної вторинної правової допомоги, яким цей захисник був призначений. Для того, щоб з'явилися законні підстави для заміни захисника за призначенням на іншого, необхідно, щоб недоліки в роботі такого захисника були очевидними (постійні неявки за викликами без поважних причин, повна пасивність у збиранні доказів чи ході під час участі у процесуальних діях тощо). Невжиття заходів до заміни такого захисника за призначенням, зокрема з ігноруванням скарг підзахисного, тягне за собою визнання під час судового розгляду зібраних із порушенням права на захист доказів недопустимими.

■ ЯКИМИ Є НАСЛІДКИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВА НА ЗАХИСТ?

Порушення права особи на захист є істотним порушенням прав і свобод людини. Саме тому будь-які докази, отримані внаслідок порушення цього права, а також будь-які докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок порушення права на захист, є недопустимими у кримінальному провадженні, в якому вирішується питання про вину чи невинуватість цієї особи.

Таким чином, якщо особі не дали змоги зв'язатись із захисником після її затримання, примусили відмовитися від захисника, не допустили до особи захисника перед допитом, не допустили його до участі в іншій процесуальній дії, яка проводилася за участю особи чи зачіпала її законні інтереси тощо, ході під час чого від особи отримано інформацію, яка в подальшому використовується проти неї, така особа має право ставити в суді питання про недопустимість таких доказів, і суд зобов'язаний виключити їх як недопустимі під час судового розгляду.

Додатковою гарантією є також заборона використання судом будь-яких свідчень, які були отримані від будь-якої особи під час досудового розслідування органами слідства чи прокурором. Суди мають право обґрунтовувати свої висновки лише показаннями, які були ними заслухані безпосередньо в судовому засіданні або отримані під час розслідування в судовій процедурі слідчим суддею (це допускається у виняткових випадках, встановлених законом, і не стосується підозрюваних осіб).

■ ЯКИМИ Є ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ?

Тримання під вартою особи є винятковим запобіжним заходом, який застосовується лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може бути застосований, і тільки за таких підстав:

- наявність **обґрунтованої підозри** в учиненні особою злочину та
- наявність **ризиків**, які дають підстави слідчому судді чи суду вважати, що особа може переховуватися від органів досудового розслідування й /або суду; може знищити, сховати або спотворити речі чи документи, які мають істотне значення для встановлення обставин провадження; може незаконно впливати на свідка, потерпілого, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта чи спеціаліста в тому ж провадженні; може перешкоджати провадженню іншим чином; може вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити те, в якому ця особа підозрюється, обвинувачується; **а також**
- **недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів** для запобігання цим ризикам чи одному з них.

Важливо мати на увазі, що закон чітко обмежує можливість застосування тримання під вартою лише до таких категорій осіб і за чітко обумовлених законом обставин:

- до особи, підозрюваної чи обвинуваченої в учиненні злочину, за який законом передбачається основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – тільки у випадках, якщо прокурор (крім обґрунтованої підозри та вказаних вище ризиків) доведе, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язків, покладених на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав вимог щодо внесення застави та надання документа на підтвердження цього; таким чином, застосування тримання під вартою до особи, яка підозрюється чи обвинувачується в учиненні злочину, за який передбачене основне покарання лише у вигляді штрафу в розмірі менше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, законом не допускається (наприклад, тримання під вартою не може застосовуватись у провадженні про злочин, передбачений ч. 1 ст. 203 КК, – зайняття забороненими видами господарської діяльності без обтяжуючих обставин);
- до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у злочині, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, – тільки в разі, якщо прокурор (окрім обґрунтованої

підозри та вказаних вище ризиків) доведе, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу розслідування чи суду, перешкоджала провадженню або їй повідомлено про підозру в учиненні іншого злочину;

- до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років;
- до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у злочині, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, – лише в разі, якщо прокурор (окрім обґрунтованої підозри та вказаних вище ризиків) доведе, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу розслідування чи суду, перешкоджала провадженню або їй повідомлено про підозру в учиненні іншого злочину;
- до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки;
- до особи, яку розшукують компетентні органи іншої держави за кримінальне правопорушення з метою видачі особи (екстрадиції) – за відсутності обставин, які гарантують запобігання втечі особи та забезпечення в подальшому її видачі.

Рішення про тримання особи під вартою може бути ухвалено лише слідчим суддею чи судом. При цьому прокурор у судовому засіданні має довести наявність обґрунтованої підозри та вказаних вище ризиків щодо можливого ухилення особи від слідства чи суду, знищення доказів, впливу на свідків, потерпілих чи перешкоджання провадженню іншим чином, продовження злочинної діяльності тощо. Для цього прокурор зобов'язаний надати слідчому судді й суду переконливі докази з посиланням на конкретні факти. Самої лише тяжкості злочину, в учиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа, недостатньо для прийняття рішення про тримання її під вартою. Спростувати представлені стороною обвинувачення докази можна показаннями свідків (співробітників, сусідів, членів сім'ї) про попередню добросовісну поведінку, довідками про наявність постійного місця проживання, роботи, навчання, характеристиками з місця проживання, роботи або навчання тощо.

Одночасно можна просити застосувати інший, менш суворий запобіжний захід, до яких належать (у порядку від більш м'яких до суворіших): особисте зобов'язання, особиста порука, застава й домашній арешт. Причому саме прокурор у судовому засіданні повинен довести, що застосування

жодного із вказаних більш м'яких запобіжних заходів об'єктивно не може запобігти доведеним під час судового розгляду ризикам.

Але слід мати на увазі, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються в учиненні таких злочинів: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст.109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК), державна зрада (ст. 111 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК), диверсія (ст. 113 КК), шпигунство (ст. 114 КК), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК), терористичний акт (ст. 258 КК), втягнення в учинення терористичного акту (ст. 258-1 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК), створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК), напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК).

Українським важливим є положення закону, яке прямо зобов'язує слідчого суддю чи суд при винесенні рішення про застосування тримання під вартою як запобіжного заходу **обов'язково зазначати розмір застави, сплата якої автоматично тягне за собою звільнення цієї особи з-під варти**, та забезпечення її процесуальних обов'язків саме цією заставою. Однак слідчий суддя чи суд мають право (а не обов'язок) не визначати розмір застави з урахуванням підстав та обставин із відповідним обґрунтуванням у таких випадках:

- щодо злочину із застосуванням насильства або з погрозою його застосування (наприклад, убивство, погроза вбивством, розбій тощо);
- щодо злочину, який спричинив загибель людини;
- якщо щодо цієї особи в цьому ж провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був нею порушений.

При вирішенні питання про обрання запобіжних заходів особа має право користуватися послугами захисника, знати суть та підстави підозри або обвинувачення; знати підстави затримання; відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення; давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою; досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду.

Питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою повинно вирішуватися слідчим суддею чи судом **лише за присутності** особи, щодо якої вирішується це питання. Винятком може бути лише перебування підозрюваного, обвинуваченого в міждержавному та/чи *міжнародному розшуку*, що має бути підтверджено відповідними доказами (довідка НЦБ Інтерполу, роздруківка з веб-сайту Інтерполу з перекладом тощо). Але слід мати на увазі, що сам факт перебування особи в міждержавному чи/або міжнародному розшуку не звільняє прокурора від його обов'язку довести обґрунтованість підозри і наявність указаних вище ризиків. Більше того, у разі задоволення такого клопотання прокурора, після затримання розшукуваної особи й не пізніш як протягом 48 годин із часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд повинні вже за участю підозрюваного чи обвинуваченого розглянути питання про застосування раніше обраного тримання під вартою чи зміну на більш м'який запобіжний захід.

■ ЯКІ СТРОКИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ?

Тримання під вартою під час досудового розслідування визначається у відповідній ухвалі слідчого судді, строк дії якої не може перевищувати шістдесяті днів. Особа має право вимагати прийняття рішення щодо тримання під вартою протягом коротшого строку. При цьому строк тримання під вартою має обчислюватися з моменту взяття під варту, а якщо цьому передувало затримання – з моменту фактичного затримання. У разі повторного взяття особи під варту в тому ж провадженні строк її тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше. До строку тримання під вартою входить і час перебування особи на стаціонарній психіатричній експертизі.

У подальшому строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею за обґрунтованим поданням прокурора кожного разу на строк не більше шістдесяти днів. При цьому прокурор має навести і довести вкрай вагомій підставі для такого продовження. Зокрема, прокурор зобов'язаний довести, що заявлений раніше ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою, і детально викласти обставини, які перешкоджали завершенню розслідування в межах дії попередньої ухвали слідчого судді.

У будь-якому разі **сукупний строк тримання під вартою особи під час досудового розслідування** не може перевищувати такі граничні межі:

- **шість місяців** у провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості (санкція за які не перевищує п'яти років позбавлення волі);
- **дванадцять місяців** у провадженні щодо тяжких чи особливо тяжких злочинів (санкція за які перевищує п'ять років позбавлення волі).

Після направлення обвинувального акта до суду питання про продовження строку тримання під вартою, обрання, зміну чи скасування цього запобіжного заходу вирішується судом під час підготовчого судового засідання. Якщо строк дії ухвали слідчого судді про продовження строку тримання під вартою підозрюваного чи обвинуваченого спливає до прийняття судом у підготовчому судовому засіданні рішення про доцільність подальшого тримання під вартою, ця особа має бути негайно звільнена з-під варти. Обов'язок щодо забезпечення такого звільнення покладається на керівника місця ув'язнення – начальника СІЗО (ч. 5 ст. 202 КПК), додатково – на слідчого суддю за місцем тримання під вартою (ч.ч. 2,3 ст. 206 КПК). У разі невиконання керівником місця ув'язнення цього обов'язку рекомендується ставити питання про притягнення його до відповідальності, зокрема за наявності підстав – подавати заяву чи повідомлення для внесення їх до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування з цього приводу.

Під час підготовчого судового засідання суд має вирішити питання про скасування, зміну, обрання чи продовження тримання під вартою як запобіжного заходу. При цьому суд має вислухати доводи сторін з цього приводу і прийняти обґрунтоване рішення. Якщо суд вирішує продовжити запобіжний захід у вигляді тримання під вартою чи обрати його, таке рішення повинно бути детально обґрунтоване

й у ньому має міститися строк його дії, що не може перевищувати двох місяців із дня надходження до суду обвинувального акта (при продовженні) чи з дня обрання судом вказаного запобіжного заходу (при обранні). Надалі тримання під вартою на стадії судового розгляду не обмежується чіткими рамками й завершується одночасно з оголошенням виправдувального вироку суду або із набранням чинності обвинувальним вироком суду щодо особи.

При цьому необхідно пам'ятати, що закон зобов'язує суд проводити під час судового розгляду періодичний судовий контроль наявності чи відсутності підстав для подальшого тримання особи під вартою до спливу строку дії кожної попередньої ухвали про обрання чи продовження дії цього запобіжного заходу. Таким чином, указаний судовий контроль має здійснюватися принаймні не рідше ніж раз на два місяці.

До затриманої особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення, слідчий суддя на місцем затримання може застосувати тимчасовий арешт на строк не більше сорока діб чи на інший встановлений відповідним міжнародним договором строк до надходження оригіналу запиту про її видачу. В разі якщо визначений слідчим суддею строк тимчасового арешту сплив, а запит про видачу не надійшов, така особа має бути негайно звільнена з-під арешту.

У разі надходження оригіналу запиту про видачу прокурор звертається до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою із клопотанням про екстрадиційний арешт. У разі задоволення цього клопотання екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію), але не може тривати більше дванадцяти місяців. У межах зазначеного строку раз на два місяці слідчий суддя зобов'язаний за клопотанням прокурора перевіряти наявність підстав для подальшого тримання такої особи під вартою чи для її звільнення. Невиконання цього обов'язку в установлений законом строк повинно бути підставою для негайного звільнення особи з-під екстрадиційного арешту. Крім того, сама особа та/чи її захисник мають право не частіше разу на місяць подавати скарги до слідчого судді щодо відсутності чи зникнення підстав для подальшого тримання особи під вартою.

■ ЯКІ ПРАВА МАЄ ОСОБА, ЯКА ТРИМАЄТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ?

Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або ж тимчасовий чи екстрадиційний арешт, поміщається до слідчих ізоляторів (СІЗО) Державної кримінально-виконавчої служби або до гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Як виняток, у випадках, які визначаються потребою у проведенні слідчих (розшукових) дій чи судового розгляду, такі особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) Міністерства внутрішніх справ.

Тримання особи під вартою не означає, що вона позбавляється всіх гарантованих їй Конституцією і законами прав. Мета цього запобіжного заходу – уникнення її можливої втечі, незаконного впливу на розслідування чи подальшої протиправної поведінки.

Особа, яка тримається під вартою, має такі права:

- вимагати повідомлення під час взяття під варту підстав та мотивів для цього;
- вимагати повідомлення про факт і місце тримання під вартою третіх осіб на свій вибір;
- вимагати й отримувати допомогу в установленні зв'язку із захисником чи будь-якими особами, які можуть запросити захисника, в тому числі право на надання правової допомоги за рахунок держави в установлених законом випадках;
- відмовитися від надання будь-яких пояснень і свідчень до прибуття захисника;
- мати конфіденційні побачення із захисником без дозволу слідчого, прокурора, суду та без обмеження їх кількості і тривалості у вільний від виконання слідчих і процесуальних дій час; закон дозволяє візуальний контроль таких зустрічей із боку вповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування (ч. 5 ст. 46 КПК); тим не менше, видається, що подібний контроль може застосовуватись лише у виняткових випадках та за наявності дійсно вагомих підстав для цього, викладених у письмовому рішенні про його застосування; умови для проведення конфіденційних побачень особи зі своїм захисником повинні бути забезпечені адміністрацією місця ув'язнення;
- отримувати належну медичну допомогу й бути оглянутим лікарем на свій вибір (незалежно від огляду лікарем, запрошеним адміністрацією місця ув'язнення);
- на належну фіксацію перебігу тримання під вартою (важливі для перевірки дотримання прав особи факти мають бути детально зафіксовані);

- на належне поведження у відповідності до загальновизнаних стандартів;
- оскаржити підстави для тримання під вартою та вимагати звільнення у випадку відсутності таких підстав;
- відкрито заявляти про застосування до неї насильства під час перебування під вартою; якщо така заява зроблена слідчому судді під час судового засідання, то останній зобов'язаний зафіксувати таку заяву або прийняти письмову заяву про це, забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи, доручити відповідному органу розслідування провести дослідження фактів, які викладені в цій заяві, й ужити дієвих заходів для забезпечення безпеки особи;
- на відшкодування шкоди, заподіяної незаконним триманням під вартою.

Детальніше зміст цих прав викладено в підрозділі «Які права затриманої особи?» розділу II. Водночас Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року передбачає додаткові права осіб, які тримаються під вартою:

- мати побачення з родичами або іншими особами тривалістю від однієї до чотирьох годин не менше трьох разів на місяць, які надає адміністрація місця ув'язнення з письмового дозволу слідчого чи суду, які здійснюють кримінальне провадження; побачення проводяться під контролем адміністрації місця ув'язнення;
- мати побачення зі співробітниками Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців у конфіденційних умовах (для тих осіб, які перебувають під тимчасовим чи екстрадиційним арештом);
- листуватися з родичами й іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу службової особи чи органу, які здійснюють кримінальне провадження; листи, заяви і скарги осіб під вартою, які адресовані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, вповноваженим особам таких організацій і прокурору, та листи, адресовані захиснику, дозволу не потребують, перегляду не підлягають і надсилаються за адресою протягом доби з часу їх подачі; листи, які особи під вартою одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягають;
- мати щоденну прогулянку тривалістю одна година; вагітним жінкам і жінкам, які мають при собі дітей, неповнолітнім, а також хворим із дозволу лікаря та за їхньою згодою тривалість щоденної прогулянки встановлюється до двох годин;
- одержувати передачі або посилки та грошові перекази й передачі;

- купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книги через торговельну мережу на замовлення;
- користуватися власним одягом і взуттям, мати при собі документи і записи, які стосуються кримінального провадження;
- користуватися телевізорами, одержаними від родичів та інших осіб, настільними іграми, газетами і книгами з бібліотеки місця попереднього ув'язнення, а також придбаними через торговельну мережу;
- на душпастирську опіку, що здійснюється священнослужителями (капеланами);
- відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватись своєю релігійною літературою, властивими віруванню предметами релігійного культу, виготовленими з малоцінних матеріалів, якщо це не порушує встановлений у місці попереднього ув'язнення порядок та не обмежує права інших осіб;
- мати восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі у процесуальних та інших діях, за винятком невідкладних випадків; проте це не може біти підставою для відмови в побаченні особи зі своїм захисником, якщо захисник наполягає на такому побаченні в інтересах свого клієнта.

Цей перелік прав не є вичерпним. Наприклад, взяті під варту жінки мають право мати при собі дітей віком до трьох років. Взяті під варту молоді громадяни (віком від 14 до 35 років) мають право отримувати психолого-педагогічну допомогу.

ЯК І ЗА ЯКИХ УМОВ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ?

Відсторонення від посади є заходом забезпечення кримінального провадження, який може застосовуватися за рішенням слідчого судді (під час досудового розслідування) чи суду (під час судового розгляду) лише стосовно підозрюваної чи обвинуваченої особи на підставі клопотання прокурора чи слідчого (за погодженням із прокурором) та за умови доведення прокурором у судовому засіданні, що:

- існує обґрунтована підозра щодо вчинення підозрюваним чи обвинуваченим злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину або якщо ця особа є службовою особою правоохоронного органу (незалежно від тяжкості діяння);
- потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи підозрюваного чи обвинуваченого

(наприклад, особа може з огляду на займану посаду знищити чи сфальсифікувати документи, вчинити тиск на свідків чи потерпілих, які перебувають в її підпорядкуванні, використати своє становище для продовження злочинної діяльності або приховання її слідів) та

- відсторонення від посади може бути реально здійснене.
- Відсторонення від посади може здійснюватись на строк не більше двох місяців. Цей строк може надалі продовжуватися слідчим суддею чи судом за клопотанням прокурора в межах таких самих проміжків часу.

Питання про відсторонення від посади осіб, призначених Президентом України, вирішується ним на підставі клопотання прокурора. Відсторонення від посади судді може бути здійснене Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України. Відсторонення від посади Директора Національного антикорупційного бюро України здійснюється слідчим суддею на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України в порядку, встановленому законом.

Слідчий суддя повинен розглянути клопотання про відсторонення від посади у триденний строк із дня надходження його до суду й обов'язково за присутності підозрюваного чи обвинуваченого, щодо якого це питання вирішується. Підозрюваний, обвинувачений і/чи їхній захисник мають право просити слідчого суддю заслухати свідків або дослідити матеріали, які можуть свідчити про відсутність підстав для задоволення клопотання.

Рішення слідчого судді про відсторонення від посади чи продовження строку його дії оскарженню не підлягає, проте сторона захисту має право звернутися до слідчого судді зі клопотанням про скасування цього заходу, якщо в подальшому його застосуванні відпала потреба.

■ ЯК І ЗА ЯКИХ УМОВ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється за клопотанням сторін на підставі ухвали слідчого судді, суду. Він полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Слід зауважити, що тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин,

мобільних терміналів систем зв'язку повинен здійснюватися шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду, після пред'явлення оригіналу ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручення її копії. Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити власникові речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду, а на вимогу володільця – копію вилучених документів. Копії вилучених документів виготовляються з використанням копіювальної техніки, електронних засобів власника (за його згодою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів.

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукання та вилучення зазначених речей і документів. У разі, якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокуророві або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення.

ЯК І ЗА ЯКИХ УМОВ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ Й АРЕШТ МАЙНА?

Тимчасове вилучення майна є тимчасовим заходом забезпечення кримінального провадження, що може застосовуватися тільки до підозрюваного протягом короткого проміжку часу (до вирішення питання про арешт або повернення майна). Тимчасове вилучення майна та його арешт – це фактичне позбавлення підозрюваного або осіб,

у володінні яких перебуває зазначене майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном.

Тимчасово вилученим може бути лише таке майно (речі, документи, гроші тощо):

- підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення й/або зберегли на собі його сліди;
- надані з метою схилити особу до вчинення кримінального правопорушення, фінансування й/або матеріально-технічного забезпечення чи як винагороди за його вчинення;
- є предметом цього правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;
- набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них або на які було спрямоване це правопорушення.

Тимчасове вилучення майна може мати місце у трьох випадках: 1) при законному затриманні особи; 2) під час обшуку й 3) під час огляду. В кожному випадку тимчасове вилучення майна фіксується у відповідному протоколі процесуальної дії.

Якщо протягом наступного робочого дня після вилучення майна до слідчого судді не подано клопотання слідчого (за погодженням із прокурором) чи прокурора про арешт тимчасово вилученого майна, це майно повинно бути **негайно повернуто** тій особі, в якій воно було вилучене. Тимчасово вилучене майно може бути також повернуто на підставі постанови прокурора (якщо він визнає це вилучення безпідставним), за ухвалою слідчого судді чи суду в разі відмови в задоволенні клопотання про арешт майна й у разі, коли протягом 72 годин із дня надходження до суду клопотання слідчий суддя чи суд не виніс ухвалу про арешт цього майна.

Арешт майна може застосовуватися лише на підставі рішення слідчого судді чи суду до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за завдану ними шкоду, крім того, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, за наявності сукупності підстав чи розумних підозр вважати, що це майно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Арешт майна передбачає тимчасове позбавлення права на відчуження, розпорядження й/або користування майном.

Слід звернути увагу, що арешт накладається і на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу чи нижчу ринкової вартості ціну й знала або повинна була знати про його походження від злочинної діяльності.

Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

У кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину в невідкладних випадках і винятково з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних чи юридичних осіб у фінансових установах за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженого прокурором, строком до 48 годин. Не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор повинен звернутися до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у визначений строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно чи кошти негайно повертаються особі.

За законом арешт може накладатися на нерухоме та рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші в будь-якій валюті та формі, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, які перебувають у власності вказаних вище осіб і фактично перебувають у них або в інших фізичних чи юридичних осіб, із метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову.

Арешт на майно у вигляді речей накладається в разі, якщо вони відповідають тим критеріям, які зазначені вище як підстави для тимчасового вилучення. Крім того, арешт на майно може бути накладено з метою забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні. При цьому вартість майна, яку пропонується арештувати для забезпечення цивільного позову, не повинна перевищувати розміру шкоди, завданої правопорушенням.

Слідчий суддя чи суд при накладенні арешту на майно може накласти заборону для особи, на майно якої накладено арешт, чи іншої особи, у володінні якої перебуває вказане майно, розпоряджатися ним будь-яким чином та обмежити його використання. Для застосування такої заборони чи обмеження прокурор у судовому засіданні повинен довести, що існують обставини, які підтверджують, що незастосування цих заходів призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна. Однак важливо пам'ятати, що закон не допускає заборони використання житлового приміщення, в якому будь-які особи проживають на законних підставах.

Ініціатором клопотання про арешт майна є слідчий чи прокурор, а клопотання про арешт майна з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. Розгляд клопотання має бути проведено слідчим суддею чи судом не пізніше двох днів із дня його надходження до суду. Про засідання суду повідомляються підозрюваний, обвинувачений, інший власник майна, їхній захисник та інші особи, однак їхня неявка не перешкоджає розгляду, тому з метою захисту своїх прав слід обов'язково приймати участь у такому розгляді. Якщо майно не було попередньо тимчасово вилучене, такий розгляд може проводитись без участі підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їхніх захисників, але лише якщо це дійсно є необхідним з метою забезпечення арешту.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя чи суд повинен застосувати найменш обтяжливий для особи спосіб арешту майна, зокрема, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи чи інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

Підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право на захисника, право оскаржити судові рішення щодо арешту майна.

Підозрюваний, обвинувачений, їхній захисник, інший власник або володілець майна, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, мають право заявити до того ж суду клопотання про його скасування. Якщо ж вони були присутні, то також можуть звертатися до цього ж суду із клопотанням про скасування арешту

через те, що відпала потреба в арешті чи його було накладено необґрунтовано. Такі клопотання розглядаються судом у триденний строк із дня надходження до суду.

Майно або грошові суми клієнта неплатоспроможного банку, на які судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, може бути передано приймаючому, перехідному банку чи спеціалізованій установі, утвореній Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, у порядку, встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб, із письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. При цьому передане майно або грошові суми залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту.

На стадії досудового розслідування прокурор зобов'язаний скасувати арешт майна одночасно зі винесенням постанови про закриття кримінального провадження. На стадії судового розгляду суд зобов'язаний вирішити питання про скасування арешту одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд.

■ **ЩО НЕОБХІДНО ЗНАТИ ПІДОЗРЮВАНОМУ, ОБВИНУВАЧЕНОМУ ПРО ДОПИТ?**

Надавати будь-які пояснення під час опитування чи показання під час допиту є суто правом, а не обов'язком підозрюваного, обвинуваченого, виправданого та засудженого. Це впливає із конституційних правил про те, що:

- особа не зобов'язана доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 62 Конституції України), адже доведення вини є обов'язком прокуратури (презумпція невинуватості);
- особа не несе відповідальності за відмову давати показання чи пояснення щодо себе (ч. 1 ст. 63 Конституції України).

Отже, жодна особа за законом не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення. Підозрюваний і обвинувачений можуть взагалі не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти нього або ж відмовитись відповідати на запитання в будь-який момент на свій розсуд.

Окремо слід підкреслити, що відмова такої особи давати показання не може бути доказом її вини в учиненні правопорушення. Чинне законодавство не наділяє суд правом робити висновки з мовчання підозрюваного чи обвинуваченого не на користь цих осіб.

Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, на відміну від свідка, не несуть кримінальної відповідальності за відмову від давання показань, а також за давання неправдивих показань.

Допит підозрюваного під час досудового розслідування й обвинуваченого під час судового розгляду в режимі відеоконференції (дистанційне провадження) у випадку їх заперечення на проведення допиту в такому режимі законом забороняється. В разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, їхні захисники не погоджуються на дистанційне провадження за участю інших осіб (свідків, потерпілих тощо), слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд можуть прийняти рішення про це лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення.

Використання в дистанційному провадженні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. При цьому підозрюваному, обвинуваченому, їхнім захисникам має бути забезпечена можливість ставити запитання особам, яких допитують дистанційно, та реалізовувати в повному обсязі інші надані їм процесуальні права.

У ЯКИЙ СПОСІБ МОЖЕ БУТИ ВИКЛИКАНО ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО?

Підозрюваний може бути викликаний слідчим, прокурором чи слідчим суддею під час досудового розслідування для участі в тій чи іншій процесуальній дії. Під час судового розгляду суд здійснює виклик обвинуваченого, виправданого, засудженого для участі в судовому провадженні.

Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик особисто, надіслання її поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену її сім'ї або

іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання або адміністрації за місцем її роботи.

Якщо підозрюваний чи обвинувачений тримається під вартою, виклик відбувається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення.

Належним підтвердженням отримання підозрюваним чи обвинуваченим повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є його **розпис про отримання** повістки (в тому числі на поштовому повідомленні), **відеозапис вручення** йому повістки чи **будь-які інші дані**, які об'єктивно підтверджують факт вручення повістки чи ознайомлення з її змістом. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений попередньо надав відповідній службовій особі адресу своєї електронної пошти, повістка про виклик, надіслана на таку адресу, буде вважатися отриманою в разі, якщо особа підтвердить це листом електронної пошти у відповідь.

Необхідно пам'ятати, що особа має бути належним чином повідомлена про виклик **не пізніше ніж за три дні** до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. Виняток може допускатися лише для процесуальних дій, які повинні за законом бути проведені в більш короткі терміни, проте й у цьому разі особі має бути надано розумно необхідний час для підготовки та прибуття за викликом. Про надходження повідомлення з порушенням цього триденного строку чи іншого необхідного для прибуття терміну слід повідомити ініціатора та домовитись про прийнятний час прибуття для участі у відповідній процесуальній дії.

Закон передбачає можливість неприбуття особи за викликом лише в разі наявності **поважних причин** для цього, якими є обставини, які об'єктивно унеможливають появу особи за викликом (наприклад, відрядження, подорож, тяжка хвороба, стихійне лихо або інші обставини непереборної сили, несвоєчасне одержання повістки про виклик тощо). Про поважні причини відсутності слід відразу ж повідомити ініціатора виклику, а також по можливості надати докази на підтвердження їх поважності або зобов'язатися надати їх під час наступного візиту за викликом.

■ ЯК ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ УЧАСТЬ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО?

Якщо підозрюваний чи обвинувачений, який був у встановленому законом порядку викликаний (зокрема наявне підтвердження отримання ним повістки або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився

на виклик без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення в розмірі від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у разі неприбуття на виклик слідчого або прокурора, та в розмірі від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – в разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

У цьому ж випадку до підозрюваного чи обвинуваченого може бути застосовано привід (тобто примусове супроводження до місця виклику в зазначений час).

Рішення про привід приймається під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора чи з власної ініціативи, під час судового розгляду – судом за клопотанням сторони провадження, потерпілого чи з власної ініціативи. Це рішення не може бути прийняте органом досудового розслідування чи прокурором.

Виконання ухвали про здійснення приводу може доручатися підрозділам органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань.

У разі невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про привід, до неї можуть застосовуватися заходи фізичного впливу, які не повинні перевищувати міри, винятково необхідної для виконання цієї ухвали, й мають зводитися до мінімального впливу на особу.

■ ЯКІ ОBOB'ЯЗКИ ПОКЛАДАЮТЬСЯ НА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО?

Підозрюваний та обвинувачений у кримінальному провадженні зобов'язані:

- прибувати за викликами до слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, а в разі неможливості прибути у призначений строк – заздалегідь повідомляти про це;
- виконувати обов'язки, покладені на них рішеннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, не відвідувати місця чи утримуватись від спілкування з особами, визначеними слідчим суддею/судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу тощо);
- підкорятися законним вимогам, розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді та суду.

Невиконання цими особами певних обов'язків може призводити до застосування до них грошового стягнення, приводу, запобіжного заходу або заміни обраного запобіжного заходу на більш суворий.

Обвинувачений під час судового розгляду зобов'язаний додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися розпорядженням головуєчого в судовому засіданні. В разі порушення цих обов'язків головуєчий попереджає обвинуваченого про те, що у випадку повторення ним таких дій його буде видалено із зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання суд може своєю ухвалою видалити його із зали суду тимчасово чи на весь час судового розгляду. Якщо в обвинуваченого при цьому відсутній захисник, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням у такому провадженні.

Підозрюваний, обвинувачений, виправданий та засуджений несуть адміністративну відповідальність за вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 1 ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення).

ЯК І КОЛИ ОБВИНУВАЧЕНИЙ, ВИПРАВДАНИЙ ЧИ ЗАСУДЖЕНИЙ МОЖУТЬ ОТРИМАТИ КОПІЮ ВИРОКУ СУДУ?

Під час проголошення вироку обвинувачений за загальним правилом присутній у залі судового засідання. Копія вироку негайно після його проголошення має бути вручена обвинуваченому (в апеляційній інстанції – виправданому чи засудженому). Якщо вирок складено мовою, якої обвинувачений не розуміє, копія вироку його рідною мовою або іншою мовою, яку він розуміє, в перекладі, засвідченому перекладачем, має бути вручена обвинуваченому.

Копія вироку суду за результатами розгляду у спрощеному провадженні (стосується лише кримінальних проступків і за добровільної згоди обвинуваченого з розглядом обвинувального акта за його відсутності) надсилається обвинуваченому не пізніше дня, наступного за днем його ухвалення.

Крім того, законом встановлена загальна вимога, згідно з якою в будь-який момент учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали суду (ч. 6 ст. 376 КПК).

■ ЯК БЛИЗЬКИМ РОДИЧАМ ПОБАЧИТИСЬ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМ, ЯКИЙ УТРИМУЄТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ?

Побачення із близькими родичами засудженого до покарання у вигляді арешту, обмеження чи позбавлення волі регулюється Кримінально-виконавчим кодексом України.

Особи, засуджені до позбавлення волі, направляються для відбування покарання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили. Протягом цього строку засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами.

У подальшому засуджені мають право на короткострокові побачення тривалістю до чотирьох годин і тривалі побачення строком до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами за присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються із правом спільного проживання й тільки із близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надавати подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Дозвіл на побачення надається начальником установи виконання покарань, у разі його відсутності – першим заступником чи особою, яка виконує його обов'язки, за заявою засудженого або особи, яка прибула на побачення.

Позбавлені волі засуджені весь час мають право на побачення зі своїм захисником без обмеження їх кількості і тривалості.

■ ЯКІ ЗАХОДИ ПІКЛУВАННЯ ВЖИВАЮТЬЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ І НЕПРАЦЕЗДАТНИХ, ЖИТЛА ТА МАЙНА ОБВИНУВАЧЕНОГО, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ НАГЛЯДУ?

Закон покладає на суд вжиття належних заходів у разі наявності в обвинуваченого неповнолітніх дітей, які залишились без нагляду, а також непрацездатних батьків, баби, діда, прабаби, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і залишились без нагляду. У цих випадках суд зобов'язаний при винесенні вироку порушити окремою ухвалою перед службою у справах дітей чи органом опіки і піклування або органом соціального захисту населення питання про влаштування цих неповнолітніх, непрацездатних або встановлення над ними опіки чи піклування.

Якщо в обвинуваченого залишились без нагляду житло чи інше майно (автомобіль, трактор, садовий будинок тощо), йому слід звернутися до суду зі клопотанням про вжиття заходів до їх збереження, а суд зобов'язаний вжити через відповідні органи таких заходів.

Про заходи піклування щодо неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна обвинуваченого останній має бути письмово повідомлений судом.

■ ЯКІ УГОДИ МОЖЕ УКЛАДАТИ ПІДОЗРЮВАНИЙ, ОБВИНУВАЧЕНИЙ?

У кримінальному провадженні підозрюваний, обвинувачений може ініціювати й укладати такі два види угод:

угода про примирення з потерпілим;

угода про визнання винуватості із прокурором.

Угода про примирення може укладатись за ініціативою потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого. Домовленості щодо цієї угоди можуть здійснюватися самостійно цими особами, захисником і представником або ж за допомогою іншої погодженої ними особи (крім слідчого, прокурора, судді). Угода про примирення може бути укладена лише у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості (за які законом передбачене не тяжче покарання, ніж позбавлення волі на строк не більше п'яти років) та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Слід пам'ятати, що в разі вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, вона за клопотанням сторін повинна бути звільнена судом від кримінальної відповідальності у випадку примирення з потерпілим та відшкодування завданих йому збитків або усунення заподіяної шкоди. В такому випадку укласти угоду про примирення не потрібно, оскільки її наслідком може стати ухвалення судом вироку та судимість.

Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Ця угода може бути укладена лише у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості, тяжких злочинів, а також,

особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи в учиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами. Угода про визнання винуватості може бути укладена, якщо шкода від кримінального правопорушення завдана лише державним чи суспільним інтересам. Ця угода не може бути укладена, якщо у провадженні бере участь потерпілий.

Обидві угоди можуть укладатися їх сторонами на будь-якій стадії провадження після повідомлення особі про підозру й аж до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. В обох видах угод сторони узгоджують відповідне покарання, яке буде призначене в разі її затвердження.

Обов'язковою умовою укладення угоди про визнання винуватості є беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості в учиненні кримінального правопорушення. В такій угоді *можуть* також бути закріплені обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінальної діяльності іншої особи, якщо такі домовленості були досягнуті ході під час перемовин.

Факт ініціювання особою угоди і будь-які твердження, зроблені з метою її досягнення, не можуть розцінюватись як визнання винуватості, якщо угода в кінцевому рахунку не була укладена або не була затверджена.

Питання про затвердження угод про примирення і визнання винуватості належить до виняткової компетенції суду. Угода повинна укладатися добровільно, тому та угода, яка укладена однією зі сторін не за її вільним волевиявленням, не повинна бути затверджена судом. Угода також не може бути затверджена, якщо в цьому провадженні за законом вона не може бути укладена; умови угоди суперечать інтересам суспільства або порушують права, свободи, інтереси сторін чи інших осіб; явною є неможливість виконання обвинуваченим узятих на себе за угодою зобов'язань; відсутні фактичні підстави для визнання винуватості тощо.

Варто пам'ятати, що рішення суду про відмову в затвердженні угоди не підлягає подальшому оскарженню. У цьому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються в загальному порядку. Враховуючи те, що повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні законом не допускається, новизну і складність норм закону про умови укладення і затвердження угод, підозрюваному й обвинуваченому варто в цих випадках звертатися до послуг професійних захисників для належної реалізації своїх прав. Необхідно мати на увазі, що участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим.

Умисне невиконання угоди, затвердженої вироком суду, який набрав законної сили, є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

■ ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО?

Під час кримінальних проваджень щодо неповнолітніх слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші залучені особи зобов'язані діяти з особливою ретельністю, найменше порушувати звичайний лад життя цих осіб, враховувати вікові та психологічні особливості, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, дуже уважно ставитись до їхніх аргументів тощо.

У провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого мають брати участь батьки або інші законні представники такої особи. При проведенні допиту такої особи, яка не досягла 16 років чи визнана розумово відсталою, має бути забезпечено участь законного представника, педагога чи психолога, в разі потреби – лікаря.

Затримання чи тримання під вартою як запобіжний захід можуть бути застосовані до неповнолітнього лише у випадку, якщо він підозрюється чи обвинувачується в учиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину (тобто такого, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років) і за умови, що застосування більш м'якого запобіжного заходу не зможе

запобігти відповідним ризикам. Наприклад, за грабіж без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 186 Кримінального кодексу України) неповнолітній не може бути взятий під варту.

Щодо неповнолітніх, які вчинили суспільнонебезпечне діяння у віці від 11 років до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, судом вирішується питання про застосування чи відмову в застосуванні примусових заходів виховного характеру.

■ ХТО МОЖЕ БУТИ СВІДКОМ?

Свідком є особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, важливі для цілей кримінального провадження, і яка може надати їх слідчому, прокуророві, слідчому судді чи судові після:

- внесення заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок кримінального провадження, в якому особа може бути свідком;
- наявність у слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду даних про те, що цій особі можуть бути відомі обставини, які важливі для конкретного провадження.

За загальним правилом свідок може давати показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто. Він не може на підтвердження своїх свідчень посилається на джерела, які ним не розкриваються або ж є невизначеними, наприклад, посилається на те, що «так кажуть люди». Свідкові потрібно чітко вказувати інших осіб, які можуть підтвердити його показання (показання з чужих слів), оскільки такі особи також можуть бути допитані.

Як свідки під час судового розгляду можуть бути допитані поняті, присутні при проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії.

■ ЧИ ДОПУСКАЮТЬСЯ ПОКАЗАННЯ З ЧУЖИХ СЛІВ?

У певних виняткових випадках у кримінальному провадженні суд може допускати використання показань із чужих слів (висловлювань щодо певного факту, які ґрунтуються на поясненні іншої особи), але з дотриманням сукупності таких трьох умов:

- вони є допустимими згідно з іншими правилами допустимості доказів (тобто отримані без порушень прав людини, в установленому порядку тощо);
- вони підтверджуються іншими допустимими доказами, які не є показаннями з чужих слів;

- обидві сторони кримінального провадження погоджуються визнати їх доказами (остання умова не потрібна, якщо підозрюваний чи обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана).

При прийнятті рішення про допустимість показання з чужих слів суд зобов'язаний зокрема враховувати можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення і на яку посилається свідок, або причини неможливості такого допиту. При цьому суд має право визнати неможливим допит такої особи, якщо вона:

- відсутня в судовому засіданні внаслідок смерті, тяжкої фізичної або психічної хвороби;
- відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду з цього приводу;
- не прибуває на виклик суду, а її місцезнаходження не вдається встановити;
- перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

Водночас варто пам'ятати, що законом не допускаються показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, оперативним співробітником або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокуророві чи оперативному співробітникові під час кримінального провадження.

ХТО МОЖЕ ВІДМОВИТИСЯ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ?

Особа має право відмовитись давати показання у випадках, коли:

- в неї немає можливості вільно, без неправомірних обмежень користуватись під час давання показань чи участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката (ст.59 Конституції України, п. 2 ч.1 ст. 66 КПК);
- вона є членом сім'ї, близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат чи сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач, усиновлений, опікун, піклувальник, особа, яка перебуває під опікою чи піклуванням, а також особи, які перебувають у фактичному шлюбі) підозрюваного чи обвинуваченого;
- її показання можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення в учиненні нею, членами її сім'ї чи близькими родичами кримінального правопорушення (ст. 63 Конституції України, п. 3 ч.1 ст. 66 КПК);
- вона має право дипломатичної недоторканості (ч. 4 ст. 65 КПК).

Слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд зобов'язані роз'яснювати особі її право відмовитися давати показання і відсутність негативних наслідків такої відмови (ч. 2 ст. 18 КПК). Про це має зазначатися у протоколі процесуальної дії, а під час судового засідання – це фіксується за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження (повна аудіофіксація). Незастосування таких технічних засобів, коли вони є обов'язковими, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії.

На практиці доволі часто правоохоронні органи ігнорують вимоги закону стосовно обов'язкового роз'яснення цього права. Вони спочатку свідомо замовчують права свідка на правову допомогу адвоката, на свободу від самовикриття чи викриття членів його сім'ї та близьких родичів, натомість інформують про його обов'язок як свідка давати показання і наголошують на існуванні кримінальної відповідальності за відмову від давання показань та неправдиві показання. При цьому в самому протоколі процесуальної дії в завуальованій формі можуть бути вказані роз'яснення свідкові відповідних номерів статей Конституції та КПК і відмова свідка від правової допомоги захисника, під чим свідку можуть запропонувати поставити свої підписи. Цього не слід робити, доки особі не будуть роз'яснені зміст кожної норми, всі її права і наслідки відмови від правової допомоги адвоката, яка має бути лише добровільною й усвідомленою. Слід пам'ятати, що після одержання в такий спосіб необхідних слідчим органам відомостей особа зі свідка може відразу стати підозрюваним, а згодом і обвинуваченим. Подібного роду дії розглядаються Європейським судом із прав людини як порушення прав і свобод людини.

Нероз'яснення згаданих вище прав і надання за таких обставин особою показань є безумовною підставою для визнання відповідних доказів недопустимими (п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 87 КПК) як таких, що зібрані з істотним порушенням прав і свобод людини. Тобто їх узагалі не можна брати до уваги при ухваленні судом вироку. Навіть інші докази, зібрані на підставі таких показань, повинні визнаватися недопустимими. Наприклад, інформація від батька підозрюваного, надана слідчому без роз'яснення йому права на правову допомогу і права на мовчання, щодо місцезнаходження мисливської рушниці, яка була знаряддям злочину, матиме такий результат – визнання недопустимими цих показань і

результатів слідчої дії у вигляді обшуку чи огляду. Європейський суд із прав людини називає це «правилом плодів отруєного дерева», яке закріплене наразі й у ч. 1 ст. 87 КПК.

Слід також мати на увазі, що особа має право відмовитися давати пояснення без будь-яких мотивів і обґрунтувань. За відмову від дачі пояснень закон жодної відповідальності не передбачає. Пояснення не може бути доказом у кримінальному провадженні.

■ ПРО ЯКІ ОБСТАВИНИ ОСОБА НЕ МОЖЕ БУТИ ДОПИТАНА ЯК СВІДОК?

Не можуть за законом бути допитані як свідки:

- захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали відомі їм у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;
- адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;
- нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;
- медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку з виконанням їхніх обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимне і сімейне життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;
- священнослужителі – про відомості, одержані на сповіді;
- журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
- професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли при ухваленні ними судового рішення (крім випадків провадження щодо винесення завідомо неправосудного вироку або ухвали);
- особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з цим;
- особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їхні особи;
- особи, які мають дійсні дані осіб, до яких застосовані заходи безпеки – щодо цих даних;
- особи, які є працівниками дипломатичних представництв (без згоди відповідної установи).

Із вказаних питань зазначених вище осіб взагалі заборонено допитувати як свідків. Цим вони відрізняються від осіб, які мають право

давати показання або відмовитись їх давати. В разі отримання показань від цих осіб усупереч закону мають діяти правила про недопустимість доказів та інформації, здобутої внаслідок їх отримання в такий спосіб.

Слід однак пам'ятати, що захисники, представники, адвокати, нотаріуси, медики та священнослужителі можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості, у визначеному цією особою обсязі. Таке звільнення повинно бути викладене в письмовій формі за підписом особи, яка довірила ці відомості.

■ ЯК МОЖНА ПЕРЕВІРИТИ ДОСТОВІРНІСТЬ ПОКАЗАНЬ СВІДКА?

Достовірність показань свідка може ставитися під сумнів сторонами кримінального провадження. З цією метою закон наділяє сторони провадження правом ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає свої показання, а також щодо інших обставин, які можуть бути корисними для оцінки достовірності його показань.

Зокрема, для доведення недостовірності показань свідка кожна сторона має право надавати показання, документи, які підтверджують його репутацію, наприклад, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство, або свідчать про його зацікавленість у результатах справи чи існування неприязних стосунків із підозрюваним чи обвинуваченим.

■ ЧИ МОЖЕ СВІДОК ОДЕРЖАТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ У ЗВ'ЯЗКУ З ЙОГО УЧАСТЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ?

Витрати, пов'язані із залученням свідків, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про їх виклик. Порядок і розміри відшкодування вказаних витрат визначаються Інструкцією, затвердженою Постановою КМУ № 710 від 01.07.1996 року з урахуванням положень Постанови КМУ № 1104 від 19.11.2012 року.

Так, свідку, який не є найманим працівником, виплачується компенсація за відрив від звичайних занять. Сума цієї компенсації підлягає обчисленню пропорційно до розміру мінімальної заробітної плати особи, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія, та не може перевищувати її розміру, обчисленого за фактичні години відриву від звичайних занять.

За свідком – найманим працівником, зберігається його середня заробітна плата за час, затрачений ним у зв'язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури чи суду. Сума компенсації за втрачений особою заробіток обчислюється за кожен годину пропорційно до її середньої заробітної плати, розрахованої відповідно до порядку, який затверджено Постановою КМУ № 100 від 08.02.1995 року, а загальний розмір виплати не може перевищувати трикратного розміру мінімальної заробітної плати.

Окрім того, якщо виконання функцій свідка пов'язане з перебуванням поза межами населеного пункту його проживання, йому відшкодовуються також такі витрати: вартість проїзду до місця виклику й назад, витрати, пов'язані з найманням житла, та добові в розмірах, встановлених законодавством для відряджених працівників.

Зазначені виплати проводяться органом, який здійснив виклик за рахунок коштів, які передбачені на вказані цілі його кошторисом.

■ ЯКІ ПРАВА МАЄ СВІДОК І ЩО ЙОМУ НЕОБХІДНО ЗНАТИ ПРО СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) Й ІНШІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ?

Свідок під час проведення слідчих та інших процесуальних дій має право:

- користуватися правовою допомогою обраного ним адвоката та відмовитися від запрошеного адвоката (останнього може запросити свідок, його законний представник, інші особи на його прохання чи за його згодою);
- знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується чи бере участь в іншій процесуальній дії;
- давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, а також користуватися допомогою перекладача, заявляти відвід перекладачу;
- власноручно викладати свої показання у протоколі допиту;
- користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосується розрахунків чи інших відомостей, які важко тримати в пам'яті;
- відмовитися давати пояснення без обґрунтування мотивів такої відмови;
- відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів і членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення вчиненні ним, його близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення; чи якщо він є членом сім'ї або близьким родичем підозрюваного, обвинуваченого; чи щодо відомостей, які згідно із законом не підлягають розголошенню; або в разі, якщо в нього немає можливості вільно, без

неправомірних обмежень отримати правову допомогу в обсязі і формах, як він того потребує, в тому числі запросити адвоката для надання йому правової допомоги під час відповідних слідчих чи інших процесуальних дій;

- на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань чи для участі в інших слідчих чи процесуальних діях;
- ознайомлюватися із протоколом допиту, іншої слідчої чи процесуальної дії та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноруч робити такі доповнення й зауваження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки за наявності для того підстав.

Особа, яка проводить слідчу (розшукову) чи іншу процесуальну дію за участю свідка, зобов'язана детально роз'яснити йому кожне із перерахованих вище прав.

Показання свідка отримуються під час його допиту слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом. Різновидом допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, у показаннях яких є розбіжності. Метою одночасного допиту є перевірка правдивості показань, які раніше були одержані від уже допитаних осіб.

Свідок може залучатися до проведення й інших слідчих та процесуальних дій:

- слідчого експерименту, який здійснюється з метою перевірки й уточнення на місці отриманих даних; наприклад, чи міг свідок, перебуваючи в певному місці, бачити чи чути те, на що він посилається у своїх показаннях; у житлі чи іншому володінні свідка слідчий експеримент може проводитися лише за його власною добровільною згодою чи на підставі ухвали слідчого судді;
- огляду місцевості, приміщення, речей, документів із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення;
- пред'явлення для впізнання живих людей, фотознімків, матеріалів відеозапису, трупів, тварин, предметів тощо, які спостерігалися свідком, з метою встановлення їх тотожності або групової належності;
- освідування проводиться за постановою прокурора і спрямоване на виявлення на тілі свідка слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (тілесних ушкоджень, анатомічних особливостей, татувань тощо); освідування, яке супроводжується оглядом особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою освідуваної особи; освідування може проводитися примусово в разі відмови особи пройти його добровільно, в цьому випадку особі надається копія протоколу освідування.
- експертизи, яка проводиться в разі необхідності застосування спеціальних знань для з'ясування обставин кримінального провадження.

■ ЯКИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ СВІДКА?

Виклик свідка для допиту і заходи забезпечення його прибуття

Свідок може викликатися на стадії досудового розслідування слідчим, прокурором чи слідчим суддею для допиту (за наявності достатніх підстав вважати, що він може дати показання, які мають значення для кримінального провадження) або для участі в іншій процесуальній дії (якщо його участь у ній є обов'язковою). Під час судового розгляду суд здійснює виклик свідка для таких самих цілей за клопотанням прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника або за власною ініціативою.

Свідок викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик особисто, надіслання її поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою. В разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому членові її сім'ї або іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання чи адміністрації за місцем її роботи. Особа, яка перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення. Повістка про виклик неповнолітнього, як правило, вручається його батьку, матері, усиновлювачеві чи законному представникові.

У повістці про виклик має бути зазначено, хто викликається як свідок, куди, до кого, номер кримінального провадження, день і час прибуття, наслідки неприбуття на виклик, можливі поважні причини неприбуття і нагадування про обов'язок завчасно повідомити про причини неприбуття. Повістка вручається працівником органу зв'язку чи працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором чи секретарем судового засідання, якщо вона вручається у приміщенні суду.

Належним підтвердженням отримання повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки (в тому числі на поштовому повідомленні), відеозапис вручення й будь-які інші дані, які об'єктивно це підтверджують. Якщо свідок попередньо надавав відповідній службовій особі адресу своєї електронної пошти, повістка, надіслана на таку адресу, буде вважатися отриманою в разі, якщо особа підтвердить це листом електронної пошти у відповідь.

Необхідно пам'ятати, що особа має бути належним чином повідомлена про виклик не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. Виняток може допускатися лише для процесуальних дій, які повинні за законом бути проведені в більш короткі терміни, проте й у цьому разі особі має бути надано розумно необхідний час для підготовки та прибуття за викликом. Про надходження повідомлення з порушенням цього триденного строку чи іншого необхідного для прибуття терміну слід повідомити ініціатора та домовитись про прийнятний час прибуття для участі у відповідній процесуальній дії.

Закон передбачає можливість неприбуття свідка за викликом лише за наявності *поважних причин*, тобто обставин, які об'єктивно унеможливають прибуття за викликом (наприклад, відрядження, подорож, тяжка хвороба, стихійне лихо або інші обставини непереборної сили, неодержання чи несвоєчасне одержання повістки про виклик тощо). Про поважні причини відсутності слід відразу ж повідомити ініціатора виклику.

Якщо належним чином викликаний свідок (наявне підтвердження отримання ним повістки чи ознайомлення з її змістом іншим шляхом) не з'явився на виклик без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається **грошове стягнення** в розмірі від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – в разі неприбуття на виклик слідчого або прокурора, та в розмірі від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – в разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду. У цьому ж випадку до свідка може бути застосовано **привід** (тобто примусове супроводження до місця виклику на відповідний час).

Рішення про привід приймається під час досудового розслідування *слідчим суддею* за клопотанням слідчого, прокурора чи з власної ініціативи, під час судового розгляду – *судом* за клопотанням сторони провадження, потерпілого чи з власної ініціативи. Дане рішення не може бути прийняте органом досудового розслідування чи прокурором.

Виконання ухвали про здійснення приводу може доручатися підрозділам органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

У разі невиконання свідком, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про привід, до нього можуть застосовуватися заходи фізичного впливу, які в жодному разі не повинні перевищувати міри, винятково необхідної для виконання цієї ухвали, й мають зводитися до мінімального впливу на особу.

Місце допиту свідка

За загальним правилом допит свідка слідчим і прокурором проводиться за місцем проведення досудового розслідування, зазвичай у приміщенні органу слідства. Однак за погодженням із особою, яку мають намір допитати, він може проводитись і в іншому місці (наприклад, у лікарні, якщо особа хворіє, за місцем її проживання чи роботи, за місцем проведення іншої слідчої чи процесуальної дії тощо). Допит свідка слідчим суддею, судом здійснюється зазвичай у приміщенні суду, однак за нагальної потреби може проводитись і виїзне судове засідання, наприклад, за місцем перебування хворого свідка.

Крім того, допит свідка та впізнання зайого учасною можуть проводитись у режимі відеоконференції як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду (так зване дистанційне провадження). При цьому свідок, якого допитують чи який впізнає, може перебувати в будь-якому місці, де є необхідне обладнання, проте за присутності службової особи органу досудового розслідування, судового розпорядника чи секретаря судового засідання або службової особи установи попереднього ув'язнення чи виконання покарань (якщо свідок перебуває в такій установі).

Загальна процедура допиту свідка слідчим, прокурором

Кожен свідок допитується окремо і без присутності інших свідків (винятком є лише одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, у показаннях яких є розбіжності). Мають бути вжиті заходи, щоб свідки, викликані в одному провадженні, не могли спілкуватися між собою до закінчення допиту.

Перед початком допиту слідчий, прокурор зобов'язані:

- встановити особу свідка;
- повідомити, в якому кримінальному провадженні та у зв'язку з чим особа була викликана як свідок;
- роз'яснити права свідка та порядок проведення допиту;

- попередити свідка про обов'язок давати правдиві показання;
- попередити свідка, який досягнув 16 років, про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань (якщо у свідка відсутнє право відмовитись від їх надання) і за давання свідомо неправдивих показань.

За бажанням свідка його допит проводиться за участю адвоката.

Якщо свідок не володіє або недостатньо володіє мовою, якою проводиться допит, до участі в допиті має бути залучений перекладач. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо-й /або відеозапис, про що свідка повинні попередити перед допитом. Окрім того, сам свідок може заявити клопотання щодо фіксування всієї процесуальної дії за допомогою технічних засобів, яке є обов'язковим для того, хто проводить цю дію.

Після проведення підготовчих дій відбувається безпосередній усний допит свідка щодо відомих йому обставин. Однак свідок має право за власним бажанням письмово викласти свої показання власноруч. Як після усних, так і після письмових показань свідка йому можуть бути поставлені запитання.

Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона в законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення в учиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Через кожні дві години допиту необхідно робити перерви для відпочинку свідка, а загалом допит не може тривати понад вісім годин на день. Проведення допиту в нічний час (із 22 до 6 години) не допускається, крім невідкладних випадків, пов'язаних із нагальною потребою запобігти втраті слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

У випадку відмови свідка давати показання та відповідати на запитання, допит має бути негайно після цього зупинений. Будь-які погрози, вмовляння чи схиляння свідка до давання показань у таких випадках (попри його відмову) заборонені законом.

Особливу увагу слід звернути на те, що *показання свідка*, які він надавав *слідчому чи прокуророві* під час досудового розслідування, *не мають доказового значення*, оскільки за законом суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він сприймав *безпосередньо* під час судового засідання або отриманих слідчим суддею за спеціальною судовою процедурою. Суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, які були надані слідчому чи прокуророві, або посилатися на них.

Особливості одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Метою такого допиту є усунення розбіжностей між показаннями кількох осіб, які вже були допитані у кримінальному провадженні. На початку допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну й у яких стосунках вони перебувають між собою. Метою цього є з'ясування можливих мотивів у розбіжностях відповідних показань. Свідків при цьому попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання свідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання щодо тих питань, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом можуть бути поставлені запитання. Свідки, які беруть участь у допиті, їхні адвокати чи законні представники мають право ставити одне одному запитання, які стосуються суті допиту. Слід мати на увазі, що оголошення наданих свідками під час попередніх допитів показань дозволяється лише після давання ними показань.

Закон забороняє проводити одночасний допит свідків віком до 18 років разом із підозрюваним у провадженнях стосовно злочинів проти статевої свободи і недоторканості особи та злочинів, учинених із застосуванням насильства чи погрозою його застосування.

Особливості допиту окремих категорій свідків

Допит будь-якого свідка віком до 18 років проводиться за обов'язкової присутності законного представника (батьків, усиновлювачів тощо), педагога або психолога, а в разі необхідності – також лікаря. Присутність цих осіб старшого віку є важливою для дитини з метою захисту її інтересів, зменшення хвилювання й отримання більш чітких і достовірних показань. Такі особи мають право під час допиту

інтерпретувати запитання до свідка для більш правильного розуміння їх дитиною, самі ставити запитання та заперечувати проти певних запитань до свідка. Свідку, який не досяг 16 років, роз'яснюється його обов'язок давати правдиві показання, але про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання такий свідок не попереджається.

Через кожну годину допиту свідка віком до 18 років необхідно робити перерву для його відпочинку, а загалом допит такої особи не може тривати понад дві години на день.

Якщо свідок є особою з обмеженими можливостями (німий, глухий), то його допит проводиться за участю особи, яка розуміє мову знаків, якою такий свідок спілкується.

Протокол допиту свідка

Хід і результати допиту свідка слідчим, прокурором фіксуються у протоколі допиту. У разі фіксації допиту за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників допиту не наполягає на цьому. В такому випадку у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Свідок має право на своє прохання записати показання у протоколі власноруч. Проте вступна частина протоколу допиту (де вказуються дані того, хто проводить допит, свідка, присутніх при допиті, роз'яснення прав тощо) заповнюється особою, яка проводить допит. Також свідкові мають роз'яснити право вимагати внесення до протоколу доповнень та зауважень, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу.

Перед підписанням протоколу допиту свідкові надається можливість ознайомитись із текстом протоколу. За наявності в нього зауважень і доповнень – вони зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол допиту підписує свідок, якого допитали, особа, яка його проводила, а також особи, присутні при допиті. Якщо протокол складений на кількох сторінках, свідок підписує кожну сторінку окремо і протокол в цілому. Якщо свідок через фізичні вади чи з інших причин не може особисто підписати протокол, то

ознайомлення з протоколом має бути здійснене за присутності його захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та неможливість його підписання особою.

Якщо свідок відмовляється підписати протокол, про це зазначається у протоколі. Такому свідку надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови, які мають бути занесені до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу і факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом захисника (законного представника) такої особи, а в разі його відсутності – понятих.

Особливості допиту свідка слідчим суддею під час досудового розслідування

Допит свідка під час досудового розслідування в судовому засіданні здійснюється слідчим суддею лише в таких виняткових випадках:

- існування небезпеки для життя і здоров'я свідка;
- тяжка хвороба;
- інші виняткові обставини, які можуть унеможливити допит свідка в суді (для прикладу, якщо свідок проживає за кордоном у країні, з якою немає угоди про правову допомогу) або вплинути на повноту чи достовірність його показань (коли, наприклад, є підтверджені фактами дані, що на свідка можуть намагатися впливати з метою відмови від давання показань чи їх зміни в суді).

Рішення про проведення такого допиту приймається слідчим суддею за наслідками розгляду відповідного клопотання будь-якої сторони кримінального провадження. В разі задоволення такого клопотання допит свідка (в тому числі одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб) здійснюється в судовому засіданні за місцем розташування суду або перебування хворого свідка за присутності обох сторін кримінального провадження та за правилами проведення допиту під час судового розгляду (прямого та перехресного).

Допит свідка слідчим суддею може бути проведений за відсутності сторони захисту лише у двох випадках:

- якщо на час допиту жодній особі не було повідомлено про підозру;
- якщо на допит свідка за клопотанням сторони обвинувачення сторона захисту не з'явилася, хоча була належним чином повідомлена про час і місце судового засідання.

Показання свідка, отримані в такому порядку, є джерелом доказів, і неврахування їх судом можливе лише з наведенням мотивів такого рішення. Проте, якщо під час допиту свідка слідчим суддею сторона захисту не була присутня через неприбуття, суд під час судового розгляду має право допитати такого свідка заново за присутності сторони захисту, а якщо на час допиту слідчим суддею жодній особі не було повідомлено про підозру – суд під час судового розгляду зобов'язаний провести допит цього свідка за присутності сторони захисту, якщо це об'єктивно можливо зробити.

Особливості допиту свідка в суді

Перед початком допиту свідка в судовому засіданні головуєчий суддя повинен:

- встановити відомості про особу свідка;
- з'ясувати стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим;
- з'ясувати, чи отримав свідок пам'ятку про свої права й обов'язки та чи розуміє він їх, у разі потреби – роз'яснити їх;
- з'ясувати, чи не відмовляється свідок від давання показань з огляду на належні йому права;
- попередити про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за завідомо неправдиві показання;
- у разі відсутності перешкод для допиту свідка привести його до присяги, за якою свідок зобов'язується говорити суду правду і лише правду.

Свідки, які не дали показань, не мають право перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду. Будь-який свідок має право звертатися до суду зі клопотанням щодо проведення його допиту за відсутності певного вже допитаного свідка, про що може також клопотати будь-яка сторона кримінального провадження.

Допит у суді поділяється на прямий і перехресний.

Прямим допитом є допит свідка тією стороною кримінального провадження, яка його запросила на підтвердження своєї позиції. Прямий допит свідка обвинувачення в суді проводиться прокурором, а свідка захисту – захисником чи обвинуваченим (якщо останній здійснює свій захист самостійно). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Прикладом навідних питань можуть бути такі: «Ви

ж бачили людину, яка зображена на цій фотографії, чи не так?», «Ви ж чули саме крик потерпілого і впізнали його за голосом?» тощо. Правильними запитаннями під час прямого допиту будуть такі: «Що саме Ви бачили?», «Що Ви почули?», «Що Вам відомо про обставини угоди?», «Чи були Ви знайомі з потерпілим?» тощо.

Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Тобто свідка захисту допитує прокурор, а свідка обвинувачення – захисник чи обвинувачений (якщо він здійснює свій захист самостійно). Під час перехресного допиту ставити навідні запитання дозволяється.

Під час прямого чи перехресного допиту свідка сторонами головуєчий має право за протестом сторони зняти запитання, що не стосується суті кримінального провадження. Коли свідок під час допиту висловлюється нечітко чи з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він певні обставини, чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді «так» чи «ні» на поставлене запитання.

Лише після прямого та перехресного допиту свідка йому можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їхніми представниками та законними представниками, а також головуєчим і суддями.

Свідок може бути допитаний повторно в тому ж чи іншому судовому засіданні за його клопотанням, клопотанням сторони або за ініціативою суду, зокрема, якщо в процесі засідання з'ясувалося, що свідок може надати показання щодо інших обставин, із приводу яких він не допитувався.

Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався слідчим суддею, у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування. З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей із показаннями, наданими слідчому судді, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду.

При дослідженні інших доказів свідкам можуть ставити запитання учасники судового провадження, експерт і суд.

У процесі судового розгляду суд має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних свідків, потерпілих, обвинувачених для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях.

Контроль за ходом допиту свідків покладається на головуючого суддю, який слідкує за належним витрачанням часу допиту, за дотриманням правил допиту та прав учасників судового провадження і зокрема зобов'язаний реагувати на будь-які образи в бік свідків зі сторони учасників судового провадження.

Показання свідка в суді є важливим джерелом доказом у провадженні.

Особливості допиту свідка з використанням технічних засобів

Допит свідка під час судового розгляду з використанням технічних засобів з іншого приміщення (в межах будівлі суду, поза його межами, в інший спосіб, що унеможлиблює ідентифікацію свідка і забезпечує сторонам можливість ставити запитання свідку і слухати відповіді на них) здійснюється у *виняткових випадках* із метою забезпечення *анонімності* свідка, який підлягає допиту, і, відповідно, його безпеки. Відповідне рішення приймається судом за власною ініціативою або за клопотанням сторони кримінального провадження чи самого свідка у вигляді ухвали, яка має бути належним чином мотивована.

Перед постановленням цієї ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможлиблюють його ідентифікацію (із забезпеченням анонімності), й у разі їх обґрунтованості – відмовити у проведенні допиту в цьому порядку.

Застосування технічних засобів у вказаних випадках не охоплює відеозображення (проведення допиту в режимі відеоконференції буде описано нижче). В разі, якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

У разі проведення допиту із забезпеченням анонімності свідка не допускається під час допиту ставити свідкові запитання щодо

дійсних даних про його особу. Якщо все ж таки подібне питання поставлене, воно має бути зняте головою суддею.

Особливості допиту свідка в дистанційному провадженні

Допит свідка в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (в дистанційному провадженні) може здійснюватись у випадках:

- неможливості безпосередньої участі свідка у провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- необхідності забезпечення безпеки свідка;
- проведення допиту свідка у віці до 18 років;
- необхідності вжиття заходів для забезпечення оперативності провадження;
- наявності інших підстав, визнаних слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного провадження приймається відповідно до стадії процесу слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження (зокрема свідка). Заперечення свідка проти здійснення провадження в дистанційному режимі до уваги не приймаються.

Технічні засоби та технології, які застосовуються в дистанційному провадженні, повинні забезпечувати належну якість зображення, звуку, інформаційну безпеку, а також дотримання принципу гласності і відкритості судового провадження. Учасникам має бути забезпечена можливість бачити та чути хід провадження, ставити запитання й отримувати відповіді, реалізовувати процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки.

Якщо свідок, який братиме участь у допиті в режимі відеоконференції, перебуває в іншому приміщенні в межах території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, слідчого судді, суду чи на території міста, де вони розташовані, службова особа цього органу досудового розслідування, судовий розпорядник чи секретар судового засідання цього суду відповідно зобов'язані вручити зазначеному свідкові пам'ятку про його процесуальні права, перевірити його документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд зі свідком до закінчення допиту. Якщо свідок перебуває в межах іншої юрисдикції в межах України – такі ж дії здійснюються

службовими особами відповідних територіальних органів за дорученням органу, який проводить допит. Якщо свідок перебуває в установах попереднього ув'язнення чи виконання покарань, відповідні дії здійснюються службовою особою такої установи.

Допит свідка в режимі відеоконференції (в дистанційному провадженні) може бути проведений як із забезпеченням анонімності (конфіденційності даних про його особу), так і без цього. Анонімність свідків у дистанційному провадженні може застосовуватись у разі вжиття заходів забезпечення їхньої безпеки. Свідок, який перебуває під захистом, може бути за законом допитаний у режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких його неможливо впізнати. Забезпечення конфіденційності особи свідка в поєднанні з дистанційним провадженням є досить ефективним і економічно виправданим заходом забезпечення безпеки.

Перебіг і результати допиту в режимі відеоконференції фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

■ ЯКІ ОBOB'ЯЗКИ МАЄ СВИДОК?

Свідок зобов'язаний:

- прибувати за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді та суду;
- надавати слідчому, прокуророві, слідчому судді, судові свої анкетні дані;
- давати правдиві показання під час розслідування та судового розгляду;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які прямо стосуються суті кримінального провадження і процесуальних дій у ньому й стали відомі свідкові у зв'язку з виконанням своїх обов'язків;
- відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань тощо.

Свідок, який досяг 16 років, несе кримінальну відповідальність за:

- безпідставну відмову від давання показань про відомі йому обставини (ст. 385 Кримінального кодексу України);
- свідомо неправдиве показання (ст. 384 Кримінального кодексу України);
- розголошення відомостей досудового розслідування без дозволу слідчого чи прокурора, якщо він у встановленому законом порядку був попереджений про обов'язок не розголошувати їх (ч. 1 ст. 387 Кримінального кодексу України).

Свідок несе адміністративну відповідальність за:

- неповагу до суду (злісне ухилення від явки до суду, порушення порядку під час судового засідання, невідкорення розпорядженням головуючого, вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 1 ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення);
- злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Під злісним ухиленням у вищезгаданих статтях слід розуміти систематичну неявку без поважних причин після отримання відповідних повісток про виклик чи за наявності інших достовірних даних, які підтверджують ознайомлення особи з повісткою про виклик, приховування місця свого перебування, надання недостовірної інформації про причини свого неприбуття тощо.

■ ЩО РОБИТИ, КОЛИ ІСНУЄ ЗАГРОЗА ЖИТТЮ, ЗДОРОВ'Ю, ЖИТЛУ ЧИ МАЙНУ ОСОБИ, ЯКА БЕРЕ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ?

Учасники кримінального судочинства за наявності реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу і майну мають право на забезпечення своєї безпеки (ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року).

Право на забезпечення безпеки мають:

- заявник (тобто особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень);
- потерпілий і його представник у кримінальному провадженні;
- підозрюваний, обвинувачений, захисники й законні представники;
- цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- свідок;
- експерт, спеціаліст, перекладач, понятій.

Безпека може забезпечуватись і членам сімей та близьким родичам вказаних осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Особа, яка потребує заходів забезпечення безпеки, повідомляє про це орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд. Така заява чи повідомлення повинні

містити відомості про реальну чи потенційну загрозу безпеці відповідної особи. Указані органи перевіряють заяву чи повідомлення й у строк не більше трьох діб, а в невідкладних випадках – негайно, приймають рішення про застосування або про відмову в застосуванні заходів безпеки.

Орган, який розглянув заяву чи повідомлення, передає рішення про застосування заходів безпеки для виконання вповноваженому законом органу (внутрішніх справ або служби безпеки) чи виконує його самостійно (якщо за своєю природою воно може бути виконане лише ним). Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами й необхідністю усунення існуючої загрози.

Особі, яку взяли під захист, повідомляють про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування виданими засобами захисту, майном і документами.

Особа, щодо якої здійснюються заходи безпеки, має право:

- подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування;
- знати про застосування щодо неї конкретних заходів безпеки;
- вимагати від слідчого, прокурора, суду застосування до неї додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів;
- оскаржити незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або до суду;
- на нерозголошення матеріалів про застосування щодо неї заходів безпеки та відомостей про себе в матеріалах розслідування та судового провадження;

Особа, яку взяли під захист, зобов'язана:

- виконувати умови здійснення заходів безпеки і законні вимоги органів, які забезпечують безпеку;
- негайно інформувати ці органи про кожен випадок погрози чи протиправних дій щодо них;
- поводитися з майном і документами, виданими їй у тимчасове користування органом, який забезпечує безпеку, згідно з установленими законом правилами.

Після прийняття рішення про забезпечення конфіденційності відомостей про особу як заходу безпеки, в процесуальних документах відомості про таку особу не зазначаються, видаляються, замінюються на вигадані чи псевдонім тощо.

Заходи безпеки скасовуються на підставі:

- закінчення строку конкретного заходу безпеки;
- усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист;
- систематичного невиконання взятою під захист особою законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування;

Приводами для скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їхніх сімей та близьких родичів є:

- заява учасника кримінального судочинства, члена сім'ї або близького родича, щодо якого були застосовані заходи безпеки;
- отримання достовірної інформації стосовно усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Прийняте рішення про скасування заходів безпеки письмово протягом доби має бути доведене до відома особи, щодо якої застосовувалися ці заходи.

Варто мати на увазі, що під час досудового розслідування особи, до яких можуть бути застосовані заходи забезпечення безпеки, мають право оскаржити рішення, дії та бездіяльність слідчого чи прокурора в контексті застосування таких заходів до слідчого судді (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК).

РОЗДІЛ IV. ЯК ОСКАРЖИТИ РІШЕННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ?

■ ДЕ ЗАКРІПЛЕНО ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ?

Конституція України гарантує право кожного на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55). Тобто кожна особа, яка вважає своє право, свободу чи інтерес порушеним унаслідок діяльності влади, може оскаржити її.

У кримінальному провадженні ця можливість реалізується шляхом оскарження:

- окремих рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора до слідчого судді під час досудового розслідування (ст. 303 КПК);
- будь-яких рішень, дій чи бездіяльності слідчого і прокурора під час підготовчого провадження в суді (ст.ст. 314–316 КПК);
- рішень слідчих суддів і суддів у провадженнях із перегляду судових рішень.

Необхідно також мати на увазі, що здійснення кримінального провадження саме щодо особи не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо в провадженні порушуються її права, гарантовані Конституцією та міжнародними договорами України (ч. 4 ст. 21 КПК).

Рішення, дії чи бездіяльність слідчого можуть оскаржуватись у позасудовому порядку – до керівника органу досудового розслідування або до прокурора. Відповідні рішення, дії та бездіяльність прокурора можуть бути оскаржені до прокурора вищого рівня.

■ ЯК ОСКАРЖИТИ РІШЕННЯ, ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО І ПРОКУРОРА В ПОЗАСУДОВОМУ ПОРЯДКУ?

Будь-які рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора можуть оскаржуватись у позасудовому порядку:

- слідчого – до керівника органу досудового розслідування або до прокурора;
- прокурора – до прокурора вищого рівня.

Закон наділяє керівника органу досудового розслідування повноваженнями вжиття заходів щодо порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим, давати слідчому письмові вказівки, відсторонювати слідчого від проведення розслідування на підставі мотивованої постанови тощо (ч. 2 ст. 39 КПК). Ще більшими повноваженнями у процесі здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням наділений прокурор, який зокрема має право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих, відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення тих чи інших процесуальних дій тощо (ч. 2 ст. 36 КПК).

Подання й відмова у скарзі, скерованій у позасудовому порядку, не позбавляє особу права оскаржити те саме рішення, дію чи бездіяльність під час досудового розслідування дослідного судді, якщо вони за законом підлягають такому оскарженню, або до суду під час підготовчого провадження.

Враховуючи, що саме звернення до слідчого судді чи суду є найбільш ефективним засобом правового захисту, рекомендується відразу звертатися зі скаргами на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора безпосередньо до них.

ЯК ОСКАРЖИТИ НЕДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ?

Оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування на підставі норм КПК здійснюється суто в *позасудовому порядку*, а подавати відповідні скарги можуть підозрюваний, обвинувачений та потерпілий.

Скарга на порушення вимоги розумності строків під час досудового розслідування слідчим і прокурором подається до прокурора вищого рівня, який повинен розглянути її у триденний строк із часу її подання. Скаржника повинні невідкладно письмово повідомити про результати розгляду його скарги. В разі задоволення скарги прокурор вищого рівня зобов'язаний надати підлеглому прокуророві обов'язкові для виконання вказівки з приводу строків проведення певних процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень.

Такий порядок оскарження не передбачає можливості надання особі, право якої на розумний строк судового розгляду (включаючи й стадію досудового розслідування) було порушено, справедливого відшкодування за це і не є безумовною гарантією виправлення ситуації в майбутньому, що, у свою чергу, може тягнути за собою порушення ст.13 ЄКПЛ (право на ефективний засіб правового захисту).

■ ЯК ОСКАРЖИТИ РІШЕННЯ, ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО І ПРОКУРОРА ДО СУДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ?

Кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК.

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора в нижченаведених випадках можуть бути подані особою протягом десяти днів із моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається зі дня отримання особою її копії.

За законом на досудовому провадженні до слідчого судді можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора:

- бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) після отримання заяви чи повідомлення про це – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником (наприклад, підозрюваний подав заяву слідчому чи прокуророві про застосування до нього насильства працівниками поліції під час досудового розслідування, а відомості про це не були внесені до ЄРДР у встановлений законом 24-годинний термін);
- бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає в непервинній тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна (наприклад, під час обшуку в офісі компанії вилучені комп'ютери, однак слідчий чи прокурор не звернулися протягом наступного робочого дня

із клопотанням до слідчого судді про їх арешт або слідчий суддя відмовив у задоволенні цього клопотання чи не розглянув таке клопотання протягом 72 годин із часу його надходження до суду);

- бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає в нездійсненні ними будь-яких процесуальних дій, які вони зобов'язані вчинити у визначений законом строк – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником (наприклад, клопотання когось із цих осіб щодо проведення тієї чи іншої процесуальної дії не розглянуте слідчим, прокурором у встановлений законом триденний строк із моменту подання);
- рішення слідчого або прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;
- рішення прокурора про закриття кримінального провадження й/або провадження щодо юридичної особи – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- рішення прокурора чи слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;
- рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки;
- рішення слідчого чи прокурора про відмову в задоволенні клопотання щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено в задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;
- рішення слідчого чи прокурора про зміну порядку досудового розслідування і продовження його згідно із правилами провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;
- позбавлення особи свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнення з-під варти після внесення застави в установленому КПК порядку – з будь-яких джерел;
- застосування до особи насильства при затриманні або триманні в уповноваженому органі державної влади, державній установі (органі державної влади, державній установі, яким законом надано право

здійснювати тримання під вартою осіб) – за заявою особи під час будь-якого судового засідання.

Скарги на **інші рішення**, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора не підлягають розгляду під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження суду. Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора щодо відмови у визнанні особи потерпілою та заходів безпеки (п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 303 КПК).

Якщо інше не передбачено КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо в його процесі порушуються права і свободи людини, гарантовані Конституцією й міжнародними угодами України (ч. 4 ст. 21 КПК) і ст. 13 ЄКПЛ, яка передбачає право особи на ефективний засіб правового захисту на національному рівні від порушень прав і свобод, гарантованих Конвенцією. У кожному конкретному випадку особа може посылатися на необхідність прямого застосування національним судом ст. 13 та іншої норми ЄКПЛ, яка передбачає відповідне право (наприклад, право на повагу до приватного і сімейного життя, ст. 8), у тих ситуаціях, якщо зволікання з оскарженням до підготовчого судового провадження може серйозно негативно вплинути на відповідне захищене Конвенцією право.

ЗМІСТ СКАРГИ ДО СЛІДЧОГО СУДДІ

Найменування й адреса суду, до якого подається скарга

Зазначення місцевого суду, слідчого суддю, які вповноважені здійснювати розгляд скарги, та юридичної адреси суду (це місцевий суд, у межах юрисдикції якого перебуває орган розслідування)

Наприклад:

Деснянський районний суд м. Чернігова
14038, м. Чернігів, проспект Перемоги, 141.

Прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка подає скаргу (найменування для юридичної особи), адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є

Наприклад:

Особа, яка подає скаргу: Кузьменко Кузьма Кузьмич, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Шевченка, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000.

<p>Прізвище, ім'я, по-батькові захисника, представника, законного представника, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Такі дані наводяться в разі, якщо скаргу подає й /або особу представляє захисник, представник, законний представник.</p> <p>Наприклад: Захисник: Юрченко Юрій Юрійович, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Ушинського, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000, адреса електронної пошти: yurchenko@gmail.com</p>
<p>Реквізити кримінального провадження, в якому подається скарга</p>	<p>Тут необхідно зазначити номер кримінального провадження й /або стосовно кого чи за яким фактом воно здійснюється. Ці дані не вносяться, якщо вони відсутні в особі, яка подає скаргу, або якщо такого номера ще немає.</p>
<p>Назва документа із зазначенням рішення, дії чи бездіяльності, які оскаржуються</p>	<p>Наприклад:</p> <p style="text-align: center;">СКАРГА</p> <p>на бездіяльність слідчого/прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (якщо на час подання скарги відомі анкетні дані та посада слідчого чи прокурора, дата і зміст рішення, які оскаржуються, про це можна зазначити в назві)</p>
<p>Виклад обставин, якими обґрунтована скарга</p>	<p>У цій частині потрібно у хронологічній послідовності детально описати, в чому саме полягає незаконність рішення, дії чи бездіяльності слідчого чи прокурора і, відповідно, порушення права. Кожен важливий аргумент доцільно підтверджувати посиланням на наявні у скаржника або відомі йому докази.</p>
<p>Зміст вимог скарги</p>	<p>У цій частині після слова «прошу» потрібно вказати вимоги щодо рішення, дії або бездіяльності, які оскаржуються.</p> <p>Наприклад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скасувати рішення слідчого/прокурора; - зобов'язати слідчого/прокурора припинити дію; - зобов'язати слідчого/прокурора вчинити певну дію (наприклад, зобов'язати прокурора внести заяву про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і почати розслідування).

<p>Процесуальні клопотання (в разі потреби)</p>	<p>За потреби скаржник має право у скарзі або окремими документами заявити додаткові клопотання, Наприклад, про: - витребування певних документів; - виклик і допит свідка тощо. Клопотання мають бути вмотивованими.</p>
<p>Перелік матеріалів, що додаються до скарги</p>	<p>Після слова «додатки» наводиться перелік документів та інших матеріалів, що додаються до скарги: - докази на підтвердження вимог (наприклад, копія заяви про кримінальне правопорушення, копія документу, який підтверджує її прийняття та/чи реєстрацію тощо), якщо вони є у скаржника; - документи, що підтверджують повноваження захисника, представника чи законного представника, якщо він підписує і/або подає скаргу.</p>
<p>Дата й підпис</p>	<p>Скарга має бути підписана особою, яка має право на оскарження, із зазначенням дати її підписання.</p>

■ ЯКИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СУДОМ СКАРГ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ?

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора можуть бути подані, за загальним правилом, протягом 10 днів із моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається зі дня отримання особою її копії.

Слід мати на увазі, що подання скарги не зупиняє виконання рішення і дію слідчого чи прокурора. Проте вони можуть самостійно скасувати оскаржуване рішення, припинити дію чи бездіяльність, що тягне за собою закриття провадження за скаргою. В такому разі скаржнику слід наполягати на тому, щоби суд у рішенні про закриття провадження надав цим рішенням, діям чи бездіяльності відповідної оцінки.

Слідчий суддя може повернути скаргу (в разі її подання особою, яка не має на це права; в разі, якщо скарга подана не до того суду, й у разі, якщо скарга подана з пропуском строку для її подання, й особа не ставить питання про його поновлення чи слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для цього) або відмовити у відкритті провадження (якщо скарга

подана на рішення, дію чи бездіяльність, які не підлягають оскарженню). Обидва ці рішення слідчого судді можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. А повернення скарги не позбавляє особи права повторного звернення із нею в установленому законом порядку.

Вказані скарги розглядаються слідчим суддею місцевого суду *не пізніше 72 годин* із моменту надходження, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються у *п'ятиденний строк* із цього моменту.

Розгляд скарг цієї категорії здійснюється за обов'язковою участю особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника і слідчого або прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржуються, проте відсутність слідчого і прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

За наслідками розгляду скарги слідчий суддя може прийняти одне з таких рішень:

- задовольнити скаргу та скасувати рішення слідчого чи прокурора, зобов'язати їх припинити дію чи зобов'язати їх учинити певну дію;
- відмовити в задоволенні скарги.

Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, крім ухвали про відмову в задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження.

■ ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ (ЗАТРИМАННЯ, ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ БЕЗ СУДОВОГО РІШЕННЯ)?

Скарга на незаконність затримання може бути подана особою *в будь-який час* після затримання. Більше того, таку скаргу може подати до слідчого судді не тільки затримана особа, її захисник чи законний представник, але й будь-яка особа, якій стало відомо про факт незаконного затримання. Такі відомості необхідно донести до відома слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого тримається під вартою затримана особа.

Якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел інформацію, що особа позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави, він

зобов'язаний постановити ухвалу, якою зобов'язати орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається ця особа, негайно доставити її до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

Якщо під час такого розгляду орган державної влади чи службова особа, під вартою яких утримується затриманий, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили або не доведе наявності інших законних підстав для позбавлення особи свободи, слідчий суддя зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти.

Особа в будь-якому разі підлягає звільненню з-під варти, якщо не доведено:

- існування законних підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді чи суду;
- не перевищення граничного строку тримання особи під вартою;
- відсутність зволікання в доставленні особи до суду.

Слідчий суддя має розглянути скаргу на незаконність затримання невідкладно після її надходження до суду.

■ ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ОСОБОЮ ПІД ВАРТОЮ?

Скарги осіб, які перебувають під вартою, передаються через адміністрацію місця попереднього ув'язнення.

Скарги таких осіб на рішення, дії слідчого надсилаються адміністрацією прокурору, а скарги на рішення, дії прокурора – прокуророві вищого рівня не пізніше трьох діб із часу їх подання.

Заяви осіб, які перебувають під вартою, з питань оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, а також оскарження ухвал слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строків тримання під вартою чи про застосування тимчасового й екстрадиційного арешту мають надсилатися адміністрацією до визначеного законом суду протягом доби з часу їх подання.

Із відповідями на скарги та рішеннями слідчого судді чи суду за результатами їх розгляду адміністрація ознайомлює осіб, узятих під варту, під розписку.

АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ

ХТО МАЄ ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ?

Ст. 393 КПК передбачає, що апеляційну скаргу мають право подати:

- обвинувачений, щодо якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник – у частині, що стосується інтересів обвинуваченого;
- обвинувачений, щодо якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;
- підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;
- законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- прокурор;
- потерпілий, його законний представник, представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, й у межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;
- представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – в частині щодо інтересів юридичної особи;
- інші особи у випадках, передбачених КПК.

ЯКІ СУДОВІ РІШЕННЯ МОЖНА ОСКАРЖИТИ?

Судові рішення у кримінальному провадженні можуть прийматися у формі вироку (в якому суд вирішує обвинувачення по суті) чи ухвали (в якій суд вирішує будь-які інші питання).

Вироком є рішення суду першої інстанції про невинуватість (виправдувальний) або винуватість (обвинувальний) обвинуваченої особи. Ухвалою можуть бути всі рішення, крім вироку, які постановив слідчий суддя чи суд першої інстанції одноособово чи колегіально.

У кримінальному провадженні апеляційна скарга може бути подана на такі судові рішення місцевих судів, які не набрали законної сили:

- вирoki (крім винятків, передбачених КПК, про які мова йтиме нижче);
- ухвали про застосування, відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;

- ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК;
- інші ухвали у випадках, передбачених КПК.

Апеляційному оскарженню підлягають такі ухвали слідчого судді:

- про відмову в задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307 КПК);
- про повернення скарги на рішення, дії, чи бездіяльність слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК);
- про відмову у відкритті провадження за скаргою на рішення, дії, чи бездіяльність слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК);
- про відмову в наданні дозволу на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК);
- про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи відмову в його застосуванні (ст. 183 КПК);
- про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні (ст. 199 КПК);
- про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту чи відмову в його застосуванні (ст. 181 КПК);
- про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (ст. 181 КПК);
- про поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей або про відмову в такому поміщенні (ст. 499 КПК);
- про продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні (ст. 499 КПК);
- про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову в такому направленні (ст. 509 КПК);
- про арешт майна або відмову в ньому (ст. 173 КПК);
- про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, що посвідчують право на здійснення підприємницької діяльності або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (ст. 163 КПК);
- про відсторонення від посади або відмову в цьому (ст. 154 КПК);
- про поновлення або відмову в поновленні процесуального строку (ч. 2 ст. 117 КПК);
- про відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування;
- про застосування чи відмову в застосуванні тимчасового арешту (ч. 7 ст. 583 КПК);
- про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту (ч. 9 ст. 584 КПК);
- про наявність чи відсутність підстав для тримання особи під екстрадиційним арештом (ч.ч. 6, 9, 11 ст. 584, ст. 199 КПК);
- про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (ч. 6 ст. 591 КПК).

Вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження (стосується тільки кримінальних проступків і ситуацій, коли обвинувачений повністю визнав свою винуватість, і він та потерпілий погоджуються на розгляд судом за відсутності учасників судового провадження) не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням факти.

Рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду та дослідження яких було визнано судом недоцільним відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК.

Вирок суду на підставі угоди про примирення може бути оскаржений:

- обвинуваченим, його захисником, законним представником суто з таких підстав: призначення судом покарання, суворішого за узгоджене сторонами; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог ч.ч. 5–7 ст. 474 КПК, у тому числі нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;
- потерпілим, його представником, законним представником винятково з підстав: призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог ч.ч. 6–7 ст. 474 КПК;
- прокурором тільки з підстав затвердження судом угоди в тому провадженні, в якому згідно із законом (ч. 3 ст. 469 КПК) вона не може бути укладена.

Вирок суду на підставі угоди про визнання винуватості може бути оскаржений:

- обвинуваченим, його захисником, законним представником лише з таких підстав: призначення судом покарання, суворішого за узгоджене сторонами; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог ч.ч. 4, 6, 7 ст. 474 КПК, у тому числі нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;
- прокурором суто з підстав: призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно із законом (ч. 4 ст. 469 КПК) вона не може бути укладена.

■ ЯКИМИ Є МОТИВИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ?

Апеляційне оскарження здійснюється з мотивів допущення судом першої інстанції помилки як у питаннях факту (щодо встановлення фактичних обставин), так і в питаннях права (в застосуванні норм матеріального й/або процесуального закону). Зокрема можна оскаржити судові рішення в апеляційному порядку з таких підстав:

- неповнота судового розгляду;
- невідповідність висновків суду, викладених у рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- невідповідність призначеного у вирокі суду покарання тяжкості кримінального правопорушення й особі обвинуваченого.

Слід мати на увазі, що закон встановлює правило, за яким суд апеляційної інстанції не має права скасовувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого.

Під *неповнотою судового розгляду* слід розуміти недослідженість під час розгляду таких обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, зокрема ситуації, коли:

- судом першої інстанції були відхилені клопотання учасників провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, які мають істотне значення;
- необхідність дослідження тієї чи іншої обставини впливає з нових даних, які встановлені під час апеляційного розгляду.

Невідповідність висновків суду першої інстанції, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження має місце в таких випадках:

- висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду;
- суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;
- за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, в рішенні не вказано, чому суд взяв до уваги одні докази та відкинув інші;
- висновки суду в рішенні містять істотні суперечності.

Вирок та ухвала підлягають скасуванню чи зміні із зазначених підстав лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження вплинула чи могла вплинути на вирішення питання про винуватість або ж невинуватість обвинуваченого, на правильність застосування закону про кримінальну відповідальність, на визначення покарання або застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону визнаються такі порушення закону, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення.

У будь-якому разі апеляційний суд зобов'язаний скасувати судові рішення за таких обставин:

- за наявності підстав для закриття судом кримінального провадження його не було закрито;
- рішення ухвалено незаконним складом суду;
- судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК (спрощене провадження);
- судові провадження здійснено за відсутності прокурора або захисника, крім випадків, коли їх участь не є обов'язковою;
- судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання;
- порушено правила підсудності;
- у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження.

Неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що має наслідком скасування або зміну судового рішення, є:

- незастосування судом закону, який підлягає застосуванню;
- застосування закону, який не підлягає застосуванню;
- неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту;
- призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення й особі обвинуваченого має місце при призначенні судом покарання, яке хоч і не виходить за межі,

встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є вочевидь несправедливим через м'якість чи суворість.

■ ЯКИЙ ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ?

Особа, яка має право на апеляційне оскарження та не погоджується із судовим рішенням, може подати апеляційну скаргу.

Апеляційна скарга на рішення, винесені судом першої інстанції, має подаватися через суд, який їх прийняв. Апеляційні скарги на ухвали слідчого судді подаються напряму до суду апеляційної інстанції.

Апеляційна скарга, якщо інше не передбачено КПК, може бути подана в такі строки:

- на вирок суду – протягом 30 днів із дня його проголошення;
- на ухвалу про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру – протягом 30 днів із дня їх проголошення;
- на інші ухвали суду першої інстанції – протягом семи днів із дня їх оголошення;
- на ухвалу слідчого судді – протягом п'яти днів із дня її оголошення.

Для особи, яка тримається під вартою, строк подачі апеляційної скарги повинен обчислюватись із моменту вручення їй копії судового рішення.

Слід також мати на увазі, що в разі винесення ухвали суду чи слідчого судді без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було винесено без виклику особи, яка його оскаржує, в порядку спрощеного провадження, строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється зі дня отримання нею копії судового рішення.

Протягом строку апеляційного оскарження матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані із суду. У цей строк суд зобов'язаний надати учасникам судового провадження за їх клопотанням можливість ознайомитись із цими матеріалами.

■ ЯКІ ВИМОГИ ДО АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ ?

Закон встановлює обов'язкові вимоги до відомостей, які вказуються в апеляційній скарзі. До них належать:

- найменування суду апеляційної інстанції, якому адресується скарга;
- прізвище, ім'я, по-батькові (найменування), місце проживання

(перебування) особи, яка подає апеляцію, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

- судові рішення, яке оскаржується, й назва суду, який його ухвалив;
- вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, та їх обґрунтування зі вказівкою на те, в чому саме полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення;
- клопотання особи, яка подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів;
- перелік матеріалів, які додаються до апеляції;
- дата й підпис особи, яка її подає. Якщо апеляційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження (ордер, угода).

Якщо в апеляційній скарзі зазначаються обставини, які не були досліджені в суді першої інстанції, чи докази, які не подавалися суду першої інстанції, то в ній зазначаються причини цього.

Обвинувачений підлягає обов'язковому виклику на судові засідання для участі в апеляційному розгляді, якщо в апеляційній скарзі порушується питання про погіршення його становища або якщо суд визнає обов'язковою його участь, а обвинувачений, який утримується під вартою, – також у разі, якщо про це надійшло його клопотання (ч. 4 ст. 401 КПК).

■ ЯКІ ВИМОГИ МОЖНА ЗАЯВИТИ ДО АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДУ?

В апеляції вкрай важливо правильно сформулювати вимоги до апеляційного суду, тобто бажане для особи рішення за результатами апеляційного оскарження. При цьому необхідно враховувати повноваження суду апеляційної інстанції, визначені у ст. 407 КПК. Так, оскаржуючи в апеляційному порядку рішення суду, особа має право просити:

- змінити вирок або ухвалу;
- скасувати вирок повністю або частково й ухвалити новий вирок;
- скасувати ухвалу повністю чи частково й ухвалити нову ухвалу;
- скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження;
- скасувати вирок чи ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, крім вищенаведених перших чотирьох рішень, має також право скасувати вирок і направити кримінальне провадження:

- до суду першої інстанції для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження;
- до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена на стадії розслідування.

Оскаржуючи в апеляційному порядку ухвалу слідчого судді, особа може просити лише скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

Для зручності і полегшення процесу написання апеляції нижче наводиться приклад її написання.

ЗМІСТ АПЕЛЯЦІЇ

<p>Найменування апеляційного суду, до якого подається апеляція</p>	<p>Зазначення апеляційного суду, який уповноважений розглядати апеляцію Наприклад: Апеляційний суд Чернігівської області 14000, м. Чернігів, вул. Г. Полуботка, 2.</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка подає апеляцію (найменування для юридичної особи), адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Наприклад: Особа, яка подає апеляцію: обвинувачений Кузьменко Кузьма Кузьмич, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Шевченка, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000.</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові захисника, представника, законного представника, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Такі дані наводяться в разі, якщо апеляцію подає та/або особу представляє захисник, представник, законний представник. Наприклад: Захисник: Юрченко Юрій Юрійович, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Ушинського, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000, адреса електронної пошти: yurchenko@gmail.com.</p>
<p>Назва документа із зазначенням судового рішення, яке оскаржується в апеляційному порядку</p>	<p>Наприклад: АПЕЛЯЦІЙНА СКАРГА на обвинувальний вирок Деснянського районного суду м. Чернігова про визнання Кузьменка Кузьми Кузьмича винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 121 КК України</p>

<p>Вимоги особи, яка подає апеляцію, та їх обґрунтування</p>	<p>У цій частині потрібно детально описати, в чому саме полягає неповнота судового розгляду, невідповідність висновків суду фактичним обставинам, істотне порушення кримінального процесуального чи неправильне застосування кримінального закону, невідповідність призначеного судом покарання тяжкості вчиненого й особі обвинуваченого тощо.</p> <p>Далі після слова «прошу» потрібно зазначити вимоги щодо судового рішення, яке оскаржується.</p> <p>Наприклад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скасувати судові рішення і закрити провадження; - скасувати вирок повністю чи частково й ухвалити новий вирок; - скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої інстанції; - змінити вирок і призначити більш м'яке покарання тощо.
<p>Клопотання про дослідження доказів (у разі необхідності)</p>	<p>У цій частині слід навести посилання на докази, які, на думку скаржника, необхідно дослідити в апеляційній інстанції. Слід мати на увазі, що апеляційний суд може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, тільки якщо про їх дослідження учасники судового провадження заявляли клопотання в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення рішення судом першої інстанції.</p>
<p>Перелік матеріалів, що додаються до апеляції</p>	<p>Після слова «додатки» наводиться перелік документів та інших матеріалів, що додаються до апеляції:</p> <ul style="list-style-type: none"> - докази (в разі необхідності); - документи, що підтверджують повноваження захисника, представника чи законного представника, якщо він підписує та /або подає апеляцію; - копії апеляційної скарги і письмових додатків до неї в необхідній кількості.
<p>Дата й підпис</p>	<p>Апеляція має бути підписана особою, яка має право на апеляційне оскарження, із зазначенням дати її підписання</p>

До апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів надаються копії в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження й іншим учасникам судового

провадження, інтересів яких стосується апеляційна скарга. Проте цей обов'язок не поширюється на обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом або під вартою.

Особа, яка подала апеляцію, до початку апеляційного розгляду має право змінити її /або доповнити її. Однак закон забороняє вносити до апеляції зміни, які погіршують становище обвинуваченого, після закінчення встановлених законом строків на апеляційне оскарження.

Учасники судового провадження, інтересів яких стосується апеляція, мають право подати письмові заперечення на апеляцію протягом строку, встановленого апеляційним судом. Особа, яка подала апеляцію, має право відмовитися від неї в будь-який момент до закінчення апеляційного розгляду.

Захисник підозрюваного або обвинуваченого та представник потерпілого можуть відмовитися від апеляції лише за згодою, відповідно, підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого.

Якщо протягом встановлених законом строків ніхто не виявив бажання оскаржити рішення суду в апеляційному порядку (тобто, якщо не було подано апеляцію), то судові рішення набирає законної сили і стає обов'язковим для виконання. Всі заяви та скарги, які подані після закінчення строків оскарження, апеляційний суд залишатиме без розгляду, якщо за заявою особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення строку на апеляційне оскарження.

Неприбуття сторін, інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню апеляційного розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо ж їх участь є обов'язковою за законом або рішенням апеляційного суду, апеляційний розгляд має бути відкладений.

КПК передбачає можливість здійснення письмового апеляційного провадження в разі, коли всі учасники судового провадження заявили письмові клопотання про це. Таке провадження здійснюється за відсутності учасників судового провадження й усні слухання не проводяться. Однак суд апеляційної інстанції може під час письмового провадження дійти до висновку про необхідність усного слухання і провести такий апеляційний розгляд.

■ ЯКА ПРОЦЕДУРА ПРИЙНЯТТЯ АПЕЛЯЦІЙНОЇ СКАРГИ ДО РОЗГЛЯДУ?

Отримавши апеляційну скаргу із суду першої інстанції, суддя-доповідач апеляційної інстанції протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам закону і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Якщо апеляційна скарга не відповідає вимогам закону, суддя-доповідач виносить ухвалу про *залишення* апеляційної скарги *без руху*, в якій викладаються недоліки скарги та встановлюється достатній строк для їх усунення, який не може перевищувати 15 днів із дня отримання ухвали особою, яка подала апеляцію. Якщо особа усунула недоліки в межах строку, визначеного в ухвалі, апеляція вважається поданою в день її первинного подання.

Апеляційна скарга *повертається* особі, яка її подала, в таких випадках:

- особа не усунула недоліки апеляційної скарги у визначений їй строк;
- апеляційну скаргу подала особа, яка не має права її подання;
- апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції;
- апеляційна скарга подана після закінчення строку апеляційного оскарження, й особа, яка її подає, не порушила питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції за заявою особи не знайшов підстав для його поновлення.

У відкритті апеляційного провадження *відмовляють*, якщо:

- апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку;
- судові рішення оскаржене суто з підстав, із яких його не можна оскаржити за законом (ст. 394 КПК).

Ухвала про повернення апеляційної скарги або відмову у відкритті провадження може бути оскаржена в касаційному порядку.

Зазвичай подання апеляції на вирок й ухвалу суду зупиняє набрання ними законної сили та їх виконання, а подання апеляції на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання. Проте законом передбачені й винятки з цього правила. Наприклад, подання апеляції на ухвалу слідчого

судді за результатами розгляду скарги на рішення про видачу особи (екстрадицію) зупиняє як набрання нею законної сили, так і її виконання (ч. 6 ст. 591 КПК).

Після відкриття апеляційного провадження суддя-доповідач протягом десяти днів надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження всім учасникам судового провадження разом із копіями апеляційних скарг, інформацією про їхні права й обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляцію. Особі, яка утримується під вартою, повідомлення про надходження апеляції та її копія вручається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення. Після виконання підготовчих заходів суддя-доповідач виносить ухвалу про закінчення підготовки і призначення апеляційного розгляду.

Про дату та час апеляційного розгляду заінтересовані особи інформуються шляхом направлення судових викликів і повідомлень у загальному порядку.

Обвинувачений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання апеляційного суду, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення його становища або якщо суд визнає обов'язковою його участь, а обвинувачений, який утримується під вартою, – також у разі, якщо він заявить про це клопотання.

Закон встановлює особливий прискорений порядок апеляційного розгляду скарг на ухвали слідчого судді. В цих випадках суддя-доповідач, отримавши апеляційну скаргу, повинен невідкладно витребувати матеріали із суду першої інстанції і не пізніше ніж за день повідомити особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату й місце апеляційного розгляду.

При цьому сама апеляційна скарга повинна бути розглянута у триденний строк із дня її надходження до суду апеляційної інстанції.

Ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

КОЛИ СУДОВЕ РІШЕННЯ НАБИРАЄ ЗАКОННОЇ СИЛИ?

За загальним правилом вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо ця скарга не подавалась.

У разі подання апеляційної скарги судове рішення, якщо його не було скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

Ухвали слідчого судді, які не підлягають оскарженню, набирають законної сили з моменту їх оголошення. Рішення суду апеляційної і касаційної інстанцій, Верховного Суду України набирають законної сили з моменту їх проголошення.

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ

ЯКІ СУДОВІ РІШЕННЯ МОЖНА ОСКАРЖИТИ І ХТО МАЄ ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ?

У касаційному порядку можуть бути оскаржені:

- вироки, ухвали про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після перегляду їх в апеляційному порядку та рішення суду апеляційної інстанції, винесені щодо зазначених рішень суду першої інстанції;
- ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції, лише коли вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню (крім випадків, передбачених КПК).

Заперечення проти інших ухвал можна включати до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження.

Касаційні скарги мають право подати:

- засуджений, його законний представник чи захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;
- виправданий, його законний представник чи захисник – у частині мотивів та підстав виправдання;
- підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;
- законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- прокурор;
- потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, яка стосується інтересів потерпілого, й у межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- цивільний позивач, його представник чи законний представник – у частині, яка стосується вирішення цивільного позову;
- цивільний відповідач чи його представник – у частині, яка стосується вирішення цивільного позову;
- представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – в частині, що стосується інтересів юридичної особи.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також рішення суду апеляційної інстанції за

результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку:

- засудженим, його захисником чи законним представником суто з підстав: якщо суд призначив покарання, суворіше, ніж узгоджене сторонами угоди; коли суд ухвалив вирок без згоди засудженого на призначення покарання; якщо суд не виконав вимоги ч.ч. 4–7 ст. 474 КПК, у тому числі не роз'яснив засудженому наслідки укладення угоди;
- потерпілим, його представником, законним представником винятково з підстав: якщо суд призначив покарання, менш суворе, ніж узгоджене сторонами угоди; коли суд ухвалив вирок без згоди потерпілого на призначення покарання; якщо суд не виконав вимог ч.ч. 6, 7 ст. 474 КПК, у тому числі не роз'яснив потерпілому наслідків укладення угоди;
- прокурором лише з підстав: якщо суд призначив покарання менш суворе, ніж узгоджене сторонами угоди, або затвердив угоду у провадженні, в якому вона не може згідно з ч. 4 ст. 469 КПК бути укладена.

Необхідно мати на увазі, що ухвали слідчого судді після перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали апеляційного суду за наслідками розгляду апеляційних скарг на такі ухвали, не переглядаються в касаційному порядку.

Із метою реалізації права на касаційне оскарження особам надається можливість ознайомитись у суді з матеріалами кримінального провадження (ч. 2 ст. 425 КПК). Із цією метою слід подати клопотання до суду, в якому знаходяться матеріали провадження.

■ ЯКИМИ Є ПІДСТАВИ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ?

Підставами касаційного оскарження можуть бути тільки помилки суду в питаннях права, а саме:

- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- невідповідність покарання тяжкості правопорушення й особі засудженого.

Суд касаційної інстанції (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ) перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати

доведеними обставини, які не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні, а також вирішувати питання щодо достовірності тих чи інших доказів.

Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення в межах касаційної скарги. Він має право вийти за межі касаційних вимог у випадках, коли цим не погіршується становище засудженого або виправданого. Якщо ж задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, які не подавали скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.

■ ЯКИЙ ПОРЯДОК КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ?

Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом трьох місяців із дня їх проголошення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який перебуває під вартою, – в той самий строк із дня вручення йому копії судового рішення. Усі заяви і скарги, які подані після закінчення строків оскарження, касаційний суд буде залишати без розгляду, якщо за заявою особи, яка їх подала, не знайде підстав для поновлення строку на касаційне оскарження.

■ ВИМОГИ ДО КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ

Касаційну скаргу слід подавати безпосередньо до суду касаційної інстанції Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Закон встановлює обов'язкові вимоги до відомостей, які вказуються в касаційній скарзі. До них належать:

- найменування суду касаційної інстанції;
- прізвище, ім'я, по-батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає касаційну скаргу, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- судові рішення, що оскаржується;
- обґрунтування вимог особи, яка подає касаційну скаргу, із зазначенням того, в чому саме полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення;
- перелік матеріалів, які додаються;
- дата й підпис особи, яка її подає. Якщо касаційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження (ордер, угода).

Якщо особа не бажає брати участь у касаційному розгляді, вона зазначає про це в касаційній скарзі.

Засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засуджений, що тримається під вартою, – також у випадках, якщо про це надійшло його клопотання.

■ ЯКІ ВИМОГИ МОЖНА ЗАЯВИТИ ДО СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ?

До суду касаційної інстанції можна заявляти такі вимоги:

- скасувати рішення суду і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;
- скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- змінити судові рішення.

Слід мати на увазі, що суд касаційної інстанції не має права застосовувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання.

Для зручності і полегшення процесу написання касаційної скарги нижче наводиться приклад її написання.

■ ЗМІСТ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ

Найменування суду, до якого подається касаційна скарга	До Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Судова палата з розгляду кримінальних справ) 01043, м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 4а.
Прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка подає касаційну скаргу (найменування для юридичної особи), адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є	Наприклад: Особа, яка подає касаційну скаргу: засуджений Кузьменко Кузьма Кузьмич, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Шевченка, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000.
Прізвище, ім'я, по-батькові захисника, представника, законного представника, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є	Такі дані наводяться в разі, якщо касаційну скаргу подає та/або особу представляє захисник, представник, законний представник. Наприклад: Захисник: Юрченко Юрій Юрійович, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Ушинського, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000, адреса електронної пошти: yurchenko@gmail.com.

<p>Назва документа із зазначенням судового рішення, яке оскаржується в касаційному порядку</p>	<p>Наприклад: КАСАЦІЙНА СКАРГА на вирок апеляційного суду Чернігівської області про визнання Кузьменка Кузьми Кузьмича винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч.2 ст.115 КК України</p>
<p>Вимоги особи, яка подає касаційну скаргу, та їх обґрунтування</p>	<p>У цій частині потрібно детально описати, в чому саме полягає порушення норм матеріального чи процесуального закону. Далі після слова «прошу» потрібно зазначити вимоги щодо судового рішення, яке оскаржується.</p> <p>Наприклад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скасувати судові рішення і призначити новий розгляд в суді першої чи апеляційної інстанції; - скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження; - змінити судові рішення.
<p>Процесуальні клопотання (в разі необхідності)</p>	<p>У разі потреби скаржник має право у скарзі заявити необхідні клопотання, наприклад, про поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження</p>
<p>Перелік матеріалів, що додаються до касаційної скарги</p>	<p>Після слова «додатки» наводиться перелік документів та інших матеріалів, що додаються до касаційної скарги:</p> <ul style="list-style-type: none"> - копії судових рішень, які оскаржуються; - документи, що підтверджують повноваження захисника, представника чи законного представника, якщо він підписує та /або подає скаргу; - копії касаційної скарги з додатками в необхідній кількості.
<p>Дата й підпис</p>	<p>Касаційна скарга має бути підписана особою, яка має право на касаційне оскарження, із зазначенням дати її підписання</p>

До касаційної скарги обов'язково додаються її копії з додатками в такій кількості, яка необхідна для надіслання сторонам кримінального провадження й учасникам судового провадження. Вимога щодо надання копій не поширюється тільки на засудженого, який тримається під вартою.

Особа, яка подала касаційну скаргу, має право відмовитися, змінити чи доповнити її в тому ж порядку, що й у процесі апеляційного оскарження. Захисник засудженого та представник потерпілого можуть відмовитися від касаційної скарги тільки за згодою засудженого чи потерпілого.

Учасники судового провадження, інтересів яких стосується касаційна скарга, мають право подати на неї письмові заперечення протягом строку, встановленого касаційним судом.

Неприбуття сторін, інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду й не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо їх участь є обов'язковою за законом чи рішенням касаційного суду, касаційний розгляд має бути відкладений.

КПК передбачає можливість здійснення письмового касаційного провадження в разі, коли всі учасники судового провадження заявили письмові клопотання про це. Таке провадження здійснюється за відсутності учасників судового провадження, й усні слухання не проводяться. Копія судового рішення в цьому разі надсилається учасникам провадження протягом трьох днів із дня його підписання.

■ ЯКА ПРОЦЕДУРА КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ?

Суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження протягом п'ятих днів із дня надходження касаційної скарги, якщо немає підстав для залишення касаційної скарги без руху, її повернення чи відмови у відкритті касаційного провадження.

Якщо касаційна скарга не відповідає вимогам закону, касаційний суд постановляє ухвалу про *залишення* касаційної скарги *без руху*, в якій викладаються недоліки скарги та встановлюється достатній строк для їх усунення, який не може перевищувати 15 днів із дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу. Якщо відповідна особа усунула недоліки в межах строку, визначеного в ухвалі, касаційна скарга вважається поданою в день її первинного подання.

Касаційна скарга *повертається* особі, яка її подала, в таких випадках:

- особа не усунула недоліки касаційної скарги у визначений їй строк;
- касаційну скаргу подала особа, яка не має права її подання;
- касаційна скарга подана після закінчення строку на оскарження, й особа, яка її подає, не порушила питання про поновлення цього строку або суд касаційної інстанції за заявою особи не знайшов підстав для його поновлення.

У відкритті касаційного провадження *відмовляють*, якщо:

- касаційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку (без перевірки відповідності касаційної скарги вимогам закону);
- із касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів чітко вбачається, що підстав для її задоволення немає (однак касаційний суд не має права відмовити у відкритті провадження з цієї підстави, якщо оскаржується судові рішення, яким судом апеляційної інстанції було погіршено становище підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого).

Після відкриття касаційного провадження суддя-доповідач протягом десяти днів надсилає копії ухвали про відкриття касаційного провадження всім учасникам судового провадження разом із копіями касаційних скарг, інформацією про їхні права й обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу. Особі, яка перебуває під вартою, повідомлення про надходження касаційної скарги та її копія вручається через адміністрацію місця відбуття покарання. Після всіх підготовчих дій суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду.

Про дату та час касаційного розгляду заінтересовані особи інформуються шляхом направлення судових викликів і повідомлень у загальному порядку.

Засуджений підлягає обов'язковому виклику для участі в касаційному судовому розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засуджений, який утримується під вартою, – також у разі, якщо він заявить про це клопотання.

Неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо для участі в розгляді на судові засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно КПК або рішенням суду касаційної інстанції є обов'язковою, касаційний розгляд відкладається.

Не можуть бути предметом перегляду ухвали суду касаційної інстанції, якщо вони не перешкоджають провадженню у справі.

Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за наслідками касаційного провадження.

Під час касаційного розгляду справи сторони кримінального провадження й інші учасники судового провадження можуть висловити свої доводи. Суд має право обмежити тривалість висловлення доводів, встановивши для всіх учасників судового провадження однаковий проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання.

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

■ ЯКІ Є ПІДСТАВИ ДЛЯ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ?

Підставами для перегляду судових рішень у кримінальних справах, які набрали законної сили, Верховним Судом України відповідно до ст. 445 КПК є:

1. неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (окрім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання);
2. неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми процесуального права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень;
3. невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України;
4. встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої була визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні судом тієї чи іншої справи (йдеться насамперед про рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України). Предметом перегляду може бути ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, постановлена за наслідками касаційного розгляду у кримінальному провадженні, а також постанова Верховного Суду України.

Заява про перегляд судового рішення Верховного Суду України у кримінальній справі може бути подана з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень.

■ ХТО МАЄ ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО ВЕРХОВНОГО СУДУ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ?

При неоднаковому застосуванні судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального чи процесуального закону України щодо подібних правовідносин чи при невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права,

викладеному в постанові Верховного Суду України, право на звернення із заявою про перегляд судових рішень Верховним Судом України мають ті самі особи, які мають право на касаційне оскарження судових рішень.

Зазначені особи можуть подати заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України лише після його перегляду в касаційному порядку.

Заяву про перегляд рішення суду на підставі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення нею міжнародних зобов'язань при вирішенні судом справи має право подати особа, на користь якої ухвалено рішення такою міжнародною судовою установою, а також її захисник, законний представник чи представник юридичної особи.

■ ЯКИЙ СТРОК ПОДАВАННЯ ЗАЯВИ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВОГО РІШЕННЯ?

Строк, протягом якого дозволяється подати заяву про перегляд, становить три місяці зі дня, коли:

- було ухвалене судове рішення, щодо якого заявлено клопотання про перегляд або ухвалене судове рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження неоднакового застосування положень кримінального чи процесуального закону, якщо це рішення прийняте пізніше;
- особі, на користь якої ухвалене рішення відповідною міжнародною судовою установою, стало або мало стати відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

У відповідності до ст. 44 ЄКПЛ остаточним є таке рішення Європейського суду з прав людини:

- 1) рішення Великої Палати;
- 2) рішення Палати, якщо сторони заявили про те, що вони не будуть звертатися зв клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або через три місяці від дати винесення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або якщо колегія Великої Палати відхилила клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати.

Перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття справи або інших судових рішень із метою погіршення становища засудженого з **підстави** неоднакового застосування норм кримінального чи

процесуального закону допускається лише протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року зі дня постановлення такого судового рішення.

Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

Слід мати на увазі, що з четвертої підстави не допускається перегляд судових рішень із метою застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або збільшити обсяг обвинувачення чи з інших підстав погіршити становище засудженого, а також виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи.

■ ЯК ПОДАТИ ЗАЯВУ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВОГО РІШЕННЯ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ?

Заява про перегляд судового рішення подається безпосередньо до Верховного Суду України.

У заяві до Верховного Суду України про перегляд судового рішення зазначаються:

- найменування суду, до якого подається заява;
- особа, яка подає заяву, а також її поштова адреса, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- обґрунтування підстав для перегляду судового рішення, передбачених ст. 445 КПК;
- вимоги особи, яка подає заяву;
- у разі необхідності – клопотання;
- перелік матеріалів, які додаються;
- підпис особи, яка її подає. До заяви додається оформлений належним чином документ, що підтверджує повноваження особи, яка її подає.

До заяви додаються:

- копії заяви відповідно до кількості учасників судового провадження (крім випадку, якщо заява подається особою, яка тримається під вартою);
- копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву;
- копії різних за змістом судових рішень, якщо заява подається з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК;
- копія постанови Верховного Суду України, якщо заява подається з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК;
- копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана

Україною, або клопотання про витребування такої копії рішення, якщо її немає в розпорядженні особи, яка подає заяву, – якщо заява про перегляд судових рішень подається з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК.

ЗМІСТ ЗАЯВИ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВОГО РІШЕННЯ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

<p>Найменування суду, до якого подається заява про перегляд</p>	<p>До Верховного Суду України 01043, м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 4а.</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка подає заяву (найменування для юридичної особи), адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Наприклад: Особа, яка подає заяву: засуджений Кузьменко Кузьма Кузьмич, який проживає за адресою: 00000, м. Чернігів, вул. Шевченка, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000.</p>
<p>Прізвище, ім'я, по-батькові захисника, представника, законного представника, адреса, номер засобу зв'язку, якщо такий є</p>	<p>Такі дані наводяться в разі, якщо заяву подає та/або особу представляє захисник, представник, законний представник. Наприклад: Захисник: адвокат Юрченко Юрій Юрійович, 00000, м. Чернігів, вул. Ушинського, буд.0, кв.0, тел. 0462-00000, адреса електронної пошти: yurchenko@gmail.com.</p>
<p>Назва документа із зазначенням судового рішення, яке оскаржується</p>	<p>Наприклад: ЗАЯВА ПРО ПЕРЕГЛЯД ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.12.2015 року у кримінальному провадженні ... (реквізити провадження)</p>

Обґрунтування та вимоги особи, яка подає заяву

У цій частині потрібно детально обґрунтувати одну з підстав перегляду: в чому саме полягає неоднакове застосування однієї й тієї ж матеріальної норми кримінального (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання) чи процесуального закону і в яких конкретних рішеннях суду касаційної інстанції воно мало місце; чи в чому полягає невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України; чи яким саме рішенням Європейського суду з прав людини визнано порушення Україною прав, гарантованих ЄКПЛ.

Далі після слова «прошу» потрібно зазначити свої вимоги щодо результату перегляду оспорюваного судового рішення, про перегляд якого ставиться питання.

За наявності однієї із трьох перших підстав, зазначених у ст. 445 КПК: скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції; скасувати судові рішення та закрити провадження у справі; змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд.

За наявності четвертої підстави для перегляду, зазначеної у ст. 445 КПК: змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд; скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення; скасувати судові рішення та закрити провадження у справі.

Процесуальні клопотання
(в разі необхідності)

У разі потреби заявник має право в заяві викласти необхідні клопотання, наприклад, про витребування копії рішення міжнародної судової установи.

<p>Перелік матеріалів, що додаються до заяви</p>	<p>Після слова «додатки» наводиться перелік документів та інших матеріалів, що додаються до заяви:</p> <ul style="list-style-type: none"> - копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву, належним чином посвідчені; - копії різних за змістом судових рішень касаційної інстанції, в яких має місце неоднакове застосування тих самих норм кримінального чи процесуального закону, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень;- копія постанови Верховного Суду України, якщо заява подається з підстави невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України; - копія рішення Європейського суду з прав людини або клопотання про витребування такої копії рішення, якщо її немає в розпорядженні особи, яка подає заяву(якщо заява подається з цієї підстави); - документи, що підтверджують повноваження захисника, представника чи законного представника, якщо він підписує та /або подає заяву; - копії заяви відповідно до кількості учасників судового провадження (крім випадку, коли така заява подається особою, яка тримається під вартою).
<p>Дата й підпис</p>	<p>Заява про перегляд має бути підписана особою, яка має право на її подання, із зазначенням дати її підписання.</p>

■ ЯКИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ ЗАЯВИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ?

Питання про допуск справи до провадження вирішується суддями самого Верховного Суду України. Ухвала про відкриття провадження або про відмову в допуску до провадження виноситься без повідомлення учасників судового провадження протягом 15 днів із дня надходження заяви або зі дня усунення заявником недоліків, а в разі витребування копії рішення ЄСПЛ – із дня надходження такої копії. Копія ухвали про відкриття провадження

повинна бути надіслана разом із копією заяви учасникам судового провадження, а в разі відмови в допуску до провадження – особі, яка подала заяву. Протягом 15 днів із дня відкриття провадження здійснюється витребування справи та підготовка до перегляду судового рішення. Після надходження витребуваних матеріалів справи та завершення інших підготовчих дій вноситься ухвала про призначення справи до розгляду Верховним Судом України. Строк розгляду заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця зі дня призначення справи до розгляду.

Справи розглядаються Верховним Судом України за процедурою, аналогічною касаційному перегляду, судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України, а справи про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України.

Верховний Суд України переглядає судові рішення в межах поданої заяви. Якщо задоволення заяви дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли заяви, Верховний Суд України зобов'язаний прийняти таке рішення.

За результатами перегляду оспорюваного судового рішення Верховний Суд України вповноважений:

- скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції; або скасувати судові рішення та закрити провадження у справі; або змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд;
- при встановленні ЄСПЛ порушення українським судом міжнародних зобов'язань: змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд; або скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення; або скасувати судові рішення та закрити провадження у справі.

Не пізніше п'яти днів із дня закінчення розгляду справи повинна бути виготовлена та направлена учасникам судового провадження постанова Верховного Суду України.

ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ МАЮТЬ ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ?

Висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із судовим рішенням Верховного Суду України. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніш як через 15 днів із дня їх прийняття.

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

ЩО МОЖЕ БУТИ НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ?

Підставою для ініціювання перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами може бути:

- штучне створення чи підроблення доказів, неправильність перекладу, висновку, пояснень експерта, свідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, а також підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;
- зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, встановлені вироком суду, що набрав законної сили, а при неможливості ухвалення вироку – підтверджені матеріалами розслідування;
- скасування судового рішення, яке стало підставою для винесення вироку або ухвали, що належить переглянути;
- визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом;
- інші обставини, які не були відомі суду під час судового розгляду при винесенні судового рішення і які самі по собі чи разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони й інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається.

ЯКІ СТРОКИ ІНІЦІЮВАННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ?

Закон встановлює строки звернення із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Так, заяву про перегляд можна подати протягом трьох місяців після того, як особа, що звертається із заявою, дізналася або могла дізнатися про вказані обставини.

Перегляд виправдувального вироку з цих підстав допускається тільки в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, які залежать від тяжкості злочину і становлять два, три, п'ять, 10 і 15 років (ст. 49 Кримінального кодексу України).

Якщо встановлено обставини, які свідчать про вчинення особою більш тяжкого кримінального правопорушення, ніж те, за яке вона була засуджена, судові рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами лише в межах строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжке правопорушення.

Важливо мати на увазі, що закон не обмежує строками перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, які підтверджують невинуватість засудженого чи вчинення ним менш тяжкого кримінального правопорушення.

ВИМОГИ ДО ЗАЯВИ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Заяву про перегляд судового рішення будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами мають право подати учасники судового провадження.

У заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами зазначаються:

- найменування суду, до якого подається заява про перегляд;
- прізвище, ім'я, по-батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- судові рішення, про перегляд якого за нововиявленими обставинами подається заява;
- обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду й особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду;
- обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених обставин, і зміст вимог особи, яка подає заяву, до суду;
- перелік документів або їх копій та інших матеріалів, які додаються і мають значення для кримінального провадження й не були відомі на час ухвалення судового рішення;
- підпис особи, яка її подає. Якщо заяву подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження (ордер, угода).

Вказана заява має подаватися до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування вказаних обставин. До заяви додаються копії заяви в кількості, необхідній для їх надіслання

сторонам кримінального провадження та іншим учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на особу, яка тримається під вартою.

У випадку вчинення суддею злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне чи необґрунтоване рішення, заява про перегляд подається до суду тієї інстанції, суддею якого він був.

■ ЯКИМИ Є ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ?

Не пізніше наступного дня після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам КПК і вирішує питання про відкриття кримінального провадження за нововиявленими обставинами. Відкривши кримінальне провадження за нововиявленими обставинами, суддя надсилає учасникам судового провадження копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє зазначених осіб.

Якщо є підстави для залишення заяви без руху, її повернення чи відмови у відкритті провадження, копія ухвали про це невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами й усіма доданими до неї матеріалами.

Особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, має право відмовитися від заяви до початку судового розгляду. При цьому особа вже не буде мати права повторно звертатися до суду з такою самою заявою з тих самих підстав. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває кримінальне провадження за нововиявленими обставинами, про що постановляє ухвалу.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має бути розглянута судом протягом двох місяців із дня надходження. При цьому суд має право своєю ухвалою зупинити виконання рішення суду, яке переглядається, до закінчення перегляду.

Учасники судового провадження повинні бути повідомлені про дату, час та місце розгляду заяви. Неприбуття на судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення.

Суд має право не досліджувати докази щодо обставин, що встановлені в судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими обставинами, якщо вони не оспорується.

За наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами суд має право:

- скасувати вирок чи ухвалу й ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу;
- залишити заяву без задоволення.

Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами може бути оскаржене в порядку, передбаченому для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні.

